ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

2

ВЕРЕСЕНЬ

1936

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
КРИТИЧНИЙ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

2
вересень
1936

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У дні всенародного обговорення сталінської Конституції ми оглядаємо невичерпні багатства нашої країни. Тепер більш ніж вчасний є огляд наших культурних багатств, огляд національних літератур нашого великого Союзу. В їх ряду література українського народу по праву займає одне з почесних місць.

Дореволюційна українська література пройшла великий і багатий шлях розвитку, всупереч диким переслідуванням царату, які доходили до прямої заборони друкування книг українською мовою. Вона залишила багату спадщину, яка стала надійною базою для розвитку української радянської літератури і варта уважного, глибокого вивчення і за межами України.

Шкідливою антибільшовицькою нісенітницею є зневага до української класичної літератури (або до народної творчості), що прохоплюється ще подекуди й донині, іноді в прихованій формі. Проповідники такого зневажливого ставлення свідомо або несвідомо намагаються штовхнути на розрив з великим історичним минулим українського народу. Бо це минуле, величезний історичний шлях, пророблений українським народом, його віковічна боротьба проти польських панів, проти російських царів, поміщиків і буржуазії, проти власних українських гетьманів, панів і буржуа, які здавна орієнтувалися „на всі боки“, які торгували направо і наліво інтересами трудящих мас,— і становить основний зміст української класичної літератури. Звичайно, цю літературу треба розглядати в історичних рамках.

Царська Москва наводила жах на кращі уми українського народу. Шевченко, згадуючи в одному з своїх найраніших творів „Катерина“ „шлях на Московщину“, з відчаєм вигукує:

Далекий шлях, панебрате,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.

Багато води втекло від того часу, як непримиренний ворог царів і поміщиків Шевченко писав ці рядки. Колись ненависний „шлях на Московщину“ став у 1918 році визвольним шляхом, яким ішли з України під натиском сильних армій німецьких імперіалістів кращі сини України, щоб битися на всіх фронтах Російської Радянської Республіки. Цим шляхом ішли сотні верст, пробиваючи собі шлях шаблями, богунські і таращанські партизани, щоб організуватися в нейтральній зоні з допомогою російських більшовиків і вернутися на свою рідну українську землю здобувати радянську владу.

У 1919 році „шляхом на Московщину“ виступали спід Києва і Одеси кращі українські радянські полки, яких тіснив Денікін, що хотів відновити

ненависну царську владу. І цим же шляхом верталися вони в рядах є радянської армії разом з російськими робітничо-селянськими полками остаточно встановити на Україні радянську владу, добити рештки денікінських банд, дати відсіч новому наступові історичних ворогів українського народу — польських панів.

Пролетарська революція, яка перемогла остаточно на Україні після наполегливої і тривалої громадянської війни, вперше створила умови для вільного розвитку української культури і літератури в братерській спілці з культурою і літературою інших народів Радянського Союзу. Тепер ми маємо вже значні кадри радянських письменників, серед них є й такі, які почали свій творчий шлях ще до революції. Широкій радянській громадськості відомі видатні сучасні українські поети — Тичина, Рильський, Бажан, Первомайський, Усенко; драматурги — Корнійчук, Микитенко, Кочерга; автори великих прозаїчних творів — Головко, Панч, Кириленко, Копиленко, Яновський, Смолич, Іван Ле, Аркадій Любченко.

Які не є значні, проте, досягнення української радянської літератури, було б найгрубішою, негідною більшовиків помилкою переоцінювати ці досягнення і не бачити тих величезних завдань, які стоять ще перед українською радянською літературою.

Класична українська література при всьому своєму багатстві дає зовсім недостатнє уявлення про історичне минуле українського народу. Особливо скупо (коли не рахувати Шевченка) висвітлює вона віковічну історичну боротьбу українських народних мас проти польських панів і магнатів. Тут — величезне поле для українських радянських письменників.

Невичерпний матеріал для художньої творчості являє громадянська війна на Україні, особливо боротьба проти німецької і польської окупації. Це — надзвичайно актуальна тема. Радянським патріотизмом запалений український народ, як і всі народи СРСР. Ці благородні почуття українського робітника, колгоспника, інтелігента, їх готовість, у разі нападу на СРСР, бити і білополяків, і німецьких фашистів ще сильніше, ще міцніше, ніж колись — хіба не чудові теми для нових великих полотен українських письменників!

Адже тільки на Радянській Україні, в Радянському Союзі вільно і голосно звучить українська мова, українська музика, розцвітають український театр і всі інші види мистецтва. Червона Москва, столиця СРСР і столиця всього трудящого людства, Москва Леніна і Сталіна гостинно зустрічає кращих представників українського мистецтва — досить тільки пригадати недавню поїздку українських театрів до Москви!

До Червоної Москви — цієї Мекки оновлюваного людства — тягнуться кращі сини і дочки українського народу. Марія Демченко, Марина Гнатенко в сталінській Москві дістали найвищий заряд для творчої праці. Червона, сталінська Москва в умах і серцях усього українського народу, як і інших народів великого Радянського Союзу,— зосередження і символ прекрасного сьогодні і ще блискучішого дня завтрішнього.

А за рубежами радянської землі стогнуть під чобітьми польських панів мільйони українців, які і мріяти не сміють ні про свою національну літературу, ні про театр, ні про всі вольності і свободи, які завойовані українським народом за проводом Москви, проводом партії Леніна і Сталіна. За цим проводом величезна героїчна робота пророблена народом протягом двох п'ятирічок. У шість разів збільшилась продукція промисловості України. Її міста так змінилися, що їх не пізнати. Досить тільки подивитися на Київ і Харків. Досить тільки уявити собі, що було 10 років тому на місці теперішнього Нового Запоріжжя, Краматорська і Горлівки, на місці столиці соціалістичного Донбаса — Сталіно. А перетворення сільського господарства — дрібного, індивідуального, роздрібненого — на могутню механізовану систему радгоспів і колгоспів!

Хіба той факт, що батьківщиною стахановського руху є український Донбас, а батьківщиною руху п'ятисотенниць — бурякові поля Київської, Харківської і Вінницької областей,— хіба цей факт не покладає особливих зобов'язань на українських радянських письменників?

Адже в особі стахановців і п'ятисотенниць ми маємо кращих радянських людей. Правдиве зображення їх — чи це не велике завдання, яке стоїть перед усією радянською літературою, яке стоїть перед літературою українською? Чи не є це справа, гідна інженерів людських душ? Чи не є це могутній важіль для дальшого могутнього розвитку руху стахановців і п'ятисотенниць?

У великій кількості появляються нові народні пісні, які відбивають соціалістичний побут. І всій нашій країні особливо необхідні тепер талановиті поети, автори нових народних пісень — сучасні Гейне і Беранже.

Зростає наш читач, зростають його художні запити. Навіть талановитому письменникові він не простить недбальства, неохайності. Він вимагатиме від письменника невтомної роботи над собою, удосконалення форми художнього твору, засвоєння кращих, ще неперевершених зразків, залишених нам класиками. Самозаспокоєння, самозадоволення є найнебезпечніші вороги української радянської літератури. З ними треба провадити нещадну боротьбу. Необхідний є швидкий, що відповідає більшовицьким темпам нашого життя, рух уперед.

Це стосується не до самої тільки української радянської літератури. Літератури народів усього Союзу стоять перед завданням художнього відбиття і узагальнення тих велетенських навальних змін у нашій дійсності, які несе з собою велика сталінська епоха. Це завдання буде розв'язане спільними зусиллями могутньої і дружньої сім'ї національних літератур усього Радянського Союзу.

„ПРАВДА".

Михайло Доленго

ПІД ГАРЯЧИМ НЕБОМ[1]

НА БЕРЕЗІ

Піски і пішки. Пити. Парко.
Блават небесний мов горить.
Знов кучугури. Байбарис.
Темнозелений глід. Чагарник.
Є трохи затінку. Це — клен,
Хоч і дрібний та й нелапатий.
На рухи — втома, наче клей.
Вже сонце високо. Поспати б,
Якщо дозволить денний план,
Укрившись тінню золотою,
Терплячий розстеливши плащ,
Помріяти ... Гадаю, стоїть.
Дивлюсь. Який високий гриб.
Ні, парасоля полотняна.
І дівчина під нею. Рис
Не добереш: пливуть і тануть.
Трикутник, блиск — теодоліт:

Знайшли якусь піскам тим раду,
Порожнім від давнішніх літ,
Засміченим та безпорадним.
Будівлі будуть тут нові
Ще й виноград зеленоокий ...
Південні сосни. Каже звіт:
Потрібні заходи та кроки.
Кудлаті кущики. Чебрець.
Він весело, бузковий, пахне
Опівдні. Спека не бере
Його терпкий кремезний пагін.
А здалеку блищить Дніпро,
Поновленим широким блиском.
Пороги іспитів та спроб

[1] З цього циклу вірш „Мереф'янський бір“ видрук. в „Літературному журналі“, № 1, 1936.

Залиті хвиль могутнім тиском.
Заводу башти поза ним,
Праворуч тиха плавень смуга.
День заклопотаний, ясний
З обличчям молодого друга.
Пливу — чи пароплав, чи сон —
Сталь і квітки, пісні та крила
На палубі. І наче он,
На березі далека й мила.
Прокинувся, щоб далі йти,
Складаю немудрящі речі.
Вже скоро спеці перетин,
Льонок пахтітиме надвечір.

ПІСОК І МОРЕ

Широке листя, гострий колос,
Стебел багнети — волоснець.
А море надійшло півколом,
Запінене та голосне.
Чи ніколи йому, чи просто
Сьогодні настрій вітровий,
Чи виступили хвилі проти
Дерзкої, впертої трави.
На березі вона ще вдома
І певна того, бо цвіте.
І мов під захистом свідомим,
Став на піску барвистий степ.
Схилилась і пустила коси
За вітром сива ковила,
І промінь, наче погляд скоса,—
Яка ж ти молода була,
Коли на марива пустелі
Загони сунула твої.
Не вистачало рідних скель їм,
А вільний простір вабив їх.
Хіба змагалися неплідно
Вони? З них перегній — пласти
Чорнозему. За ними слідом
І прадіди пішли брести
В степи й майбутність невідому
З доісторичної доби.
Позначили дорожну втому
Музейні кам'яні баби.
Тепер тут дівчина хороша
Стоїть, складає список, де
Та як зросла трава хоробра ...
У заповідникові день.

В ПОЇЗДІ

До Рогані — дачним, і веселих
Молодих облич калейдоскоп.
Паровоз не поспішає. Стелить
Дим і краєвиди за вікном.
Тракторний минаємо. Сідають
Друзі — вже цілком поважних літ.
Розповідь пішла у них про давню
Долю на заводі й на селі.
Жарт похмурий блискавкою з хмари
І колишнє, як живе, на мить.
Там лишилась юність і немарно
В споминах тепер вона горить.
Веселішають одверті, гідні очі,
Дивлячись на гідних юнаків.
У вагоні здатні та охочі
Завели про перемогу спів.
День ясний і вихідний до того ж,
Ще весна, а може, літо вже.
Станція. Стара тополя строго
Стовбур свій піднесла, ніби жезл.

ЗНОВУ

Очерету знамена, рогозу
Списи, а на лавці ти.
На воді величезні рози
Та з вирізкою щити.
Човен хлюпає, ти співаєш,
Приплескують весла в такт.
Береги зеленіють гаєм.
Змовкла пісня.— Доїхали? — Так
ай — порожній, а луки — бузкові,—
Галузистий розрісся кермек.
Як весною, ми підемо знову
Вдвох шукати веселих прикмет.
Інші кольори в настроїв інших,
Трави зовсім інакші цвітуть.
Навіть річка в зорі червоніша,
Ніж тоді, як бували ми тут.
Я для тебе, чи ти для мене,—
Вільний спільно збігається шлях.
Покоління озиме, зелене
Підвелось на безмежних полях.

ПУСТИНЯ

Коли самотність заспіває соло
Про те, що не кохання, а вона,
Тоді мені схиляє думка чоло
Над картами, де шлях і далина.
І в серці теж: як не живе, то гине.
Не хоче гинути, так хай живе.
На грунті — сіль, немов гарячий іней,
Безлисті кущики й по всьому вже.
Елегія. Пустеля. Перешкода.
Сюди б канал солодкої води,
Веселу пісню та високу вроду...
Пісок та камінь. Солончак. Іди.
До карти прикладається легенда,—
Значки на білу порожнечу плям.
Старі, покірні, зламані легенди
На східних не засіються полях.
Ім'я вождя на сніговій вершині,
Де криша світу, прапор і зоря.
Проходили простори білі й сині,
Пустині жовті, крижані моря.

В БОЯХ

Зелена й золота земля,
Заплескана водою синьо,
А небо крізь живе гілля
Пливе прозоро та нестримно.
І зоряний південний блиск
Відбито на притихлих водах,
Де в чорних кілометрів тиск
Тікає риб тендітна врода.
Не зупиняється життя,
Плавці на ноги, крила, руки
Міняючи. Живі тремтять
Серця від насолоди й муки.
І розтуляються роти,
Голодні пащеки та дзьоби
Кричати, їсти і рости
Чи в переможці, чи на здобич.
На молодій землі, під небом
Зросла так просто й дивно як
Колишня малпа геть над себе
У бійці, в боротьбі, в боях.

Віталій Чигирин

КВІТЕНЬ

РОМАН

РОЗДІЛ І

Як лягали спати, небо було сухе й чисте, чумацький шлях курів молочним пилом, і миготливі зірки іскрилися в фіалковому склепінні ночі, як живі; земля спрагло дихала кріпкими запахами полину і білої акації, з Дніпра доносило дух лугової трави; легкий вітерець шелестів крислатим листям стрімкого явора коло хати, як і вдень, і ніщо не вказувало на зміну погоди. Та серед ночі раптом знялася буря, загуркотів громохкий грім, запалахкотіли кривулясті знаки сліпучої блискавки, випав крупний, ливний дощ.

Євтихій прокинувся одразу, як тільки загуркотів грім; зраділий довгожданому шелестінню животворної зливи, він довго не міг заснути, як не намагався. З голови не виходили радісні думки і сподівання плідного врожаю — якраз вчасний дощ; іще б посушило з тиждень, і пропали б озимі посіви, довелося б переорювати на ярину, танули б трудодні, як сніг у березні, хай йому... Євтихій знав, що мислі його не одинокі, в його уяві проходили чіткі картини великої радості, що опановує оце зараз людьми усього села, та хіба тільки однієї Добровиці,— всієї області, краю. Він яскраво уявляв собі кожного односельця, як той по-своєму і разом однаково з усіма прислухається до дощу, а завтра, ледве засіріє, побіжить на грядку копати землю, дивитися, чи глибоко промочив дощ. І хоч злива, як з відра, йому все здаватиметься, що вологи малувато, якби ще було годин три поперіщило, отоді б може й вистачило...

Проте дощу таки хватить, ось уже години дві ллє, рясний і крупний, аж шибки дзвенять — вистачить до самісінькик жнив. Ото піде рости посадка, берізки геть чисто пов'ялені, листя в дудочки згортається, глянеш на них, і серце од жалю заходиться — завтра треба сходити неодмінно поглянути,— думки Євтихієві в'язалися повільніше, зачіпалися одна за одну, обривалися й перетворювалися на нові; він міцніше притиснувся до гарячого тіла сонної дружини, потім

покрив їй ноги рядном і заплющив очі. Рожевою пеленою здорового сну вкривало людину дощове світання.

Коли Євтихій прокинувся вдруге, на дворі вже починало сіріти. Троє хатніх вікон клали на долівку бузкові квадрати тьмяного світла, учуднювали речі хатнього вжитку, стіл бовванів серед хати волохатою химерою, здавалося, він ось-ось зірветься з місця і побіжить простовіч на високий мисник, що перелякано мерехтить білими очима тарілок і низькими колонками чашок. Світляні зайчики спливають по нікелю Юрасевого ліжка — мабуть перебирає колюче віття кущуватого терену під вікном уранішній вітерець. На дворі вже тихо, видно, дощ перестав, бо починають озиватися птахи. Лунко забив крилами в повітці горластий півень і різким криком оповістив ранок. У сусідському дворі закрякала спросоння качка і затихла, може на її поклик враз обізвався солодким свистом десь зовсім недалеко розгонистий соловейко.

Євтихій помацав рукою по ліжку, але воно було порожнє, дружини вже не було в хаті — видно, порається коло корови.

— Ач, дивачка, пошкодувала будить!

Він дістав під подушкою сірники, потім щось згадав і, підійшовши до стола, тихо, щоб не збудити дитину, крутнув вимикач. Хату залило яскраве світло, миттю пострункішав стіл, і мисник уже заспокоєно засяяв чистим посудом.

— Ти диви, виходить млин працює! ? — здивувався вголос Євтихій.

— А працює,— зовсім не сонним голосом обізвався з свого ліжка Юрась.— Раз світло є, значить працює.

— Ти вже прокинувся? — загорілося ніжністю Євтихієве лице.— Такий хороший татів синуля...

Він підійшов до ліжка і, узявшись за блискучі поруччя, нахилився над сином.

— Чого це ти так рано? Щось приснилось?

— Приснилось, — серйозно одказав кучерявий хлопчик і підвівся в ліжкові. Весь рожевий зі сну, він сидів на постелі в одній сорочечці, опецькуватий і свіжий, віяло від нього кріпким здоров'ям і ростущою силою. Євтихій дивився на малого і не міг намилуватися, велика любов до цього хлоп'яти спливала на язик найніжнішими іменами, які тільки міг вигадати,— жінки немає в хаті, то можна досхочу висловити свої солодкі почуття, хай як не звучать вони по-дитячому, ніхто не чує, а син зрозуміє з голосу любов молодого батька. При дружині Євтихій поводився з сином стримано, навіть трохи строго, хоч і теплилася в його очах найніжніша посмішка,— він згадував своє дитинство і батька — так чисто той тримав себе з ним на людях і тільки насамоті, не боячись вдатися в смішну сентиментальність, найніжнішими словами виказував свої почуття.

— Що ж синкові сьогодні снилося? — спитав Євтихій малого, що замріяно сидів у ліжкові, видно весь ще в рожевих мареннях сну.— Що снилося, дорогому такому, га?

— Метелик снився. Великий. Як уся вулиця.

— Як це, як уся вулиця?

— Ну, як хата. От здоровий, отакий,— показав хлопець руками і зробив урочисте лице, від чого його рожеві губи склалися в дудочку.— Я ще такого й не бачив.

— Та таких і я не бачив синочку, хай йому, страшний мабуть?

— Ні. Тільки волохатий.

Хлопець щось заглиблено подумав, поворушив губами і раптом запитав:

— А з чого метелик, тату?

— Як з чого?..— зніяковів Євтихій.— Ну, там з червячка чи з личинки якоїсь...

Сказати по-правді, то він таки й забув, що вперед буває, метелик чи червячок. Хай йому!

Але Юрка батькова відповідь не задовольнила.

— Ні, то я знаю, що з червячка. От корова чи кінь з м'яса, свиня з сала, а з чого метелик?

— А,— зрадів Євтихій,— це я знаю! Метелик із зелені і води: їсть листя і п'є росу. О, сьогодні вони нап'ються, дощ, Юрасю, випав уночі. От дощ! Тепер кавунів тобі наросте, як... як ціла вулиця! — скористався він синовим порівнянням.

— Як хата кавунів буде?

— Ні, більше. Як сто хат. Ось поїдемо на степ, я тобі покажу, скільки насаджено. І краю не видно, усе баштан і баштан.

— І все наш? — допитувався Юрко.

— Усе наш, синку, колгоспний.

— Колгоспний? — прошепотів хлопець, і раптом думки його перескочили:

— А мама де?

— Коло корови. Я ось піду до неї, молока принесу.

— І кішці принесеш?

— І тобі й кішці хватить. Сам посидиш у хаті?

— Посиджу,— розважливо сказав хлопець.— А кошенята вже дивляться, тату? Покажи.

Євтихій поліз на піч і дістав пérісте кошеня. Головате й мале, воно тицькалося сліпою мордочкою йому в руку і жалібно пищало.

— Ще, синочку, сліпе. Вже скоро дивитиметься. Ось, бачиш?

— Ні, ні, ти поклади сюди. На піл.

Кошеня підводило важку голову і, не в силі тримати її довго, падало на передні ноги, смішно вертячи смугнастим хвостиком. Попелястя кішка перелякано світила з печі насторожениими очима і розпачливо мурчала, а коли Євтихій поклав кошеня на піл, вона вигнулася високим горбом, раптом стрибнувши з печі, легко схопила кошеня в зуби і понесла назад у своє гніздо.

— Йому не боляче? — скривився хлопець з жалю до кошеняти.— Вона його не кусає?

— Ні, синку, киця його любить. Як я тебе. А хіба я тебе коли зобіжав?

— А зобіжав,— невмолимо суворо одказав хлопець.— Хто на мене кричав, коли я чашку розбив?

— То ж я жартома, Юрку. Хіба ж ти не бачив, що то я жартома? — виправдувався засоромлений Євтихій.

— Бачив,— ясно посміхнувся малий і знову ліг у ліжко. Його таки кріпко хилило на сон.

— Ти ж почекай, доки я повернусь. Не спи, я швидко.

За якусь мить Євтихій повернувся з чашкою теплого парного молока.

— Це тобі мама послала...

Хлопець звично випив уранішню норму і впав у постелю вже майже зовсім сонний.

— Ну, тепер спи.

Євтихій поцілував сина в лоб, поставив чашку, підперезав ремінцем верхню сорочку і вийшов з хати.

— Красота! — широко потягся він на порозі і радісно відчув, як гаряче переливається в його сильному тілі буйна кров, як молодо стигнуть м'язи в грудях, в руках, в усій істоті,— щастя плідного життя підкотило йому під серце, заполонило голову, сп'янило мозок. Земля надворі парувала запашним туманом, кріпко пахнула любистком, бузком і м'ятою, вікопомними пахощами матірного купелю. Рубіновими вогниками блищала роса на зеленому шпориші двору, гоготіла в холодних краплях заграва багряного неба на сході. Сонце ще не сходило, а вже пломеніло золотом верхів'я стрункого явора коло хати, легко рожевіла східна стіна, і слалося мерехтливе червонясте проміння над синьою смугою колгоспного лісу. Дзвінко цикало об відро молоко в загороді, десь недалеко музикально свистіла іволга, мабуть спросоння різко закричав тонкоголосий дятел, заколисливо, ніби дмухаючи в пусту пляшку, співав одуд, на його ритмічне — вут-вут-вут — лунко відповідала одноманітним кукуванням зозуля, і дзвінкий жайворонок високо над городом кував свою розгонисту пісню. Птахи готувалися зустрічати сонце.

Тиха краса фіалкового ранку глибоко зворушила Євтихія, він стояв на порозі хати, як зачарований, і широко розкритими очима, ніби вперше, вбирав у себе яскраві фарби, неповторні лінії, мінливі світотіні, повними грудьми вдихав ранішні запахи, і на серці йому було незвичайно солодко і легко, сила й мужність сповнювали його істоту, він мимо-

хіть весь стискувався у великій напрузі, ніби збираючись відбивати напад лютого ворога.

Порушила Євтихіїв захват Оксана; вона почула, як клацнули сінешні двері, і чекала що ось-ось чоловік увійде в загороду, допоможе одігнати теля, а він не йде та й не йде і що він тільки там і робить, аж дивно, вбіг, молока з відра набрав і знову в хату подався і не сказав нічого, мабуть боявся Юрася одного залишити. А це десь ходить.

— Євтихію! — голосно гукнула жінка.— Іди оджени кучеряву. Ато ж ніяк не дає доїти...

— Іду, йду,— заспішив Євтихій і, причинивши двері, увійшов у загороду. В ніс йому війнуло терпким духом коровні,— сумішшю запахів молока, випарів вогкої шерсті, кізяка і щочогось невловимого, як кріпкі незнайомі ліки. Первістка одразу простягла до нього свою лису морду і лизнула сорочку шорстким язиком.

— Хліба хочеш? Коли ж забувся, хай іншим разом.

Сите рожеве теля заходило то з одного боку корови, то з другого, тицькало гарячого рота в тепле вим'я, заважало Оксані доїти. Євтихій взяв його за ошийника, одвів убік і почухав під горлянкою.

Теля слухняно витягло голову і заспокоїлось, розмагнічено вигнувши хвіст.

— А воно таки кучеряве,— сказав Євтихій про теля, перебираючи між пагорбками ріжок рожеву кільцювату шерсть.— Як наш Юрась.

— І таке вигадав,— незадоволено протягла Оксана.— То таки дитина, а то теля... І нащо б я його будив так рано? Не сором тобі...

— Сам устав. Каже, метелик приснився, великий, як уся вулиця. Такий дивак. А вчора узяв газету і побачив у заголовку великі літери. Каже, тату, а яка це буква, що з димком? І показує на маленьке „б". А воно ж справді хвостик з нього, ніби димок курить.

— Рано йому ще букви знати. Дитині й п'яти літ нема, а він з буквами. Припускай,— підвелася Оксана з низького стільчика, приймаючи відро.

— Хай ссе тепер.

— Ти все бурчиш,— жартівливо сказав Євтихій і пустив теля. Воно підтюпцем побігло до матері і, штовхнувши у вим'я, почало жадібно ссати, смачно цикаючи язиком.

Молоде подружжя стояло в паркій коровні серед імлистих випарів, мовчки милуючись на свою корову. Первісткою її прозвали не тільки через перше теля, а й тому, що вона взагалі перша корова в цьому подвір'ї. Дід Євтихіїв тут жив, батько жив, а корови не мали, і тільки торік на Жовтневі свята преміювали молоде подружжя за чесну роботу в колгоспі. Скільки було радості в сім'ї, коли привели струнку

перісту телицю в нову загороду. Більш як по десять разів на день навідувались до неї Євтихій, Одарка і Юрко, носили хліба, свіжої трави, а то й зерна. Та ще більша радість була, коли Первістка привела теля і Оксана вийшла її уперше доїти. Євтихій стояв тоді біля загороди з Юрком на руках, а Оксана, вся червона од збудження, сиділа в ясному мариві сонячного дня під молодою коровою, спритними пальцями стискувала рожеві дійки великого вим'я, сліпуче молоко дзвінко бриніло в нову дійницю, і це дзвеніння видавалося молодому господареві найкращою музикою — це ж по ньому тужили цілі покоління Євтихієвого роду, борсалися в зрадливому житті на віжках у мироїда-куркуля, марно плекали надію доп'ястися корови, і тільки йому дісталося здійснити це одвічне бажання. Ось вона, сита корова, струнка й дужа, стоїть у загороді і щедро наливає дійницю молоком, пий, Юрасю, досхочу, пий за весь рід наш та рости великий і розумний, дорогий синочку, життя тепер настало таке, що жити б двісті літ і не старіти, тільки працюй чесно, а їсти й пити буде скільки хоч...

Мабуть ті ж самі думки вирували і в Оксаниній голові, бо вона стояла серед загороди струнка й зосереджена, велике щастя струмилось з її василькових очей, ясних і тихих, як озерна вода,— Євтихій дивився в них пильно, пильно, і невідома сила притягла його до дружини, він нагнув її русяву голову, одвів пасмо хвилястого волосся з лиця і пристрасно поцілував у напіврозкритий рот.

— От тобі й на, вигадав,— ніби сварилася Оксана, міцно притискаючись до широких чоловікових грудей.— Серед білого дня... І не сором...

— Люблю, — жагуче шепотів, не слухаючи її, Євтихій.— Тебе люблю, Юрка люблю, роботу люблю!

Він обняв дружину за стан, підніс над землею і, вдруге поцілувавши в губи, поставив на ноги.

— Он як люблю!

Здригаючись од раптового збудження, він розправив руки, ніби крила, збираючись летіти, як у парубочих снах, і вже по-діловому сказав:

— Ну, я піду на посадку.

— Іди,— тихо сказала Оксана і з повним відром у руках довго стояла коло порога, пильно вдивляючись мужеві вслід. З її великих василькових очей повільно спливали дві крупні сльозини, сльозини солодкого щастя.

А Євтихій розмашисто йшов через росяну леваду, простуючи до синьої смуги лісу. І як тільки він зійшов на вигорілий пагорбок старої, може ще скіфської могили, од нього враз простелилася химерна довгонога тінь. Ізза колгоспного лісу урочисто й розгонисто викотилося велике жовтогаряче сонце.

РОЗДІЛ II

Над самою водою на тонкій гіллячці сухого дерева сидів чорний дрізд. Він легко зівав маленьким дзьобиком, і сильна пісня лилася з його пухнастих грудей. Може він співав про радість сонячного дня, про тиху красу лісного озерця, а може пристрасною піснею висловлював свої гарячі почуття до молодої дроздихи, що музикально пищала в лісовій гущині. Та раптом дрізд наструнчено замовк. У білястих хмарах голубого скла тихого озерця майнула хрещата тінь великого птаха. Дрізд скосив голову і, побачивши, що у вишині, проти озера таки, кружляє справжній шуліка, чорною крисою швидко стрибнув у густу папороть.

Шуліка спускався над лісом усе нижче й нижче, плавкими кругами, густою спіраллю він наближався до озерця. Хоч кметливий дрізд і накивав п'ятами, проте гострі очі повітряного розбишаки добре помітили на хисткому рясті маленької заводі двох зозулястих горлиць. Жити б одній із них останню хвилину, бо шуліка, химерно згорнувши крила, каменем падав на них, та враз вибухнув постріл, за ним другий і третій, птах, мов підстрелений, враз метнувся вгору і тоді, не поспішаючи, ніби не показуючи, що злякався, рівно поплив над лісом.

— Як з рушжя,— захоплено сказала білява дівчинка.— От стріляє. Ану, дай, я спробую...

— Ти не зумієш...

— Зумію, тільки дай.

Худорлявий хлопець ще раз спритно метнув довгим батогом, лунко ляснув і оддав його дівчині.— Отак. Ану спробуй. Тільки одійди вбік, щоб мене не оперезала.

— Чого там!

Дівчина одійшла в сторону, кріпко стиснула коротке пужално, розгонисто замахнулась і вже в повітрі швидко сіпнула батіг. Голосна луна покотилася лісом, дівчина зашарілася і вже зовсім уміло раз за разом почала лунко ляскати батогом.

— Ого...

Зніяковілий хлопець заздрісно дивився на білявчину спритність. Йому, видно, не сподобалось, що дівчина так швидко опанувала високе мистецтво ляскання, і він строго наказав:

— Годі вже, давай сюди.

— А що? Чи вівця? — ляснула востаннє дівчина і віддала батіг.— А ти дражнишся...

— Ну да, вівця,— виправдувався хлопець.— Раз кучерява, значить вівця...— То доказуй далі.

— А корови нікуди не підуть?

— Куди їм дітися? Он тріщать недалеко десь.

— Ні, я піду прижену,— настоювала дівчина.— Хай уже тирлуються, сонце глянь де... А то як підуть у посадку, то буде нам од дядьків...

Обтрусивши довгу сорочку, дівчина з підстрибом побігла в ліс на звук сухого потріскування гілок. Хлопець залишився один. Він сидів у високих заростях трав і замислено дивився на озеро. З голови йому не виходила страшна казка, яку не встигла через клятого шуліку доказати дівчина. Який же її кінець може бути? Невже так і залишиться сидіти царівна за сьома морями, за сьома замками? Чи знайдеться якийсь купець - молодець, що на килимі - самольоті перелетить моря і віщим словом одкриє сім замків, звільнить красуню - царівну... І вже снувалися в голові хлопця рожеві мрії, так, це ж він сам і є той молодець,— хлопець повільно злягав на густу траву,— це йому призначено долею звільнити царівну, а вона мабуть уся рожева й золота, як той пряник, що мати з базару приносила, коли ще жива була...

Підобідне сонце пекло нещадно, жарко парило траву, і вона заколисливо пахла, п'янила хлопцеві голову, надто коли ж збудив його хазяїн ще вдосвіта мішати коневі, потім товкти просо, а як зійшло сонце, корову на пашу гнати.

За кілька хвилин хлопець міцно спав, забувши про царівну, про корови і про все на світі.

Дівчина тим часом пригнала худобу до води, напоїла, і вона вилягла на березі, важко зітхаючи од неперетравленої їжі, і тільки найстаріша корова так і залишилася стояти по коліна у воді, меланхолічно ремигаючи на сонці — видно таки здорово допекло їй сонце. — Ну, лежіть... — вголос сказала дівчина і побігла туди, де залишила хлопця.

Помітивши, що він лежить у траві, вона почала тихо підкрадатись, щоб підійти зненацька і злякати. Перебираючи руками рожеві смілки, шорстку мітличку, легкі кульбаби й інші квіти й трави, вона непомітно підлазила до хлопця і тільки хотіла було гукнути, щоб налякати, як справжній крик безумного жаху вирвався з її уст.

— Не рухайся! — розпачливо крикнула дівчина, помітивши, що хлопець підводить голову.— Лежи, трясця тобі в живіт, лежи каменем!

Здивований несподіваною люттю, хлопець знову одкинув голову і широко розкритими очима дивився на дівчину. А вона з страшною лайкою, ніби намагаючись ураз висипати всі брудні слова, почуті за життя, схопила батіг і коротким пужалном копирснула йому живіт. І тільки тоді хлопець побачив, що з нього полетіло далеко в траву щось довге й блискуче, як стражників арапник. Переляканий, він швидко скочив на рівні ноги.

— Гадюка! — пронизливо заверещала дівчина і раптом безсило осіла на землю. Худі плечі їй дрібно тремтіли і час

від часу важко здригалися, ніби од сильної гикавки; дівчина заходилася розпачливими слізьми.

Тим часом хлопець схопив палицю і кинувся в траву, туди, куди полетіла гадюка. За якусь хвилину він приніс її на палиці до дівчини і, хоч весь був білий, як стіна, проте бадьоро сказав:

— Хіба ж це гадюка? Вуж,— докірливо хитав він головою.— Ех ти ж, пастух!

— А він тебе не вкусив? — схлипуючи питала дівчина.

— Вуж укусив? Ось глянь! — Він узяв його за шию і почав тріпати як батогом. Вуж звивався в руці й загрозливо сичав, намагаючись укусити.

— Кинь, кинь к чорту!—заверещала дівчина, закриваючи лице руками,— ну кинь же,— знову зайшлася вона захльобистим плачем.

Тільки тоді хлопець розмахнувся й з усієї сили кинув вужа в озеро. Лунко ляснула вода, вуж виринув на поверхню й, швидко водячи малою голівкою, поплив до берега.

— А ти злякалася,— сів коло дівчини хлопець.— От дурненька. Та не плач. Я вже його закинув. То якби гадюка, ото страшно.— Хлопець тільки тепер це подумав і раптом зблід ще більше. На засмаглому лобі виступили блискучі крапельки холодного поту.— Страшно,— зацокотів він зубами і ледве не заплакав сам. Проте стримався і, щоб якось забутися, запропонував обідати.

Коли заспокоїлася й дівчина, дістали шаньки і почали їсти. Білявчина хазяйка дала сьогодні до хліба молодої цибулі і шматочок жовтого сала, а хлопцева пекла плетені пироги з картоплею і укропом, то й поклала пів пирога на цілий день. Він одразу вийняв свій харч і, одломивши половину, віддав дівчині. Та з свого боку поклала йому три цибулини і, назначивши нігтем скільки, дала вкусити сала. Так і їли, заздрісно позираючи один на одного голодними очима, а коли скінчили, то зітхнули полегшено,— не наїлися, проте й апетит не дражнитиметься більш.

— Ну, кінчай розповідати казку,— попросив хлопець, зав'язуючи порожню шаньку.— Що ж з царівною сталося?

— Нехай іншим разом,— відмовлялася дівчина.— Як мене ще й досі трусить, хай йому трясця.

— Ну, тоді знаєш що,— підвівся хлопець,— скот лежить, то ходім подивимось голубенята. Може вже виросли, то сьогодні й попечемо. Пішли?

— Ходім,— охоче згодилася дівчина, і вони пішли в ліс. Продиралися вузькою стежкою між тонким пруттям густої горішини, поминули галявину білих ясенів, кущуваті зарості вирубаних берестів і вільх і десь за півверсти від озера, вже без стежки, одному хлопцеві відомими путями знайшли високий розложистий граб.

— Тут,— таємниче сказав хлопець.— Держись за дерево, я стану тобі на плечі.

Коли він здерся на товсту гілляку, то витяг за собою і дівчину. Так вилізли вони майже на вершину, доки не дісталися хисткого голубиного гнізда, складеного з тоненьких паличок. Прив'язані нитками до віття, у гнізді сиділи двоє голубенят. Вони вже були чималенькі, але пір'я ще лежало на них тоненьким пухом, і тільки на крильцях біліли товсті колодочки.

— Малі ще,—з жалем сказала дівчина, зазирнувши в гніздо.

— Таки малі,— згодився і хлопець.— Нехай ще поростуть із тиждень.

Злізши з старого граба, діти обійшли ще троє гнізд, але заздалегідь припнуті голубенята всюди були однакові — їсти їх було явно рано.

Жалкуючи, що так повільно росте дичина, вони повернулися до озера. Ішли новою дорогою, ще густішими заростями горішини і молодого дубняка. Як прийшли й посідали, дівчина одразу почала чухатися.

— Ой, кліщі! — скрикнула вона раптом і, закотивши сорочку, справді показала хлопцеві горіхового кліща, що з насолодою впився в м'який живіт.

Хлопець відразливо зморщився, скочив на ноги й зняв із себе сорочку. Йому тепер здавалося, що в нього все тіло всіяне клятими кліщами, воно чесалося скрізь, особливо на спині і на голові, саме там, де не було видно. Від огиди на язик рясно спливала слина, хлопець сплюнув і попросив дівчину:

— Ану подивись у мене, щось свербить, хай йому.

Дівчина уважно обдивилася спину, груди й голову, зняла кілька кліщів і добре витрусила сорочку.

— А штани?

— Штани я сам,— зніяковів хлопець.

Одійшовши за кущ, він витрусив штани й оглянув ноги. Тепер ніби трохи полегшало, вже не свербить так, мабуть усіх поскидали, хай їм чорт, де їх стільки береться на тій горішині клятих кліщів?

Коли він вийшов ізза куща, дівчина стояла в густій траві зовсім гола і люто трясла сорочкою. Худе тіло її стигло на сонці і сяло, як білий віск,— хлопець глянув на нього, помітив пагорбки нерозвинених грудей і, раптом зашарівшись, одвернувся, ніби для того, щоб підняти шаньку.

— Іди, обдивися, чи не сидить де бісова гадь,— покликала дівчина.— Ач який, я йому дивилася, а він...

Весь червоний, хлопець підійшов, як заворожений, і похапливо оглянув худеньке тіло.

— Ніде нема...

— Добре дивись, а то як упнеться десь, то буде мені.

Хлопець дивився ще раз і весь тремтів, сам не знаючи, що з ним таке коїться. Скільки разів бачив він її голу-голісіньку, купалися разом у воді, борюкалися, і нічого. А тут, на тобі, сором пече лице і трусить, як у лихоманці, аж чудно...

— Чого ти дрижиш?—ясно подивилася на нього дівчина.— Ніде нема?

— Нема,—дрижким голосом відповів хлопець і раптом рвучко обійняв її за плечі.— Одягайся, тобі холодно, ти така худенька.

— Ото холодно,— одказала дівчина.— Така спека!

Вона глянула йому в вічі і раптом щось ніби й собі зрозуміла, зашарілася і швидко прикрила руками пагінки грудей.

— Одвернись, Євтихію, я одягнуся,— сказала тихо Оксана, і, коли він одійшов убік, йому ніби зненацька відкрило слух і зір: у вуха враз увірвалися дзвонні звуки пташиних пісень, вуркотіння горлиць, жаб'яче кумкання і гудіння лісу. В сяйві ясного дня серед розкішної природи все це спліталося в неповторні звуки розбудженої молодості. Йому швидко забилося серце, під груди підкотив солодкий клубок, хотілося співати й плакати або зробити комусь щось несподівано хороше, хороше.

— Знаєш що,— сказав Євтихій.— Ти вже одяглася?

— Одяглася,— так само тихо відповіла Оксана. Вона глянула на нього великими прозорими очима, в них було тепер щось вдумливе, нове, ніби якась важлива думка стигла в кучерявій голові.

— Давай поодв'язуємо голубенят...

— Давай,— підскочила дівчина, ніби це було її власне рішення.—Нехай собі живуть.

— А то скільки там того м'яса...

За кілька хвилин діти забрали свої шаньки й погнали худобу в ліс. Скінчилося тирлування, треба було напасати скот. Сонце звертало на полудень. Оксана завела пісню, і вона лунко задзвеніла в шелесливому диханні лісу.

Іще сонце не вставало
Ізза синьої гори,
А зза гаю вилітали
Гострокрилі соколи.

Євтихій хотів підхопити пісню й собі, але чомусь ніяк не міг вловити тону,— із звичного альту голос раптом зривався на несподіваний бас, він роблено закашлявся й замовк.

Оксана глянула на нього ясними очима й, ніби щось розуміючи, не переривала пісню, хоч і незвично було співати самій.

Ой, то, браття, не соколи,
Ой, то, браття, не орли,
Ой, то хлопці молодії
В бій на ворога пішли.

Далеко летіла дзвінка пісня, відбивалася луною на озері і ще десь у лісі, а хлопець ішов за худобою з довгим батогом у руках, збуджений і тривожний. Що з ним таке сьогодні діється, самому розібрати важко!

А голубенятам таки не пощастило. Вже другого дня, коли Євтихій з Оксаною пішли їх одв'язувати, пташенята видалися їм зовсім дорослими голубами.

— А ситі,— не видержав Євтихій, зазирнувши в гніздо.— Ото мабуть смачні, їж з кісточками і не вдавишся.

І ця манлива гіпотеза вирішила долю малих пташенят. При мовчазній згоді голодної дівчини хлопець забрав їх із гнізда, і вже через півгодини вони тріскотіли в молодих зубах і смачно пахнули таки справжньою дичиною.

РОЗДІЛ III

Це озеро в лісі, воно нагнало Євтихієві повну голову думок і спогадів. Більше ніж десять років минуло з того часу, як він востаннє хряпнув мальованою хвірткою куркульського двору. Де він тепер, клятий дядько, мабуть давно дуба дав, а все про Італію мріяв, нібито в тій далекій теплій країні немає задухи. Ну, вона ж його й давила, немов знала кого, як тільки кине було палити свій тютюнець, так і захлинається у важкому задушливому кашлі. І може саме через те ще лютіший був куркуль, за найменшу провину бив він Євтихія страшним боєм, кашляв і бив віжками, чортова наволоч, руки й зараз чешуться по жовтій пиці вдарити. Коли ж утік зарані, ще до ліквідації, десь на північ подався, ну, та ближче до Мурмана буде, якщо доти не здох, випередивши весь свій поганий клас!

Євтихій дивився на прозоре озеро і хоч вода була стояча, проте йому здавалося, ніби в ньому швидко пропливають яскраві картини гіркого дитинства і ранньої юності.

Так мало часу минуло, десять-дванадцять років — озеро стоїть, як і стояло, так само обступили його яснозелена папороть і кущуваті деревця, як і тоді, на положистому схилі горить смолка, хитає пухнастою головою кульбаба, і світить голубими очима над низинною стежкою пізня фіалка і навіть чорний дрізд так само співає на сухій гіллячці,— сліпуче сонце вибухає під ним у зеленкуватій воді; усе тут так, як було й тоді, коли гірко плакала Оксана, налякана вужем, коли Євтихій уперше відчув себе парубком. Та великі зміни сталися за цей час на землі, в країні, в селі. І це озеро, і ліс цей, що безроздільно належав кільком куркулям, давно вже спільний, колгоспний, і Євтихія за ним доглядати по-

ставлено. Вивірили його на роботі в колгоспі — скрізь він працював чесно, як на свою сім'ю, на Юрасика свого — і в конюшні, і на степу, один час і свиней доглядав — добрі були свині тієї зими, сите сало їли колгоспники і державі давали, а це вже з рік, як доглядає він ліс, восени і весною організовує посадку нових дерев, прибирає сухостій, знімає лишайники і короїди, підв'язує, як де відчахне буря гілку, та й стежить, щоб не заліз хтонебудь у ліс з лихим наміром, з гострою сокирою.

Отак і сьогодні обходив Євтихій увесь ліс, побував на посадці — таки придавило молоді берізки трухлявою липою, ледве стяг, важке, хай йому абищо. Як скінчив роботу в лісі, вже й сонце з обіду звернуло, а ще ж у контору треба йти, дівчат щоб прислали полуниці збирати — уродило на галявині, як з відра!

Глянувши ще раз на сонце, Євтихій рушив з лісу. Після ливного дощу весело шелестіли рясним листям дерева, блискали на чорних стовбурах сонячні зайчики, скісне проміння пронизувало найгустіші зарослі, і купалися в ньому щасливі горлиці, сойки, дрозди і соловейки, легко стрибали з гілки на гілку верткі білочки. Розпустивши пишний золотавий хвіст, вони сідали на високому дереві, складали передні лапки, як руки до танцю, і широко розкритими очима дивилися на людину, зовсім не жахаючись.

— Спіймати б таку Юрасикові, ото зрадів би, — подумав Євтихій і згадав, що сьогодні йому таки треба зайти до діда Лаврентія. Радості Юрасеві буде не менше, як од білки.

Веселий і говіркий від довгої мовчанки в лісі, Євтихій шумно розповідав голові колгоспу про стан посадки й наслідки бурі. Поламано небагато, одну стару липу зсікло громом та вивернуло пару молодих ясенів. Від такої грози можна було сподіватися гіршого. Зате посадка піде рости — „як з ружжя", — зелена та свіжа, аж пахтить. В одному місці короїд завівся був, ну, та ми його швидко ліквідували як клас. Так, ніби все в порядку, а що вже полуниць наросло — як намистом галявину всипано, та великі полуниці — помідор, справжній помідор. Скажу тобі, Сергію, що тисячу добру виторгуємо, а може й більше. На завтра треба підрядить дівчат, нехай збирають. Добре?

— Гаразд, скажу бригадирові.

Голова колгоспу, Євтихіїв приятель по вулиці і по армії, дуже поважав його за чесність, гострий розум і щирість у роботі. Через те, як тільки вони зустрічалися, де б це не було, в конторі, на степу чи на вулиці, розмовам не було краю й кінця. Проте сьогодні голова сидів мовчазний і навіть печальний. Євтихій аж стурбувався:

— Що це ти, Сергію, якийсь чудний сьогодні? Дома щось сталося, чи на мене, може, сердишся? Так ніби ні за що...

— Ні, що ти, — стрепенувся голова, — таке й вигадаєш... Просто... втомився!

Євтихій уважно глянув на нього, помітив, що Сергій таки справді жовтий сьогодні, аж сірий, лікуватися треба — і де воно взялася клята малярія, от причепилася до чоловіка й трусить — почав розвивати план посадки шовковиць на лишках городів.

— Червей розведемо, шовку буде, як прядива!

Голова весь час згоджувався, проте своїх думок не подавав. Щось йому сьогодні не до діла, валить з ніг, ну чисто косить чоловіка клята малярія...

Тільки коли Євтихій зібрався вже йти, голова занепокоївся, хотів ніби щось сказати, тоді знову замовк, закашлявшись, як після дуже холодної води.

— Я до тебе сьогодні зайду, — вимовив він зрештою.

— О, приходь, — зрадів Євтихій. — Оце ти добре надумав. А то живемо поблизу, а тільки на роботі й зустрічаємося. Юрко зрадіє. Бачив, який козак із Юрка виріс?

— Бачив, — знову закашлявся Сергій і взявся за голову. Його таки починало трусити.

— То ти не барися. Тільки тут скінчиш, так і приходь, чуєш, Сергію, у мене, здається, й хіна є.

По дорозі Євтихій зайшов до діда Лаврентія і взяв у нього щеня. Було воно маленьке й слабе, щось трохи більше місяця мало. Ще як ходила золотоброва сука з важким животом, Євтихій договорився з дідом Лаврентієм, що перше цуценя йому, хай хоч і одне народиться. Та привела сука не одно, а четверо, то ж спірки ніякої, бери хоч і троє — не шкода.

Євтихій вибрав рябого песика. — Нехай росте на здоров'я, — сказав дід, — у роті чорно, значить, злий буде, хоч тепер злих мабуть і не треба. Усі в колгоспі, то може й злодіїв не буде?

Дід Лаврентій, хоч і сам колгоспник, а любить підкусювати незлобиво й мирно, — сказано старий чоловік, вважай життя своє залишив по той бік щасливого віку, що тепер загоряється, хоч і добрий ще сторож з нього.

— Як же його назвати? — думав Євтихій дорогою про щеня. — Треба б якось влучно вигадати. — Хіба й цього первзком назвати, перший же пес у подвір'ї, скільки живу, не знаю і не чув, щоб у нас собака була. Якось дістав був щеня в дитинстві, то батько в річку викинув, — самого, каже, годувати нічим, а воно з собаками заводиться. Тьху, таки проклятє життя було, хай пливе воно за водою і не повертається, щоб Юрко й не чув про нього ніколи...

— Здрастуй, Євтихію, — лаконічно привітався зустрінутий сусід і, якось чудно його оглянувши, пішов своєю дорогою.

— Здоров,— одказав Євтихій.— Щось сьогодні люди дивні,— зауважив він сам собі і знову повернувся до своїх думок.

— А воно таки непогано мати в дворі доброго пса, якось ніби привітніше стає, коли тут тобі собака, кішка, худоба, птиця росте, плодиться, наповнює землю. Проте, як його назвати цього цуцика. Рябком? Хоча нехай його мабуть Юрко христить, як назве, так і буде, хоч хай там що.

Євтихій входив у двір. Сонце вже явно клонило на вечір, західна стіна білої хати сяяла, як золота, високі мальви горіли в скісному промінні пишними квітками, і шибки на вікнах пломеніли, ніби в хаті був страшний пожар.

Євтихій швидко пройшов через двір, жалкуючи, що Юрко не вибіг зустрічати. З кошари до нього замукала періста корова—і чого це Оксана її в кошарі держить, якраз попасти б надвечір, не жарко. Чим вона тільки й зайнята, аж дивно?

Коли він підійшов до порога, то помітив, що в хаті багато людей, і трохи занепокоївся. Під груди йому почало тиснути почуття невловимої тривоги, ба навіть страху — так буває іноді перед далекою дорогою у невідомий край. Придержуючи рукою щеня, він другою відчинив двері й увійшов у хату. В око одразу впав пишно прибраний квітами стіл; вражений страшною несподіванкою, Євтихій якусь мить мовчки постояв на порозі, широко розкривши очі, з них рясно струмилися й танули невловимі ясні цяточки. Тоді Євтихій чудно хитнувся на весь зріст і, впустивши цуценя, важко осів на долівку. Перелякане щеня пронизливо заскімлило і, підібгавши задню ніжку, пошкандибало під піч.

В хаті було наструнчено тихо, тільки за вікном байдуже шелестів дрібним листям високий явір, та десь на леваді захлинаючись бив соловей. Оксана лежала на полу і скляним поглядом дивилася в стелю. Євтихій увійшов і шумно впав, скошений жахним нещастям, а вона й не ворухнулася, видно, не доходило до її свідомості все, що діялося в хаті. І то було найстрашніше — оця закоцюбіла непорушність при одкритих очах, хоч п'ятаки клади. Горенько моє, так ударило жінку прямісінько в серце. Тітка Ганна, ледве стримуючи плач, мочила утиральника у відрі і прикладала до лоба Оксані, але це допомагало мало. Як принесли мертвого Юрка з річки, то як упала вона, так і лежить, хоч ти їй що не роби, аж страшно, лікаря б покликать чи що?

Опам'ятавшись, тітка Ганна кинулася до Євтихія. Витягши в нього зза пояса сокиру, вона набрала повний рот води й щедро бризнула зомлілому чоловікові просто в лице.

Євтихій прийшов до пам'яти, здивовано озирнувся навколо, не розуміючи, де це він і що з ним сталося, потім помітив сонячні зайчики на непорушному Юрковому лиці і, враз збагнувши все, скочив на ноги. Якусь мить він мовчки стояв коло стола високий і блідий, аж страшний, мов п'яний. Тоді схопив на миснику тарілки, горшки, полумиски і з диким ревінням почав трощити об долівку.

Він кидав їх на землю й у вікна, шибки розліталися на маленькі скалки, скло й череп'я сипалися під ноги переляканим жінкам, вони збилися в тісний гурт коло полу, ніби загороджували Оксану, й з несподіванки не знали, що діяти. Нарешті тітка Ганна опам'яталася, підійшла ззаду і вчепилася Євтихієві в руки. Але він вибухнув крутою мужською лайкою і далеко одкинув од себе жінку; тихо лаючись, тітка Ганна одійшла до гурту і разом з усіма почала з болем стежити, як у лютому горі людина нівечить своє добро.

Щось фантастичне було в цій незвичайній картині: непорушна жінка на полу, мертва дитина на столі, вся в сонячному сяйві, і високий чоловік у жахному трансі бігає по хаті, ніби танцює з своєю химерною тінню, що її кладе скісне проміння, танцює жахний танок і гупає всім, чим тільки можна кинути.

В розбиті шибки линули кріпкі запахи полиню, кучерявої м'яти і красолі, змішувалися з духом троянд, що квітчали кучеряву голівку мертвої дитини, від збитої пилюги здіймалася імлиста курява, вона плавала по хаті, окутувала постать збожеволілого чоловіка, і здавалося, що коли б не розбиті вікна, нічим було б дихати в цій великій хаті,—виссало з неї свіже повітря люте горе, випило разом із життям білявого хлопчика.

Хто знає, чим скінчилося б усе це. може Євтихій, побивши всі речі, знайшов би сокиру чи сірники, та рипнули сінешні двері, і в кімнату швидко увійшов Сергій. Побачивши розгром, він сильно стис Євтихієві руки і посадив на лаву.

— Тобі що, останній день жити?— закричав він задихано і раптом розлютився.— Хочеш, щоб по морді дав? Гей, ви, сороки, збилися там, ідіть допоможіть тримати.

Тепер уже всі гуртом держали нещасного чоловіка, а він з піною на вустах стогнав, як поранений звір, і кляв усе на світі і того, хто цей світ вигадав, бог чи хто там, є ж щось таке, що закрутило цю прокляту землю, завалитися їй, раз таку дитину взято, в господа бога, христа в душу мать...

Євтихій давно покінчив з релігією, ще до армії, але тут ніби знову повірив—треба ж було в чомусь персоніфікувати своє непоправне горе — і він вдруге знайшов бога, в ньому він поєднав зрадливу долю, своє страшне нещастя і ту незбагненну „річ в собі“, про яку колись говорив політрук, і він кляв цього бога страшною лайкою, погрожуючи знищити хату, подвір'я й себе, хай іде все пропадом, раз немає більше Юрасика, дорогого сина, рідного хлопчика, найрозумнішої дитини в цілому світі.

Та за кілька хвилин знесилений горем і люттю Євтихій почав потроху стихати.

— Цей викричиться,—сказала тітка Ганна.— А от з Оксаною горе справжнє. Лежить, як брус, і не ворухнеться. Хоч би заплакала, усе легше стало б.

Жінки знову обступили Оксану; безпорадні щось зробити, вони вдванадцяте кляли сліпу долю, щоб їй повилазило, як вона забрала одну дитину в батьків, у другого й не забере, коли їх дванадцятеро, так ні ж, сюди прийшла, лихо та й годі. Сказано, птиця од себе не улетить, а чоловік од горя, от!

Коло Євтихія залишився один Сергій. Він обняв його за голову і втішав, як малого. Від незвичних ніжних слів Сергій ніяковів і червонів — ще цих жінок повна хата,— але дружні слова допомагали, вони проникали в загорьоване серце, полегшували давлючий біль. Євтихій слухав його і помітно стихав, тільки важко схлипував, як дитина. Трохи опам'ятавшись, він помітив на полу Оксану, згадав про неї, і важке горе наполягло на чоловіка з новою силою. Хитаючись, Євтихій підійшов до полу, впав головою на жінчині груди і гірко по-дитячому заголосив.

— Оксано, чуєш, Оксано, немає вже нашого Юрасика, немає синочка дорогого.

І диво дивне — жінки полегшено зітхнули — Оксана таки почула чоловікову муку, вона ніби ожила, якось чудно стрепенулася, обхопила Євтихієву голову, і вони заридали вже вдвох. Проте плач цей був легший, обійнявшись, вони ніби підтримували один одного в лютому горі, і хоч жаль за сином бритвою різав серце, проте просипалася якась невловима надія, незбагненна гаряча мисль і бажання жити.

— Тепер буде легше,— знову сказала тітка Ганна, ніби читаючи в серцях.— Хай виплачуться, розходьтеся, жінки, а ти, Сергію, залишись. Завтра його ховатимемо чи коли?

— Завтра.

— То завтра, молодиці, приходьте, а зараз ідіть. Горе, як і любов, воно не терпить свідків.

Жінки поволі розходилися.

Тітка Ганна одкликала голову колгоспу в сторону.

— Ти, Сергію, забери Євтихія, хай у тебе ночує, а то ще з собою утне щось. Дай чарку горілки і поклади спати. А я тут з Оксаною залишусь. Добре?— запитала вона пошепки.

— Гаразд,— одказав Сергій і почав збирати черепки.— Та нагодуйте щеня, бач, вищить...

На дворі вже зовсім смеркало. Сонце сховалось за обрієм, речі втратили свої тіні, і тільки верхів'я явора ще пломеніло розпеченим шпилем, звивалася над ним жовтогаряча гава і розпачливо каркала, мов по мертвому, а може на дощ. Явір найперший зустрічав сонце, він останній його виряджав.

РОЗДІЛ IV

Прокинувся Євтихій на світанні в Сергієвій клуні і довго не міг добрати, де це він і чого спить не в своїй хаті. З голови не виходив химерний сон, що цілу ніч марився в різних варіантах. Один з них, може це останній, Євтихій пам'ятав цілком ясно, він врізався в пам'ять чіткою картиною, прекрасною й страшною. Снилося, ніби дзвінкого морозяного ранку на підмерзлому рафінаді снігу сидить голий-голісінький Юрко, а перед ним просто з снігу виростає висока мальва, густо всіяна яскравими квітками. Вона стоїть незаймана й свіжа на лютому морозі,— такої пори замерзають телята у череві корів,— яснозеленим стовбуром підносить рожеві квіти до зеленкуватого неба і ніби зовсім не зважає на холод. Та ось із малинового сходу дихнув легкий вітерець, і квіти на стрункій мальві почали рясно осипатися; крихкі пелюстки крупними рожевими сльозами спадали на білий сніг, а голий Юрко — і як тільки він не замерзне — збирає їх і складає один в один, як малесенький посуд. Євтихій бачить усю цю страшну картину, і серце в нього німіє з жаху, що простудиться, ну зовсім замерзне дитина, хто її тільки й випустив на сніг та ще голу, бодай би йому добра не було,— хоче простягнути руки і взяти Юрка — ось-ось він, ну тільки витягти пальці, й дістану,— але Юрко одсувається далі й далі, ось він уже далеко на голубому обрії, сидить з пелюстками в руках, і вони горять у морозяному брининні ранку, як запечена кров...

Здається, саме на цьому Євтихій прокинувся. Вийнявши спід серця занімілу руку, він якийсь час лежав нерухомо, спостерігаючи говірку ластівку, що неспокійно метушилася і щебетала на крокві, видно, їй нагло треба було стрибнути в своє гніздо, а людина заважала,— ще помітить кубелечко і зруйнує, ні, краще посиджу трохи й почекаю.

Євтихій дивився на стрімку пташку, думав про її неспокій, виводив якісь свої паралелі й асоціації і, згадавши про не поправне горе, тихо застогнав. Сергій почув і підвівся:

— Ранок?

— Ранок,— прошепотів Євтихій, і з очей йому рясно полилися сльози.— Перший ранок без Юрка.

— Що ж поробиш, Євтихію. Не в нашій волі зарадити лихові. А запобігти йому можна було,— Сергій обережно натякнув на те, що Оксана не віддала сина в ясла.— Тепер треба бути мужнім. Ти ще молодий, життя попереду. Адже хіба мало дітей помирає од різних хвороб і нещасних випадків! Звісно, це велике горе. І будемо з ним боротися. Знаєш, десь років за сотню, а може й більше, коли вмре дитина, про це знатиме увесь світ. Усі газети писатимуть, радіо говоритиме, збиратимуться з'їзди професорів, обговорюватимуть,

чому саме вмерла така то й така дитина. Бо тоді смерть дитини виглядатиме антиприродним явищем, як самогубство. Будуть знищені всі передумови до цього. Соціальних хвороб не буде, умови життя сприятимуть здоров'ю й силі, догляд за дітьми медичний і виховний буде блискучий, помиратиме людина тільки своєю природною смертю, проживши довгий вік, і ця смерть може буде навіть приємною, недарма помирають дуже ветхі люди, здебільшого посміхаючись?..

Сергій спросоння говорив повільно, ніби марив у півсні, не натруджена денною роботою мисль снувала яскраві картини щасливого життя, що має увінчати звитяжні прагнення нашої країни, і хоч ці картини в редакції голови колгоспу виглядали часом досить наївно, проте вони доходили до Євтихієвої свідомості, горе його стихало, хоч час од часу і вибухало з новою силою, мовляв, що мені до того, як буде колись, а зараз безглузда смерть забрала найкращого, найздоровішого хлопчика в селі, любого синочка...

Коли Сергій скінчив фантазувати, стишений Євтихій попросив у нього коня, щоб поїхати в містечко.

— Можна, тільки як же похорон?— здивувався голова колгоспу.— Хіба ти не будеш?

— Ховатимемо завтра,— одказав Євтихій.

— То я попереджу комсорга, бо на сьогодні готуються. Прийдуть піонери...

Друзі підвелися з постелі й пішли до колодязя вмиватись.

— Як там Одарка?— ворухнулася думка в Євтихієвій голові, і глибока ніжність до нещасної дружини підкотила йому під груди.— Треба було коло неї лишитися, коли ж затяг Сергій. Подумати тільки, яке лихо впало на нашу голову! Чи думав я про це в лісі або йдучи з цуценям. Ну й чудний же я був мабуть тоді,— уявив себе Євтихій з рябим цуценям на руках, і в нього дрібно застукало підборіддя. Сміху з уявлюваної картини не вийшло.

Євтихій запріг на колгоспному дворі коня і під'їхав до своєї хати. Тітка Ганна посипала коло порога курчатам, а коло вікон порався Нестір Бирка, вставляв побиті шибки. Ще вчора увечері загадав йому голова колгоспу,— треба вставити, незручно, люди на похорон прийдуть, а вікна рамами світять...

Хоч уже було й не дуже рано, сонце підбилося височенько, проте Оксана ще тільки доїла корову. Коли Євтихій увійшов у загороду, вона поставила дійницю і враз захлинулася розпачливими слізьми. Одна ніч минула з дня Юркової смерті, але, видно, дуже вже жахна була ця ніч, великий слід залишила вона на зблідлому лиці молодиці. Було воно тепер сіре, виснажене слізьми, мов роками довгого важкого життя, на

лобі й коло рота лягли гострі риси гіркої скорботи. І може цей вигляд дружини ще більше пригнітив Євтихія, він хотів був вимовити якісь бадьорі слова втіхи, але груди давлюче стиснуло, нічим стало дихати, він почервонів, одвернувся і, вимовивши після важкої напруги — в містечко їду,— подався із загороди. Вслід йому неслося розпачливе голосіння дружини.

— То чого в містечко?— видно підслухала тітка Ганна.— Може за батюшкою таки їдеш?

— Ні,— коротко одказав Євтихій, ховаючи лице, і рушив до воза. Серед двору він був спинився, якась невловима думка переслідувала його,— чи не забув чого найпотрібнішого,— тільки ж здається нічого і не треба, може... а Юрко, Юрасику, дорогий сину, навіщо ж ти нас так нагло покинув,— причитуючи в думках, Євтихій сів на воза і натяг віжки. І вже коли кінь рушив, крикнула з усієї сили тітка Ганна:

— То ти ж заскоч на кладовище, візьми земельки, чуєш, Євтихій! Як не хочеш привезти батюшку, то нехай вони хоч земельку освятять, могилу запечатать. Щоб заїхав же!

— Заїде якраз,— засміявся крізь зуби Нестір Бирка, приміряючи скло.— Дитина в сельбуді хрещена, то з сельбуду її й запечатають без вашого попа.

В селі вже давно не було свого попа, не було його і в ближніх селах, та й потреби в ньому не відчувалося. Хібащо якась бабуся згадає на зразок тітки Ганни, як хрестити чи ховати кого треба. На весь район, вважай, один тільки піп і лишився в містечковій старовинній церкві. Отож, коли помирав хто в селах, рідко викликаючи попа, бабусі вигадали портативніший засіб: брали з кладовища землі в мішечок, піп святив її водохресною чи якоюсь іншою водою, і тією земелькою десь за тридцять верст посипали, „печатали", свіжу могилку. І хоч Юрасика ще й не поховали, запаслива тітка Ганна не забула, нагадала, щоб одним заходом і землі од батюшки для „печаті" привезти, раз уже їде підвода в район, а що земля та не з могилки, то не так важно, однаково „печать" буде неповноцінна—дитя нехрещене — та все ж краще, ніж зовсім по-бусурменському, от!

Та Євтихій їхав у містечко не за попом і не за свяченою земелькою. Його переслідувало інше бажання і таке, що перед ним тітчине Ганнине благочестя видавалося смішною химерою.

Багато разів бував у цьому древньому містечку Євтихій, а такої тривоги, в'їжджаючи в нього, він ще не відчував ні разу. Був він у ньому зовсім малим хлоп'ям, приїздив з покійним батьком на базар. Мале містечко було тоді повітовим містом із судом, справником, манастирем, тюремним замком, що сотню років стоїть серед містечка найголовнішою споруд-

дою. Сунули на суд, на розправу і на богомілля, а то й просто на базар люди з усіх усюд, особливо в неділю, і містечко видавалося малому хлопцеві справжнім городом, приплюсклі двоповерхові крамниці виглядали найбільшими будівлями в світі, а що вже замок тюремний серед містечка, то він буквально пригнічував малого хлопця своєю грізною величчю і урочистою таємничістю.

Після того — за довгі роки наймитування в куркулів — не довелося Євтихієві побувати в своєму містечку. Якось так вийшло, що приїхав до нього вже тільки після армії, побувавши в справді великих містах, і диво дивне — став Євтихій серед площі і очам своїм не повірив: десь поділося справжнє місто, замість нього залишилася зменшена копія, ніби в ящику, що стояв у леннаметі, з маленькими будинками, деревцями, річками і селами. Ніби точно таке, як і було, а надто вже мале.

Миші стіл, мабуть, здається таким величезним, як людині найбільший дім, а ніжка стола, як три телеграфних стовби, дитина теж по-іншому уявляє собі речі, що її оточують. Отож і Євтихій, виросши фізично та ще побувавши у великих городах, тільки тоді побачив справжню величину містечка і його споруд. Проте будівля колишнього тюремного замку і тепер височить над містечком, правда, пофарбована вона привітніше, і грізний мур навколо неї знято, не лишилося й сліду од страшної огорожі, стоять навколо будинку стрімкі явори, і в будівлі цій розташовано районну колгоспну школу, вчився в ній і Євтихій, та, вважай, чверть дорослих людей району за п'ять років у ній побувала.

Містечко починалося мостом, що перед ним ось уже років з двадцять продає насіння ветха бабуся. Переїхати новий міст через вузьку річку, і містечко перед подорожнім, як намальоване. Під високою кам'яною горою колгоспна школа і райвиконком, трохи далі в довгому малиновому будинку — райпартком і комсомол, а навколо них по схилах гори аж до річки потяглися невеличкі будинки з хмеляними верандами, з шпоришевими дворами, затишні й привітні. На горі стара каланча,— немає людини в містечку, що пам'ятала б, коли саме будували цю круглу споруду, не чули, щоб про це розповідали діди, стоїть вона з давніх-давен і чітко відзвонює години, хоч хай там що, буря, чи сніг, чи найлютіша спека. Гора ця і каланча — найперша прикраса тихого містечка над кривулястою рікою; ними пишається воно перед іншими собі подібними селищами, бо справді добре зберегло пам'ять давніх віків.

Виїхавши за міст, Євтихій захвилювався ще більше, ніби йому щось підказувало, що діло не увінчається успіхом.

Розпрігши на толоці коня серед підвід інших приїжджих до райвику і підкинувши йому сіна, Євтихій пішов на колишню Дворянську вулицю шукати потрібну установу.

З трепетом розглядав він будівлі по сторонах вулиці і коли побачив вітрину з фотокартками відчиненою, зрадів, ніби зустрів найкращого друга.

Та хоч вітрина і була відкрита, сама фотографія стояла замкнена великим висячим замком і вже мабуть давненько — сіре павутиння, припорошене пилом з курної вулиці, висіло на іржавому засуві.

Євтихій підійшов до будинку, безпорадно потупцював на місці, подивився то в один бік шляху, то в другий, і вирішив зайти з двору, може хід звідти, а тут тільки вивіска?

Двері з двору в будинок справді були. Євтихій підійшов до них і несміливо постукав. На його стукіт за дверима тонко забрехала собака, за тим почулася чиясь легка хода, і двері відчинилися. В лице Євтихієві війнуло запахом смаженої цибулі і риби — в роті йому набігла слина, він тільки тепер згадав, що з учорашнього снідання ще й досі нічого не їв.

— Вам кого треба?— не дуже люб'язно запитала сухенька молодиця, незадоволено чмихаючи носиком. Видно, вона залишила на сковороді рибу і турбувалася, щоб не згоріла.

— Я з села приїхав. Більш як двадцять верст. Дитина в мене втопла ...— розгубився Євтихій.— Так щоб на карточку зняти.

— Фотографа немає,— коротко одказала жінка.— На дачі. Прийдіть через п'ять днів.— І не вслухаючись в Євтихієві пояснення, вона з шумом зачинила двері.

Похнюпивши голову, Євтихій пішов до свого воза. Від невдачі він засумував ще більше. Враз заболіли ноги, тіло пройняла млосна втома, ніби увесь час із села до містечка він не їхав, а йшов пішки. Апетит, що виник був через смачні запахи з хати, знову згас, голову заполонила порожня байдужість — хай буде, як є, значить, не судилося...

В такому бездумному настрої він почав запрягати коня, і справа його не ладилася ніяк: то дугу не з того боку затяв, то вона зсунулася, коли зайшов натягати гужа з другого боку, то ще щось там не клеїлось, ніби чоловік уперше за хомут узявся.

— Що, товаришу, невдача якась?—привітно озвався од сусіднього воза широкоплечий чоловік.— Дай допоможу.

Незнайомий підійшов до Євтихія, і вони вдвох швидко запрягли буланого.

— Ви з якого села будете?

— З Добровиці,— одказав Євтихій і на повторне запитання привітного дядька, в якій справі йому не поталанило, трохи червоніючи, розповів своє горе.

Широкоплечий чоловік уважно вислухав, щось подумав і раптом згадав:

— Почекай. Таки є ще один фотограф у містечку. Ти, товаришу, заїдь ось туди за ріг, і там буде редакція рай-

газети. В ній неодмінно є зйомщик. Ще недавно приїжджав у наше село. Так ти сходи й попроси. На таке діло вони не повинні одмовити.

В пориві хорошої доброзичливості дядько перейшов на „ти". Видно, до його серця дійшли високі почуття великої батьківської любові.

Подякувавши, Євтихій поїхав до редакції, але й там на нього чекала невдача.

— Фотограф зараз у районі, в іншій смузі сіл, далеко від Добровиці, та й не займається такими справами редакція, даремно ви говорите про гроші, ми грошей не потребуємо...

Секретар редакції в окулярах, з чисто „літературною" вимовою — видно з недавніх канцеляристів,— не зрозумів Євтихієвого бажання. Він здивовано стискав плечима і весь час спішив звільнитися від одвідувача, щоб скоріше розповісти товаришам черговий анекдот.

Вже на степу дорогою до свого села Євтихій подумав, що краще було звернутися в редакції не до цього очканя, а до тієї рудої жінки, що сиділа біля вікна, малюючи якусь картину. Може вона згодилася б поїхати та намалювати, ну не можу ж я так закопати Юрасика, не можу, й край, хай хоч що, і чого воно не вигадають такої мазі, щоб узяти намазати тіло, і дитина лежить, як жива,— воскресити не можна, то хоч би мертвого зберегти б як вигадали!

І пристрасне бажання зберегти образ дорогого сина породило в Євтихієвій голові нову химерну думку. Усвідомивши її цілком ясно, він рішуче струснув віжками і вже швидше погнав буланого до села. Сонце клонило на захід, надходив вечір, древні могили золотого степу бралися бузковою млою, а курний шлях до села гадючився серед пшениць, житів та іншого запашного зела ще багатьма кілометрами довгої путі.

РОЗДІЛ V

Ясного вересневого ранку 1919 року добровицькі партизани обстріляли денікінський пароплав. Їх було небагато, смілих заводіяк, всього сім чоловік, але при одній автоматичній рушниці й шести обрізах вони наробили такого шелесту з придніпрянських кущів, що перелякана команда „Верного" після недовгого роздумування викинула білий прапорець і привернула до крутого берега. Коли пароплав зовсім став, випускаючи пару, партизани побачили з своїх кущів, як з люка першого класу швидко виринула на палубу вертка постать у бузковій шинелі з блискучими погонами, перескочила через поруччя і, вийнявши з кишені револьвер, випалила собі в чисто виголену голову. Та командир „Верного" помилився. Поціливши собі в голову, він не поцілив упасти

за борт, а, сіпнувшись назад, на весь зріст простягся на краю іржавої палуби.

— Кидай зброю!— гукнув тоді найсміливіший партизан Махтей Когут і, вискочивши з кущів, заліг перед пароплавом, навівши свій говіркий автомат просто на вихід з „Верного".

— Огряд, на місці! К бою готовсь!— пригадував він уривки десь чутої команди, щоб більше налякати своїм „отрядом" персонал „Верного".— Кидай зброю, спускай сходні й виходь.

Точно, за командою, один по одному почали виходити з пароплава розгублені денікінці. Було їх більше двадцяти чоловік, а разом із матросами й капітаном вони склали на березі чималий гурт.

Оглянувши пароплав і забравши з мертвого командира папери, Махтей залишив коло пароплава двох партизанів, розпустив команду в світ божий, а денікінських солдатів повів з чотирма товаришами в чорний ліс, у штаб червоних повстанців.

До пароплава збирався народ. Просто з школи висипали на берег діти. Вони бродили понад берегом і з цікавістю зазирали у таємничі віконця судна. Дехто намагався зійти на пароплав, але партизани, суворо вимахуючи обрізами, рішуче заборонили підходити до східнів.

Надвечір у село повернувся вже верхи Махтей Когут, а з ним цілий загін повстанців. Вигнавши багатших дядьків у підводи, вони почали вивантажувати з пароплава зброю, кулі борошна, ящики цигарок і цукерок.

Вивантажували весело, з сміхом і жартами, охочих носити вантаж знайшлося багато і не тільки з партизанів. Надто старалися діти, які несвідомо, але стояли за своїх, а крім того приваблювала перспектива приховати якусь цукерку, хоч і страшно було мертвого командира на палубі. Євтихій носив і собі разом з іншими. Махтей побачив його і, відкривши тесаком ящик із цукерками, сказав:

— Бери, сусідо, скільки влізе. І ви, хлопці, беріть. Їжте на здоров'я, а проклятих золотопогонників нехай черва їсть, як вони допекли нам, чортові сволочі, ніяк не хочуть із шиї трудящого чоловіка злазити.

Коли винесли з пароплава всю зброю й їстивне, бородатий партизан, що приїхав з Махтеєм, мабуть командир, розпорядився:

— Офіцера знести з палуби в перший клас. Нехай іде на дно разом з усією посудиною.

— Може не топити б пароплава,— обізвався хтось із стариків.— Шкода таку цяцьку нищити...

— А що ж з ним робити? Загорнути в папір та в кишеню покласти чи білим гадам кидати? Нехай на ньому за кордон тікають?

— То ми його хоч на паливо розберем,—посмілішав дід, побачивши, що командирові й самому шкода топити судно.

— А трубками первак гнатимемо,— засміялися в гурті.— Ото діло!

— Ну, ви, самогонщики,— грізно крикнув бородань,— ми ще до вас доберемось, покажемо, як хліб переводити. Одпихай, хлопці, та будемо палити. Гасом полили?

— Полив,— одказав Когут, вибігаючи з пароплава.— Тільки шкода, товаришу командир, там для дітей стільки тієї забавки пропадає, аж чорно. Дозвольте, нехай хлопчаки заберуть. Фарби там, зошити й олівці. Мабуть віз отой спекулянт, що зголосився за кухаря...

— Нехай беруть, тільки швидко,— дозволив командир, і весь натовп — діти, дорослі, старики й навіть баби,— сипнули на пароплав: хто на східні, а хто й так просто вбрід.

За якусь мить усі повернулися звідти з оберемками зошитів, фарб і олівців, а дехто таки ухитрився вломити шматок жовтої слухової труби, інші несли посуд із буфету, а найжадніші викидали на берег стільці й канапи.

— Годі,— об'явив суворий командир.— Орел мухи не бере. Киньте все й виходьте, зараз будемо палити. Меблі в воду, чуєте, ви? Спини у вас чешуться, хочете, щоб денікінці почухали, доки ми повернемось.

Охочі до меблів були не схильні коштувати денікінських шомполів і слухняно покидали в воду стільці, шкодуючи, що завелися з ними, хоча б зошитів або фарб набрали, а то аж соромно з пустими руками од пароплава йти. Вони хотіли знову кинутися в середину судна, але було пізно.

— Палю,— рішуче сказав Махтей Когут і витяг сірники.— Тікайте к бісовому батькові.

За якусь хвилину він вискочив на землю, і бородань звелів відпихати судно од берега.

Тесаками обрубали канати, разом усім миром одіпхнули судно, і „Верный“ поплив на бистрінь усе швидше і швидше.

За кілька хвилин він уже був далеченько од берега, чорний і страшний, весь укутаний клубами важкого диму. Ще трохи, і пароплав враз вибухнув яскравим полум'ям і, як величезний факел ненависті, поплив за водою назустріч чорній навалі білої армії.

Другого дня все село почало малювати. Молодиці зривали фарби з акварельної палітри, замотували в ганчірочку, товкли, тоді змішували з яєчним білком та олією й рясно малювали комини, підводили призьби, розцяцьковували віконниці. Хати зацвіли веселковими кольорами, і хоч ішли дощі й змивали прикраси, їх знову поновляли, як тільки наставала ясна година. Малювали не тільки хати, швидко знайшлися спритні молодиці, що навчилися фарбувати полотно, розмальовувати вставки й рукава — нова мода заходила на селі, і дівки з сусідніх хуторів щедро понесли крашанки й масло добровицьким художницям.

В школі найулюбленішим уроком стало малювання. Малювали на географії, на природознавстві й навіть на сухій арифметиці. Учителі сами немов захопилися фарбами і загадували дітям то комаху намалювати, то якогось метелика, то велику кольорову таблицю множення для малих.

Школа прикрасилася новими портретами вождів і письменників роботи скороспілих художників. І серед цих портретів чи не найкращим був Євтихіїв Тарас Шевченко в баранячій шапці, в кожусі і з товстими одвислими вусами.

А після школи хлопці вирізували собі з дерева шаблі й кинджали, рушниці й пістолети і, розмалювавши їх олійними фарбами, увечері розпочинали справжню війну. Ішли облогою вулиця на вулицю, куток на куток, і часто земля після бою фарбувалася вже не аквареллю, а справжньою живою кров'ю малих вояків.

Та ось загриміли десь зовсім недалеко гарматні вибухи,— з Кременчука сухопуттю понад Дніпром ішов денікінський полк для придушення правобережних повстанців.

Добровицькі хати враз втратили свої веселкові кольори, молодиці в один вечір, ніби змовившись, поздирали фарби разом з глиною,— пройшли чутки, що кожному, в кого мальована хата, дадуть по сто шомполів.

Строкаті полотна довго варилися в казанах, щоб облізла клята фарба, і хто тільки нараяв її брати, чорти б забрали того Махтея, сам пішов з партизанами, а нас закаляв казначим, трусись тепер з переляку...

В дітей спішно одбиралися акварелі й цинкові тюбики олії й топилися в болотах, і багато було копанок на селі, де вода була зовсім червона, як кров.

Євтихій хотів і свої фарби знищити, та дуже вже стало шкода. Надто що мати найняла його в далеке село, а там про фарби нічого й не знають,— він сховав їх разом із зошитами на горищі й пішов до куркуля починати свій трудовий шлях.

Так скінчилося його захоплення малюванням, і згадав він про нього й про фарби тільки через багато років у дні найлютішого горя своєї малої сім'ї.

РОЗДІЛ VI

Коли Оксана заснула, знесилена важким горем, Євтихій тихо, немов крадучись, устав з ліжка. У вікно світив ясний окраєць місяця, і в його фосфоричному світлі чітко вирізьблювався дорогий профіль сина на заквітчаному столі.

— Місяць — як часник!— одразу пригадалося Юркове визначення неповного світила. Євтихій ішов з ним увечері од

кооперації, хлопець мрійно дивився на небо, щось думав і несподіваними порівняннями характеризував зірки, зубок місяця, рухливі хмарки й вишневу заграву од заходячого сонця. Були ці порівняння несподівано точні і неповторні, важко додуматися до них дорослій людині, і тільки спостережливе око дитини могло підмітити їх. Євтихій слухав синову мову і впізнавав у ній свої дитячі напівсвідомі відчування. Тільки, висловлені Юрком, вони набирали чіткої закінченості і ясної простоти.

Невимовно гордий з розумного сина, молодий батько захлинався почуттям любові й захоплення, йому здавалося, що розумнішої і вродливішої дитини не знайти в усьому селі, в усьому районі, в усьому світі.

І чим більша була його любов тоді, тим тяжче горе насідало тепер, коли замість живого, рухливого і говіркого хлопця перед ним лежить тільки мовчазне непорушне тіло, як неповторно прекрасний футляр мертвого життя. І немає тієї сили в світі, що оживила б його, хоч би й віддав для цього Євтихій усю свою кров, усі свої м'язи, всю молодість.

Безсила лють, їдуча і млосна, опановувала всю його істоту; задиханий, він випив повний кухоль холодної води і, підійшовши до стола, крутнув вимикач. На його щастя, млин працював і цієї ночі — хату заполонило яскраве електричне світло.

Євтихій тихенько взяв з постелі свою подушку і, обережно підвівши задубіле Юркове тіло, підклав її під нього так, щоб тіло було в напівлежачому стані. Піднімаючи обома руками, він притис до себе мертвого сина. До лиця доторкнулася його холодна щока. Євтихій здригнувся, і моторошний страх несподівано видавив на його чолі рясні краплі поту. Йому раптом здалося, що це великий гріх турбувати спокій мертвого сина, на пам'ять спливали найстрашніші жахи з дитячих казок і бабусиних забобонів, серце сильно билося і стискалося. Заговори Юрко, як у тих містичних казках, воно не витримало б і розірвалося, як не хотілося Євтихієві, щоб якимсь чудесним чином оживити мертву дитину.

З трудом уклавши в потрібній позі неповоротке і чомусь непомірно важке тіло сина, Євтихій озирнувся по хаті, побачив на ліжку розчервонілу від сну дружину, невимовно рідну, помітив під полом рябе щеня, що безтурботно спало, витягши крихкі ніжки, глянув на звичні речі хатнього вжитку і швидко звільнився від забобонного жаху, що так раптово схопив його за самісіньке серце.

Діставши з плетеного сундука ще з вечора відшукані на горищі олівці й зошит товстого олександрійського паперу, Євтихій сів коло стола і почав пильно вдивлятися в скляне дороге лице. Він дивився на нього довго, доки обличчя ожило і заграло густим рум'янцем і ніжними ямочками на щоках,—

живий Юрась лежав перед Євтихієм. На якусь хвилину він забув про нещастя і захоплено почав переносити дорогі риси на папір.

Хоч Євтихій малював тільки в дитинстві, та й то в зв'язку з партизанськими фарбами, проте, спостерігаючи мальовничі явища природи,— чи то пейзаж який, чи гурт вродливих святково вдягнених людей, чи горду голову ситого коня, чи плавкий літ яструба або іншого птаха,— він завжди в своїй уяві виводив лініями й фарбами чіткі відбитки баченої краси, і йому часто здавалося, що візьми він олівця в руки — не важко буде передати все це на папері.

Та приводу взяти до рук олівець не було, і Євтихій може ще довго чекав би нагоди дізнатися, що вийде з його певності, коли б не страшне горе і поїздка до містечка з пристрасним бажанням зафіксувати дорогий йому образ.

І от цієї ночі, в неповторній обстанові, він уперше дорослою людиною взяв у руки малювальний олівець, одвойований партизаном Когутом. У молочному світлі електролампи напівлежить на столі мертвий син, спить на полу знесилена горем дружина, за вікном заливається соловейко і може перелякано позирає на дивну хату, що серед глупої ночі одна на селі ясно горить малими віконцями, як химерний пароплав,— а Євтихій, як зачарований, у солодкому захваті виводить якісь лінії, обриси, намагається воскресити на папері образ живого сина. І тільки коли заніміють зовсім шкарубкі пальці, він спиняється, одставляє від себе малюнок і пильно дивиться на свою роботу. Тоді перегортає аркуш і на новому знову починає уперто водити олівцем. І дорого дала б тітка Ганна, щоб хоч одним оком глянути в той довгий зошит,— що він там черкає, чи ворожить чи що?

Вона вийшла на двір — уж горіла на сході світанкова зоря—і через город побачила, як пломеніють вікна в Євтихієвій хаті.

— Піти поглянути,— вирішила стара,—щоб часом чого не накоїли в лютому горі. Ой, тяжко ж їм, тяжко,—зітхала вона дорогою і, перебрівши через городи до Євтихієвої хати, тихенько зазирнула у вікно.

Те, що вона побачила, перевищило всі її сподівання. Як же, мертва дитина сидить на столі, як жива, а він очей з неї не зводить та все черкає, та все черкає, як навіжений, ну їй-бо божевільний...

Тітка Ганна в глибокому подиві припала до шибки і аж задубіла од дива і моторошної тривоги.

А Євтихій тим часом може вдесяте перегортав аркуш і все малював, малював, уже зовсім не почуваючи пальців. Коли скінчив свою роботу над останнім аркушем, він далеко одсторонив його од себе, пильно вивчаючи очима. І диво дивне—тітка Ганна ледве не сплеснула руками—бий його

сила божа, чи ти бачив таке в світі, га, посміхається, ну їй-богу, посміхається, ач, як не заірже, тьху, свят, свят, свят, і це перед мертвою дитиною!—Євтихій радісно посміхався посмішкою переможця.

— Здурів. Ну да, з глузду зсунувся,—рішила тітка Ганна і перелякано кинулася од вікна.— Таки не видержав, сердечний.

Євтихій почув шерех за вікном і швидко закрив альбом. Зазирнувши в шибку і нікого не помітивши, він проте вирішив кінчати роботу.

Тихенько вийняв подушку спід Юрка, поклав його в позі звичайного мертвого, склавши руки на грудях, сховав альбом і, потушивши світло, ліг на постелі.

Та заснути він не міг. Перед очима, хоч вони були й закриті, весь час перегорталися сторінки альбома з усміхненими лицями Юрка. Вони були зовсім живі, ці обличчя, і, не зважаючи на те, що малював Євтихій олівцем, бачив він витвір своїх рук у ясному горінні живих фарб, синове лице рухалося, всміхалося, щось шепотіло, втішно мигаючи ніжними ямочками на рожевих щоках.

Коли Оксана прокинулася й підвелася на постелі, щоб вставати, Євтихій тихо захропів, ніби в кріпкому сні. Жінка дбайливо прикрила йому ноги і тихо встала з полу. Вмившись, вона взяла дійницю і вийшла з хати. Євтихій перевернувся на другий бік і через недовгий час таки міцно заснув без всяких сновидь, хоч перед сном він довго думав про Юрка і про пишну мальву на білому снігу.

Устав він з постелі розчулений і тихий уже тоді, коли сонце підвелося над деревами, втративши рожеву молодість раннього сходу. В дворі цюкав сокирою Нестір Бирка, мабуть кінчав труну. Оксани в хаті не було, вже по хазяйству порається, треба й собі вставати, аж сором, що так заспав, хоч, правда, сидів довго.

Згадавши про ніч, Євтихій кинувся до сундука і вийняв альбом, геть чисто списаний нічними малюнками. Та вчорашньої втіхи з них сьогодні не було, ніби в сяйві ранкового сонця вони втратили найтонші риси і саме ті, що робили малюнки живими. Виглядали вони тепер трохи аж смішними, якесь дитяче возькання олівцем, тут товсто—видно сильно вже натиснув, а тут лінія нерівна, мабуть тремтіла рука.

Чим більше він дивився на свої малюнки, тим гіршими вони йому здавалися, незграбні й смішні, жагучий сором гарячив щоки, де ж пак, художник новий зголосився! З такими пальцями, як граблища, тільки олівцем і орудувати...

Спересердя Євтихій хотів розірвати зошит, але в сінях почулися чиїсь кроки, і він притьмом сховав його в сундучок.

У хату ввійшла Оксана з оберемком пахучої росяної лепехи.

— Уже запах є,— печально сказала вона, розтрушуючи лепеху по долівці.— Треба було вчора сховати.

Від цих тихих слів дружини Євтихій знову почервонів.

— Встигнемо,— сказав він суворо, щоб приховати ніяковість, і почав одягатись. Та глянувши на дружину, він не витримав суворого тону. Надто вже жалка Оксанина постать, ніби горе пронизало все її тіло, стоїть вона до нього спиною, а по плечах видно, як глибоко страждає і мучиться жінка втратою сина. Одягнувшись, Євтихій підійшов до неї ззаду, обняв за тремтливі плечі і міцно поцілував через голову в губи.

У Оксани розчулено задрижала нижня губа, вона готова була знову вибухнути гірким голосінням і тільки на Євтихієве— люди йдуть — вона стрималася, здригаючись усім тілом і ковтаючи терпкий клубок, що нестерпно здавлював горлянку.

В хату ввійшла тітка Ганна. Сторожко оглядаючи Євтихія допитливими очима, вона торохтіла про потребу швидше ховати, доки не припекло сонце. Тоді підійшла до стола і, закривши міцно рот, ніби до великого запаху, поправила Юркові руки.

— Що це у вас цілу ніч світилося?—звернулася вона до Оксани. — Не спали і цю ніч, чи що? От бідненька, не треба було мені таки вас залишати, а то вперся той Євтихій — ідіть та й ідіть...

— Ні, я спала,—щиро сказала Оксана.— Хіба може він уставав...

В хату сходилися люди. Десь далеко залунала, поволі наближаючись, пісня про юного барабанщика, що впав, підтятий кулею в бою. То йшли піонери віддати останню пошану малому Юрасикові, що загинув од нещасного випадку на п'ятому році прекрасного життя.

РОЗДІЛ VII

Поховали Юрка, на могилі поставили важкий дубовий стовп із бляшаною зіркою зверху, стовп прибрали квітами, а могилку школярки обсадили лиснючим барвінком. І вже через тиждень барвінок густо розрісся, минучий дощ прибив землю, і, здавалось, стоїть ця могилка з давніх-давен, ніби тут ніколи й не ворушено землю. Тільки свіжо обтесаний дуб нагадував про те, що лихо в когось недавнє, ще, мабуть, не зажили рани в нагорьованому серці, а напис на ньому говорив і прізвище того, кого спобігло нещастя...

Євтихій майже щовечора ходив на могилку крадькома од Оксани — кладовище якраз по дорозі в ліс. Бачили його там

люди і дивом дивувалися: ніхто ще в селі так не страждав за померлою дитиною та ще за такою малою, не інакше, як тронувся таки Євтихій, не дарма ото люди на селі гуторять, а жалко чоловіка, ой, як жалко, добрий роботяга був ку-уди.

А з Євтихієм таки справді коїлось щось незрозуміле. Після смерті Юрка він зовсім змінився, ніби набув нову вдачу. Говіркий і розважливий, він тепер ходив мовчазний, як тінь, неголена борода костричилася цупким колодочками, і чорне волосся неохайно спадало на очі. Завжди чепурний, він не звертав тепер уваги на зовнішність, часто одна холоша штанів висіла нижче за другу, а довга сорочка матлялась на вітрі без звичайного ремінця. І навіть у тому, як скособочився колись стрункий чоловік—іде, ніби в одній руці важке відро з водою несе,— видно щось незвичайне для нормальної людини.

Тільки світло, Євтихій ішов у ліс і повертався додому вночі після звичайних одвідин кладовища. З горя й недоїдання він швидко схуд, і на блідому лиці ще більше костричилася його неохайна борода.

Поволі люди почали забувати про справжнього Євтихія і почали його приймати таким, як є, з усіма новими химерами. В їхньому ставленні до нього з'явилася якась вибачливість, що за нею ховалося почуття зверхності, все частіше й частіше Євтихія поблажливо ляскали по спині при немногослівних розмовах, і вже коли б він і хотів про щось поговорити,то співбесідник однаково поспішав,—що, мовляв, говорити з ненормальною, хоч і симпатичною людиною!

Така чоловікова поведінка непокоїла Оксану. Адже вона сама не менше любила Юрка, а може ще й більше,— сказано, материнське серце,— проте минають тижні, і горе, хоч яке воно велике, а в роботі забувається, що не кажи, а він, як причинний, на кладовище все ходить, нема щоб на збори піти чи там у правління — люди вже сміються, за божевільного мають.

Якось допекли Оксані чужі плітки,— дійшли вони до неї в усій своїй базарній відворотності,— і жінка вирішила поговорити з чоловіком про все, що наболіло на серці. Євтихій вислухав уважно, але не сказав нічого і тільки тієї ночі майже до світання просидів на кладовищі.

Час ішов, дні змінювалися ночами, ясна година дощем, вітрами, спливали, як за водою, тижні, а Євтихій все ще не одходив. Знав він тільки свій ліс і кладовище, в домашнє господарство не втручався, з людьми майже не говорив, та й вони почали його уникати. Оксана і та поволі починала звикатися з таким становищем, вона волею-неволею ставала головою дому, ходила на степ заробляти трудодні, одвідувала всі колгоспні збори й наради і чимдалі частіше забувала навіть розповідати про них мовчазному чоловікові, а коли

він вчасно не приносив загаданої води, то й кричала на покірного мужа, як і годиться справжній господарці.

Хто зна, чим би все це скінчилося, може так і закостенів би Євтихій, сам повіривши в свою ненормальність, робив би в лісі чи десь в колгоспі, бо вже підносилося на правлінні питання, що ліс треба доручити комусь розумнішому, і хоч одказав тоді Сергій розумасі, що Євтихій йому в професори годиться, а все ж незручно, та на третьому місяці після Юркової смерті сталася подія, що одразу припинила всі химери горопашного чоловіка і повернула йому втрачений світ.

Якось уночі, розніжена мужською ласкою Оксана, між іншим, похвалилася чоловікові, що вона вагітна.

— Давно? — враз схопився на ліжкові Євтихій.

— Третій місяць. Ото скоро після Юрасевого похорону мабуть зайшла,— многослівно відповіла жінка, здивована такою незвичайною рухливістю чоловіка.

— Що ж ти й досі мені не говорила? — весь засяв Євтихій.

Оксанина звістка враз зробила його самим собою, він сидів на постелі, знову стрункий і широкоплечий, і вираз чоловічої гідності з'явився на його лиці.

Жінка хоч і не бачила в темряві, що робиться з її чоловіком, але одразу відчула його перетворення, бо розгублено одказала: — Та ти ж мовчав усе.

— От дурочка,— просто сказав Євтихій і владно обійняв її за стан.— Дивачка!

Невимовно радий звістці, він шепотів їй найніжніші слова гарячої ласки, як у перші місяці їхнього спільного життя. А Оксана заходилася від глибокого сорому. Де ж, повірила людям і, замість допомогти чоловікові в горі, сама його топила, кричала на нього, таку радість ховала, думала, не дійде вона до нього, мовляв, байдуже йому до всього, аж воно...

— Я таки здорово дурна,— тихо вимовила вона, дивлячись у темну стелю.— Прости мене, Євтихій.

І коли б у хаті було видно, Євтихій побачив би, як з її великих очей викотилися дві великі сльозинки. Він висушив би ці сльози гарячими поцілунками. Безмірна вдячність і ніжність до дружини наповняла всю його істоту; тепер, коли все минуло, він сам відчув, на краю якої прірви стояла його свідомість. У-у! — аж страшно,— Євтихій здригнувся й ще міцніше притиснувся до дружини.

Другого дня Євтихій, тільки прокинувся, одразу дістав бритву і, добре наточивши її на бруску, чисто виголив своє заросле підборіддя. І з бородою ніби впало додолу все його дивацтво. Перед Оксаною стояв той самий Євтихій, що й до Юркової смерті, тільки блідший на виду та з очима, глибоко запалими під високим лобом.

Добре поснідавши,—притуплений апетит враз збудила чарка настоєної горілки,—він пішов у ліс і з небувалою ретельністю підрубував всохле гілля, вивернуті корчі, маркерував галявину для посадки.

Того вечора на кладовище він не пішов.

— Мертвому мертве, а живому живе,—подумав Євтихій, і йому враз зробилося ніяково. Він глянув на свою поведінку очима односельців і відчув усю її химерність, хоч тоді йому було совсім байдуже до того, що говорили на селі.

З лісу він пішов просто в контору колгоспу—справ накопичилось хто зна скільки, добре, що за молотьбою правлінню було не до лісу, та й осінь надходить, треба шовковицю садити.

В конторі відбувалася нарада бригадирів. Коли Євтихій з'явився на порозі й голосно привітався, всі глянули на нього здивованими очима, як на мерця.

— Здоров, здоров,—одказав дехто тим поблажливим тоном, до якого вже почав був звикати Євтихій.— Давненько не заходив, давненько.

Та тепер цей зверхній тон різнув його слух, як бритвою. Він хотів відповісти щось уїдливе й зле, але, згадавши, що це нарада, стримався.

Сергій тим часом виліз ізза стола, міцно обняв друга і, уважно оглядаючи його, запитав:

— Видужав?

— Видужав,— весело сказав Євтихій і зашарівся.— Та я й не хворів, так щось набігло...

— Я ж казав, що він швидко прийде,— звернувся Сергій до бригадира, так, ніби розмова на нараді тільки й ішла що про Євтихія.— Ну, будемо продовжувати. Слово має третя бригада. А ти, Євтихій, почекай, підемо разом...

Після наради Сергій пішов проводити Євтихія аж додому. Про справи договорилися в конторі, і дорогою коло воріт голова колгоспу почав одразу прощатися.

— Ну ні,— сказав Євтихій.— Це вже дзузьки. Я тебе не пущу. Ходім повечеряєм, тоді й підеш. І так, як ще на похороні був, так більше й не заходив, друг називається...

— Жнива, що ж ти хочеш. А таки свиня я, що не зайшов, хоча й ти міг прийти.

— Ну, я, вважай, хворий був,— серйозно сказав Євтихій.— Тепер аж дивно.

— Я знав, що це мине. Хоч що мені не говорили.

— Ну, так пішли. Знаєш,— таємниче прошепотів Євтихій і весь загорівся тихою радістю.— Скоро тобі знову в мене кумувати...

— Да?—зрадів Сергій.— Ну, за це ходім повечеряємо і навіть вип'ємо, якщо є.

— Є,— весело одказав Євтихій.— Оксана дістане.

Увійшли в двір. Під ноги Сергієві з лютим гавканням кинулося щеня.

— Ну, ну, ти, пішло вон! От кляте щеня...

— Да, добра собака буде. Клята. Як же його звати?

— Тьху, чорт,— вдарив себе по лобі Євтихій.—Та воно ще й досі без імени бігає, я й забув про нього. Хіба може Оксана якось охрестила?

В хаті застали Оксану всю в сльозах. Вона сиділа коло стола під сліпучою грушею електролампи і, взявшись за голову, тихо плакала.

— Що з тобою?—стривожено кинувся Євтихій і враз зблід. Його пронизала страшна думка.— Може повредилася?

— Ні,— витерла сльози жінка, вітаючись за руку з Сергієм.— Так, Юрка згадала. Знайшла оцю книжку, аж він тут чисто, як живий...

Вона вказала на розкритий альбом, що лежав на столі.

— Гляньте, Сергію, як вилитий. Ви ж пам'ятаєте Юрасика?

— Та кинь, Оксано, що ти показуєш?— Засоромлений, як хлопець, спійманий на лихому, Євтихій схопив альбом.—І знайшла. Хотів порвати, та забув.

— Дай сюди, не будь маленьким. Ну, давай подивлюся. Це ти малював?

Сергій рішуче потягнув до себе альбом.

— Що ти мене соромишся?

— Та це ще од хвороби...

— Ну, добре. Дай я подивлюсь, я нікому не скажу.

Євтихій випустив зошит, і Сергій, сівши до стола, почав розглядати малюнки. Оксана й собі ще раз нахилилась над альбомом.

— А справді здорово,— захоплено глянув на Євтихія Сергій.— Ну, знаєш, як така хвороба, то ти вже краще хворій. Це ж знаєш... Це ж художник з тебе не абиякий.

— Таке, вигадуй.

Євтихій підійшов до стола і собі глянув на малюнки. Тепер вони йому здавалися зовсім чужими, ніби малював хтось інший, не він, і малював далебі не погано; в цих малюнках то там, то тут схоплено найхарактерніші риси Юркового лиця. Глянувши на око чи на рот, уявляєш собі хлопця, як живого...

— Я тобі кажу, що це здорово,— серйозно говорив тим часом Сергій.— Це ж ти ніде й не вчився, а якби підкваліфікувався, то їй-бо хіба ж так малював би.

Оксана й собі захоплено дивилася на чоловіка, на його засоромлене лице, на великі руки, на шкарубкі пальці. Він розкривався перед нею зовсім новою, несподіваною стороною. І невловима тривога опанувала її.

— Коли ж це ти малював, що я не бачила?

— Уночі, як приїхав з містечка,— все ще розгублений відповів Євтихій.

— Он воно що,— згадав Сергій,— тепер я розумію. То ж на селі говорили, що ти на чорній книзі кров'ю писав перед мертвим. Видно, хтось підгледів, як ти малював...

— Тьху, собачої віри язики,— вибухла гнівом Оксана на плітки, що їм і сама була почала вірити.— Отакого наплетуть на людину.

— Ат, не зважай...

— А більше ти нічого не намалював?— допитувався Сергій.— Тільки по правді признайся. — Нічого... хіба...

— Хіба що?

Євтихій зам'явся, якусь хвилину думав, а тоді рішуче махнув рукою.

— Ну, та вже покажу. Тільки ж глядіть, нікому не розповідайте. Добре?

Він вийшов у хижку, дістав за кошелем ще більший альбом і вніс у хату.

— Ось,— показав він на аркуш.— Це мені снилося.

Сергій і Оксана кілька хвилин мовчки, як зачаровані, дивилися на картину. Євтихій стояв збоку і з незвичним тремтінням трохи здалеку дивився на свою роботу.

— Ух, холодно,— здригнулася зрештою Оксана.— А дитина гола.

— Да,— пильно подивився на Євтихія Сергій.— Тут нічого не скажеш. Що ж воно означає?

— Не знаю. Снилося мені таке.— Євтихій хотів узяти картину, але Сергій не дав.

— Почекай, дай ще раз подивитися.

Він знову втопив очі в рожевого хлопчика, що сидів на синюватому снігу, в чому мати народила, перед квітучою мальвою, яка виростала просто з снігу. Віяло од картини лютим холодом, і невідомо, що його викликало, чи холодна передранішня заграва, чи зеленуватий колір неба, чи тонко змальоване дитяче тіло на холодному снігу.

— Що ж ти таке малюєш... маячіння якесь,— закусив губу Сергій.— Аж неприємно.

— Де неприємно? Страшно!— додала Оксана.— І хлопчик на Юрка схожий.

Євтихій взяв альбом.

— Це в лісі малював. Хотів озеро — не виходить. Ось бачиш, скільки пробував,— він перегорнув щось десять зіпсованих сторінок.

— А це вийшло. Днів шість малював, а тільки тричі й змів. Розумієш? Як живий сон перед очима щодня. А як намалював — пройшло.

Якусь хвилину всі троє мовчали, думаючи кожний по-своєму про одно. Потім Оксана похопилася.

— Що ж я сиджу? Люди їсти хочуть, а я розсілася.— І вона заметушилася коло печі.

— Де ж ти фарб дістав?— запитав після мовчанки Сергій.— У містечку?

— Ні на горищі. І фарби і зошит. Це ті, що Махтей Когут одвоював. Пам'ятаєш, як „Верный" розбили. А я у школі трохи малював.

— А, пам'ятаю. І збереглися ж, ти глянь.

Посідали вечеряти. Оксана поставила на стіл гранчатий графинчик з настояною горілкою, і він поволі почав порожніти. Друзі вже після першої чарки розговорилися ще більше, згадували дитинство, школу, бачені епізоди з громадянської війни й місцевих героїв.

— А Когута я недавно зустрів,— розповідав Сергій.— Був у центрі на зльоті, так і він прийшов. Хто тут, каже, з Енського району? Розшукав мене і признався, каже, я теж, мовляв, з вашого села. Довго розпитував про всіх наших дядьків, звісно, про старіших. Нас він не знає, без нього поросли. Старіє уже чоловік. А де саме працює, то я й забув. Пам'ятаю, що з картинами діло має, керує цим ділом у всьому краї. От.

— Виходить, не даром у денікінців фарби одвоював,— зауважив Євтихій.

— Ти диви, а й справді,— дивувався Сергій.— Я ж добре пам'ятаю ці фарби, сам оберемок приніс. Ще на такому вони картоні з вирізом для пальця... Ну, та хіба вони мені були потрібні? Так і позакидав десь, а хоч мати потопили...

Довго точилася дружня розмова. Час минав непомітно. Коли заспівав перший півень, Сергій почав збиратися додому. Із світом у степ треба. Молотьба.

Виряджати пішли і Євтихій і Оксана.

На Сергія знову накинулося рябе щеня, і так люто, що Оксані довелося брати його на руки.

— Ну, то як же ви його охрестили?— жартував Сергій.— Незручно ж собаці без імени жити. Рябком, чи що?

— Справді, стара,— звернувся Євтихій до дружини.— Ти йому ще ніякої клички не дала?

— А ні. Як лізе — скажу пудзі, то він і одійде. Та хай буде Рябком. Рябе ж.

— Ні, знаєш що?— трохи аж урочисто сказав Євтихій, мабуть спідпитку.— Прийшов він до нас у важкий день... то нехай буде Важко. От. — Нехай Важко,— згодилася Оксана.

— Важко, Важко. Чого ж, і це кличка,— схвалив і Сергій. Ну, бувайте. То ти ж, Євтихію, не чудій більше і діла того не кидай, чуєш?

— Чую,— одказав Євтихій. Він міцно обняв друга, і вони на мить застигли так, облиті молочним сяйвом круглого місяця. Зачарована прекрасним видовищем, жінка змахнула з куточка ока сльозу зворушення — до самого серця дійшло їй високе відчування щирої мужської дружби.

РОЗДІЛ VIII

Як не ховався Євтихій з своєю химерною пристрастю до малювання, що так раптово народилася після несподіваної Юркової смерті, але проникливе око цікавих односельців підгледіло його скрізь. І в кущах перед озером у лісі, і в молодому сосняку, ба навіть у власній повітці,— де тільки він не з'являвся з незвичним зошитом і олівцем чи пензлем, всюди його хтось бачив, чи діти, чи сусіди, а як у неділю, то й так цікаві подивитися на Євтихієве малювання. Хтось неодмінно до нього підходив, зазирав у альбом, заважав працювати.

Та після того, як його підбадьорив Сергій, Євтихій перестав уже й критися — однаково шила в мішку не утаїш, та й що тут власне поганого, коли людина малює, хай бавиться чим хоче, аби робота була справна, а я ж дбаю про ліс, як і раніше, коли не краще.

Вирішивши це, він, уже не криючись, ішов до лісу просто дорогою, з альбомом і фарбами в руках і з сокирою за поясом. В лісі не сідав потай у кущах, а, скінчивши звичну роботу, обирав найзручніше місце і звідти змальовував краєвид, синє небо, вечірню заграву, гру світла, якесь цікаве дерево, найчастіше сухе — голе од листя, воно чітко вирізьблювалося на зелені лісу і непорушно стриміло крихкою верхівлею в синьому небі, як готова гравюра, тільки дивись, і малюй.

І як тільки почав Євтихій виявляти свою спритність одверто, одразу й цікавих поменшало, більше часу для роботи лишилося, не треба вже було переривати малювання й згортати альбом, а як зазирне хто з малих, то й послати можна своєю дорогою, дорослий же й сам довго не затримається.

Та хоч він і набрав попереднього вигляду, ходив чисто одягнений, завжди голений і на кладовище навідувався тільки раз, щоб змалювати Юркову могилу, але така вже інерція — з легкої руки тітки Ганни котилась селом слава про Євтихієве божевілля, де ж, на старості літ — хіба ж то молодий, як тридцять літ стукнуло,— та цяцькуванням зайнявся, як малий.

А коли дійшлися чутки до діда Лаврентія, то він аж головою похитав.

— Чудасія,— просторікував старий.— Глянь, аж котрого стукнуло. Правнука, га? У нього ж і прадід — Єрехтеєм звали — ще я, вважай, хлопчам гуляв, так теж диваком був. Зате й у тюрмі сидів, а що вже горілку пив, то одведи господи.

Із безладної розповіді старого виходило, що й прадід Євтихіїв мав пристрасть до малювання і що вона, ця пристрасть, його навіть до тюрми довела. Як саме, про це Євтихій дізнався трохи пізніше. Та й ці плітки до нього нечасто доходили, Оксана теж до них звикла, не звертала уваги,— аби для неї чоловік був хороший, а що інші про нього кажуть, то байдуже, ще навіть краще. Чужі молодиці не зазіхатимуть, як раніше, хай їм абищо. Ото тільки побачать чорні брови, стрункий стан і широкі плечі, то вже й вішаються, просто сором...

Оксана з серцем згадувала Євтихієву прихильність до вродливих молодиць і лічила дні, що залишалися до пологів, хоч днів було ще багатенько; коли б тільки не почав у гречку стрибати, як до Юрка було. А народився хлопець, і як одрізало, просто змінився чоловік.

Проте Євтихієві було не до молодиць. Правда, він і раніше в гречку стрибав тільки в ревнивій Оксаниній уяві, але любив поговорити й пожартувати з вродливими жінками, неприховано милуючись красою лиця чи струнким станом. А тепер усю свою увагу він переніс на ліс, на величну природу, що його оточувала, й все малював, малював, користуючись для цього вільною хвилиною. Заходилося на осінь, година стояла суха й тиха, лісом літало біле павутиння, спливаючи просто з голубого неба. Сонце креслило свою щоденну путь нижче над деревами, в його скісному промінні горів ярим золотом падолист, а чорні стовбури дерев стриміли до неба в сонячному бринінні, як грубі мачти затонулих суден у прозорій воді. Одцвіли лісові трави, осипали животворче сім'я і покірно засихали, ще й тепер паруючи прекрасними запахами плідної осені, терпкими й пряними, як міцне виноградне вино.

Час малювати пейзажі найкращий, ніколи не горить стількома барвами ліс, як восени: червона, чорна, зелена, коричнева і неповторний колір голубого неба,— вони причаровують око не тільки нашого художника, молодого й зеленого в своєму творчому становленні, як соковитий пагінок крихкого дерева весною. Євтихій уявляв собі, як у таку пору, оце зараз, сидять десь у лісах серед такої ж краси справжні художники і смілою рукою переносять прекрасні мінливі фарби золотої осені й навіть запахи її на папір чи полотно. І який жалюгідний виглядає Євтихій із своєю мазнею порівняно з справжніми митцями і їхніми картинами, він, що не бачив тих художників, але цілком ясно уявляв собі їхні витвори. Ось вони. Євтихій брав шмат пейзажу, який тільки сягало око, обрамляв уявлюваними рамками, і перед ним горіла неповторна краса прекрасної осені.

І після таких думок Євтихій відчував, як порожньо стає в голові, меркли очі, з незграбних рук випадав пензель; безсилий перенести на колір живі фарби, він уставав і ходив по лісі лютий, аж чорний, лякаючи зустрічних дивним поглядом гарячкових очей.

Його дошкульно пекли муки розбуркано творчості, не підпертої потрібною вмілістю; лише після довгого ходіння, стомлений, він міг братися за пензель чи за олівець, щоб через деякий час знову кинути їх у безнадійному розпачі.

Чимдалі приступи таких страждань частішали. Все більше відчувалася прірва між Євтихієвим відчуванням краси і вмінням її передати. Головне, нікому було допомогти, нікому навіть порадити, як треба вчитися.

Не раз зарікався Євтихій не брати більше до рук альбома, одного разу хотів навіть спалити всі малюнки й фарби, та не дала Оксана.— Хай лежить, як не хочеш, то дитина підросте, бавитиметься!— Але минав день, і він знову брався за своє, починав малювати, борючись із сумнівами й припливами творчого безсилля.

Одного разу Сергій повернувся з столиці й привіз Євтихієві новий альбом та пачку великих аркушів олександрійського паперу.

— Оце альбом тобі, а на папері намалюй для контори п'ять портретів. А то ти все малюєш хто зна й що,— пожартував Сергій.— Хіба ж на снігу таки виросте рожа?

Зраділий з уваги друга, Євтихій щиро взявся за роботу. Він дістав портрети вождів, прикріпив папір на аркуш дикту й почав запально працювати. Хоч він і малював із готових зразків, не бачивши оригіналу, проте намагався в кожний образ вождя вкласти своє відчування його особи, і це своє, невловиме і разом помітне, таки грало в його портретах, вабило око, примушувало з увагою придивлятися до виразу лиця, шукати, де сховане те, що так оживляє картину.

Щось тижнів за півтора портрети були готові. Хоч Сергій і забігав декілька разів навідуватись, як посувається справа, але Євтихій роботи не показував, доки не скінчив усієї.

— А паперу вистачить? Не попсував?— жартував Сергій.

— Ні,— посміхався Євтихій.— Пару аркушів зіпсував, а три ще й лишніх.

Навіть коли зазирала на незакінчену роботу Оксана, і то Євтихій клав пензля й незадоволено морщився, намагаючись швидше залишитися самому. І тільки коли портрети були цілком готові, він сам пішов у колгосп кликати Сергія.

— А чого ж ти не приніс сюди? Тут би й народ побачив,— сказав голова.

— Устигнуть. Може воно таке, що й на стіну сором ліпити.— Євтихій почервонів, як школяр.— Тобі одному хочу показати спочатку.

— Ну, тоді зараз підемо,— згодився Сергій.— Та гляди, зіпсував мені папір — з трудоднів вирахуємо,— додав жартома.

Дома Євтихій влаштував цілу виставку. Закінчивши роботу, Оксани він уже не стидався і поприколював портрети на стінах хати голками.

— Здорово!— сказав Сергій після довгої мовчанки.— Хоч кінь у наркома і не підкований, зате нарком, як живий. І тут ось рука ніби не так трохи, проте лиця, ну чисто, як справжні. Я в кіно усе політбюро бачив.

Вивішені в конторі й заведені в рамки під склом Євтихієві портрети справили на селі велике враження. На них ходили дивитися, як на виставку, довго роздивлялися, і хоч односельці висловлювали дрібні критичні зауваження, проте подив і повага до художника зростали з кожним днем. Навіть дід Лаврентій прийшов якось у неділю в контору, мабуть з півгодини роздивлявся на портрети підсліпуватими очима, хвалив масть наркомового коня і прицмокував язиком од задоволення.

— Ну да... ну да ж, отак і дядько Єрехтей малював, чистісінько. О, то бідовий був чоловік. А що вже п'яниця! Світ таких не видав.

Дід Лаврентій знову згадав Євтихієвого прадіда і тут же таки докладно, хоч і не зовсім плавно розповів, за що старий неборака потрапив у царську тюрму аж на цілих шість місяців.

Химерна пригода всіх розсмішила до того, що й сам дід Лаврентій не витримав,— хоч він ніби й не говорив нічого смішного, його рожеве, порізане зморшками лице старої дитини розплилося, і він захлинувся голосним реготом.

РОЗДІЛ IX

Була субота, і Євтихій вирішив раніше покінчити свої справи в лісі, щоб ще за сонця повернутися додому. Оксана нагадувала десятки діл ще зранку — кізяки з кошари викидать — осінь, треба, щоб гній на городі був, а не на подвір'ї, та й корові мокро, мабуть з самісінької весни не чистили загороду, а ще хазяями звемося, аж сором. І телятник утеплити треба, швидко повіють сіверкі дніпрянські вітри, таки неодмінно треба дочекатися холодів. За тим малюванням світу не бачиш, усе в ліс і дивишся, як би хутчіш втекти та сісти за свої зошити.

Євтихій ішов дорогою і весело всміхався на уявлюване бурмотіння молодої дружини — мила ж вона і хороша, а вичитує щодня, щоб не забував домашньої роботи за малюванням і — смішна така — вона ще й досі ніяк не добере, добре те, що чоловік її малює, чи зле, ніби, з одного боку, й хороше, ач картини в конторі висять і люди їх хвалять, а голова колгоспу — так той і не намилується з Євтихія. Коли ж є і такі людці, що пристрасть його божевіллям пояснюють, кажуть, його й прадід такий чудний був, до тюрми домалювався, та й на хазяйстві значиться його малювання, зовсім одбивається од рук, усе на мене та й на мене, а в мене руки тільки одні та ще й вагітність... Довівши нитку Оксаниних думок до цього місця, Євтихій трохи аж зніяковів.— Справді, свиня я, знаю тільки свій ліс і малювання, а весь двір і хату на неї поклав, нема, щоб пожаліти.

Він яскраво уявив собі дружину так, як вона стояла вранці коло осяяної сонцем хати. Білява, з кучерявим льняним волоссям, заплетеним по-дівочому в одну косу, з великими блакитними очима й маленьким вишневим ротом на свіжому лиці, вона виглядала ще зовсім юною, і тільки високі роздвоєні груди під легкою кохтиною та чітко окреслений живіт видавали в ній молодицю. Молода й росла, стояла вона в золотому промінні ранку, вдивляючись мужеві вслід, і на її рожевому лиці не було вже й сліду того важкого горя, що спіткало її кілька місяців тому. Усю свою любов вона тепер перенесла на маленьку істоту, що помітно росла і стигла під серцем, про неї одну були її думки, і не було в них місця мертвому, горе спливло, як важкий сон, і знов почалося щастя плідного існування.

За сім років спільного життя Євтихій вивчив дружину так, що міг безпомилково читати її думки, як по написаній книзі, і часто насамоті він довго плів стрічку її мислів, ніби забуваючи про свої, а коли в цей час підходила Оксана, вона, здавалося, одразу перебирала цю стрічку до своїх рук, бо говорила так, ніби незримо була присутня й сама нашіптувала Євтихієві свої думки. Може це й було те, що зветься споріdненням людських душ, може саме це є вершиною розумної любові двох людських істот.

Євтихія опановував мрійний і розважливий настрій, знов, як не раз насамоті, в голові з рожевої імли літ випливали чіткі картини пережитої радості і горя, любові й зненависті, і в усіх цих картинах поруч нього завжди виростав рідний образ Оксани, що ніби з дитинства була призначена йому долею, мила й дорога... Він прискорив кроки, щоб швидше побачити рідне лице і дорогий округлий живіт, в якому росте нове життя, життя його, їхньої дитини. Велика любов до дружини наповнювала груди, вирувала в голові тисячами думок, стигли бажання зробити для неї щось безмірно дороге, як подарунок новому життю, що врятувало його самого і покликало до незвичайної творчості.

У селі, коло килимарні, Євтихія спинила Наталка Цаподой, завідувачка майстерні. Побачивши його ще здалеку, вона очікувала коло паркана.— А я хотіла оце до тебе додому йти. Здрастуй. Добре, що побачила.

— Здорова, — одказав Євтихій. — Чого ж, милості просимо. Заходь.

— Ні, ми вже тут побалакаємо. Заходь до нас, посидимо на призьбі, я тобі розповім про одне діло.

Євтихій згодився.

— Якщо не довго, то давай, бо сильно поспішаю. Діла дома — гора ціла.

— Ні, справа коротка, хоч і важлива, — сказала Наталка, сідаючи поруч Євтихія на призьбі. — Як тільки тобі її розповісти, з якого краю? Розумієш, весною в місті буде велика виставка. Вишивок там, килимів, іграшок різних, посуду тощо. Вроді усього того, що робить народ.

— Ну, розумію, — сказав Євтихій. — То при чім тут я?

— Ти, звісно, ні при чому. Про тебе я згадала, як побачила в колгоспі портрети. Розумієш? — Наталка на якусь мить спинилася, ніби зважуючи, чи таки по тій адресі звернулася. — Розумієш, наша килимарня досі ткала килими за стандартними зразками, що їх надсилали з килимспілки. А для виставки треба виткати щось інтересне і таке, щоб ткав і малював простий колгоспник. Ну, щоб була народна творчість, розумієш?

— То ти хочеш, щоб я намалював, — догадався Євтихій. — Так?

— От - от, — зраділа Наталка, ніби Євтихій уже згодився. — Намалюй якусь інтересну картину, а я витчу. Ой, витчу ж, — гаряче заговорила жінка, помітивши в Євтихієвих очах нерішучість. — Їй - бо, ніхто так не витче на всім світі. Я вже ночей не посплю, очей не пошкодую, а вже для виставки витчу так, як ніхто.

— Ти така, я знаю, що ти витчеш. А тільки я не намалюю, от у чому біда. Хіба ж я гараздий, таки подумай сама. Та ще для виставки ...

— Намалюєш, — пристрасно умовляла жінка. — Я ж знаю, що ти намалюєш. Бачила ж я твої портрети. Та й допоможу я, ось побачиш. У малюванні я нічого не тямлю, зате в фарбах — перша порадниця. Та ми з тобою такий килим зробимо, що вождям у Москві не стидно буде показати. Ти тільки намалюй і побачиш.

Євтихій спочатку був рішуче одмовився — і теми немає, та й кольори треба особливі, і пальці в мене не туди стоять. Куди мені, хіба мало в місті, а то й у містечку художників? Крім того, це ж мабуть треба на полотні малювати, а я й на папері ледве дряпаю, і полотна в мене немає і фарб таких. Махтеєві фарби тільки на папері пишуть, розумієш? Акварель то, на портретах бачила?

— Бачила, — говорила Наталка. — Фарби будуть, яких захочеш. І полотно й усе, що треба. І грошей спілка дасть, як добре намалюєш, та ще й грошей може більше заробиш, ніж я. Дивак ти, од свого щастя одмовляєшся. Треба, щоб, розумієш, колгоспник, самоука вроді, от. Ну, згоден, то я завтра і за фарбами поїду?

Пристрасна Наталчина віра в успіх справи і настирливе умовляння таки вплинули на Євтихія, і він згодився спробувати, якщо вийде — вийде, а ні — то нехай не сердиться, коли й фарби зіпсую і полотно.

— Нічого не зіпсуєш, — не журилася Наталка. — Я навідуватимусь, покажу, як і що. Трафарети наші подивишся, перезнімати як. Це коли намалюєш, то треба ще одними рисками перезняти картину на чистому полотні, під начиння кладеться. Розумієш?

— Ні чорта не розумію, — засміявся Євтихій. — Та вже раз узявся — спробую. Ну, бувай!

— Бувай, — ласкаво світила маленькими карими очима метушлива Наталка. — Так ти над темою думай. Щоб уже коли принесу фарби й полотно, ти мені розказав.

— Як надумаю, то чого ж, скажу.

Та Євтихій лукавив. Думка намалювати картину в нього виспіла ще до того, а після розмови з Наталкою вона вже грала живими фарбами і не на папері, а на великому барвистому килимі, виткана спритною рукою досвідченої ткалі.

Але цією пригодою день Євтихія не закінчився. Субота приготувала йому ще одну зустріч. Не встиг він узятися за вила, щоб почати роботу в кошарі, як од хати до воріт з тонким гавканням кинувся Важко, цокнула хвіртка, і в двір увійшли дві жінки, одягнені по-міському. Одну з них, місцеву вчительку, високу й худу, з великими чорними очима, він упізнав одразу, як тільки вийшов із загороди, а друга, нижча, була незнайома. Вона щось швидко говорила до щеняти, весь час поправляючи на голові буйне волосся, що пломеніло на сонці цвітком рясної кульбаби.

— Ну й рижа, — подумав Євтихій перше, що прийшло в голову. — Як самоварна мідь. — Він поставив вила до плетеної стіни кошари і пішов назустріч несподіваним гостям.

— Пудзі, Важко, — крикнув він на щеня. — Пішло вон, кляте. Заходьте Неоніло Никонівно...

— Що кляте, то кляте. Таке мале, а як тхір, — говорила вчителька. — Добра собака буде. Здрастуйте, товаришу Шукайвода, я вам гостя привела. Знайомтесь.

Євтихій простягнув велику руку.

— Дуже радий, — знайшовся він після деякого замішання. — Євтихій Шукайвода. — Так говорили хлопці, коли знайомилися з міськими дівчатами в армії.

— А моє прізвище Копиток, — сміливо сказала золотоволоса жінка, дивлячись Євтихієві просто в очі. — Ліда Копиток.

Вона оглядала його зеленкуватими очима. Євтихій помітив у них якісь мінливі іскорки; чи то збуджена цікавість палахкотіла в них, чи росла прихована іронія з незграбного селюка, а чи може ще якісь почуття і мислі виникали в ладно скроєної жінки.

Євтихій не витримав погляду її метушливих очей і, щоб приховати ніяковість, почав запрошувати гостей у хату.

Але жінки категорично відмовились.

— Отут на призьбі посидимо, прекрасний вечір, а справа

у нас коротка, — сказала Неоніла Никонівна, сідаючи під хатою. — Ну, кажи, Лідо, що ти хотіла, раз притягла мене сюди.

— Скажу, — одказала товаришка, струшуючи шорстким волоссям, і Євтихій мимохіть прислухався, чи не йде од нього металічне дзеніння, як од густого жмута золотих струн.

— Що ж у них за справа до мене може бути, дивно, — мигнула думка. — Мабуть щось за малювання?

Він запитливо дивився на гостей, особливо на незнайому. Та коли Євтихій придивився до неї ближче, то йому здалося, що він уже її бачив десь, а може давно-давно залишився в свідомості неясний образ, а тепер набирає фарб, оживає, стає разюче схожий на цю вертку жінку з дрібними рисами лиця, рівним носиком, малим ротом і метушливим поглядом зелених очей. Ну да, десь я її зустрічав, — вирішив Євтихій, готовий слухати гостей. І золотоволоса жінка видно хотіла була починати розмову, власне продовжувати, вона вже й рота розкрила, та враз, схопившись із призьби, заніміла.

— Рубенс! — екзальтовано гукнула вона після паузи. — Справжній Рубенс. Ось кого вам треба малювати, чуєте, товаришу. Намалюйте її, як вона є, і ваше ім'я залишиться у віках.

Євтихій здивовано підвівся з призьби і глянув туди, куди показувала товаришка Копиток.

Од городу з повним кошиком червоних помідорів ішла Оксана. У жовтому мариві надвечір'я ставна молодиця з спокійним поглядом прозорих очей, що ніби прислухалися до великої таємниці життя, яка таїлася у неї під серцем, справді виглядала як яскравий повнокровний образ плідної осені. І цей спокій вагітної жінки, і стрімкі груди, що сполоханими голубами рвалися спід білої сорочки, і ніжно опуклий живіт разом із соковитими дарами землі в кошику — вони видавалися як спеціально задумана і майстерно підкреслена талановитим художником тонка деталь прекрасної картини.

Навіть волоока вчителька підвелася з призьби і замилувалася картиною, що її помітило спостережливе око Ліди Копиток.

Оксана відчула, що це на неї так пильно дивляться незнайомі люди, і почервоніла. З ніяковості вона взяла кошик в ліву руку і трохи втягла живіт, який досі бережно несла спереду як найдорожчу річ.

— Ви пробачте, — опам'яталася нарешті золотоволоса. — То ваша дружина? Ви їй потім розкажете, що наш інтерес до неї був чисто... художній. Добре? Щоб вона не образилася. Бо справді, я так на неї вирячилася, що й зніяковіти можна. Але яка прекрасна натура, ви помітили? Ні, ви неодмінно повинні намалювати свою дружину, і саме в такому освітленні і на такому тлі. Город, левада і синя смуга лісу.

Весь час гуторячи, жінка знов сіла на призьбу. Вона все ще була захоплена Оксаною і, смакуючи картину, сипала десятками незнайомих імен. Рубенс, Рембрандт, Мікель Анджело, Васнецов, Рєпін — ці прізвища різали Євтихіїв слух, як грані нерозкритої таємниці.

— Та почекай ти, Лідо. Почни спочатку, бо товаришеві Шукайводі здається, що ти забалакуєшся, — жартувала вчителька.—Це художниця з нашого містечка, — пояснила вона,— моя приятелька, приїхала на пару днів...

— А й справді, — спохопилась художниця. — Я й забула сказати свій фах. Тільки я більше педагог, ніж художниця. Викладаю малювання.

— То може ви й мене повчите? — вирвалося у Євтихія. Він аж затремтів у раптовому захваті, ніби знайшов найдорожчу річ. — Ото добре було б.

— З охотою стану в пригоді, наскільки дозволять мої скромні знання, — урочисто промовила художниця і весело засміялася, показавши литий ряд маленьких білих зубів.— Я бачила ваші портрети і стільки про вас наслухалась, що вирішила неодмінно подивитися малюнки. Ледве умовила Нілу, щоб повела.

— Хіба така не умовить? — з робленою строгістю зауважила вчителька.

— Ну, ну, не сердься, Нілочко, бачиш, воно інтересно, товариш Шукайвода дуже цікава людина, тобто, я хотіла сказати, дуже інтересний художник, — перебила себе вона і раптом зауважила. — То чого ж ваша дружина не йде до нас, товаришу...

— Вона в мене соромиться, — швидко сказав Євтихій,—та й робота.

Оксана поставила помідори в сіни і поралася по хазяйству, сторожко позираючи на несподіваних гостей. Проте до гурту не підходила, хоч як їй кортіло дізнатися, про що вона так щебече, ота патлата пташка.

Художниця знову заговорила про портрети в конторі колгоспу. Вони їй дуже сподобалися, хоч і є в змальованих постатях щось мужикувате, якась ніби навмисна стилізація під народ. А може то не стилізація, а просто результат неповного оволодіння рисунком...

Вона щебетала, зовсім не зважаючи на свого слухача, говорила з ним, як з товаришем по роботі, — добра половина сказаного нею не доходила до його свідомості, він не вслухався в незнайомі слова. Та про стилізацію Євтихій зрозумів. Виходить, вона спостерегла те, що він хотів підкреслити в портретах свого, але зрозуміла його теж по-своєму.

— То покажіть нам свої роботи. Ой, який він неввічливий,—жартівливо докоряла товаришка Копиток.—Та й темно швидко стане.

— Що там показувати, — одмовлявся Євтихій. — Нічого. Ото портрети і більше нічого немає. Так, мазня одна.

— Ну, ну, покажіть, не прибіднюйтесь. Я ж власне за цим і прийшла, щоб подивитись. Невже ви не покажете?

Вона знову глибоко зазирнула йому в зіниці і дивилася так кілька секунд, химерно розширяючи очі. Євтихій вирішив на цей раз не одводити погляду і з подивом спостерігав, як у неї все більшають і більшають чоловічки, — здавалося, ще трохи, і вони зовсім закриють білки.

Нарешті вона не витримала і спустила вії.

— Принесіть же,— прошепотіла одними губами і застигла в раптовій задумі. Неоніла Никонівна здивовано спостерігала цю німу сцену і, як тільки Євтихій пішов у хату за малюнками, одразу зауважила:

— Що з тобою, Лідо? Хм, аж дивно.

— Нічого,— розгонисто засміялася художниця.— Їй - бо нічого. А цей Євтихій, між іншим, дуже талановита людина.

— Так то так, але ти зважай на Рубенсову натуру. Як би вона за такі погляди лозиною нас не почастувала. Бачила, яким вовком дивиться?

— Ну, що ти, Нілочко, таке вигадала. Просто в нього дуже гарні очі. Волохаті такі і коричневі, як маленькі звірки.

З хати вийшов Євтихій, і жінки увірвали шепіт. Художниця зірвалася з місця і кинулась до альбома.

— Ану, давайте, давайте. Показуйте, що у вас там. Уй, я навіть хвилююсь.

Вона справді аж тремтіла од нетерплячки, ніби в цих ось чорних палітурках таїлося щось таке, од чого цілком залежала її доля.

— Просто чудно,— дивувався Євтихій у думках.— Чорт, а не жінка. І до всього їй діло.

— Тільки не осудіть,— сказав він уголос.— Ніде не вчився, то так і малюю.

— Малюєте, треба сказати, зовсім не погано,— серйозно сказала художниця, похапливо розглядаючи малюнки.— Надто коли все це самоукою. Зовсім пристойні пейзажі. Кульгає, правда, рисунок, але помітна тонка спостережливість, підкреслені деталі, оці ось сухі дерева просто таки добре виписані. Тільки чого воно у вас усе наперед виступає, страшно тісно на передньому плані? І через те не відчувається простору, ніби ліс ваш росте на горбу або на самісінькому обрії. Це неправильно, треба більше відчувати перспективу, а то помітно, що ви виривaєте речі і виносите їх неодмінно наперед.

Євтихій слухав її зауваження так, ніби в задушливу спеку пожадливо пив холодну воду. Ну да ж, виходить усе так просто. А я й сам помічав, що тут не все гаразд. Дерева

кожне само по собі ніби й так, як у натурі, а на папері виглядають зовсім інакше. Значить, їх треба робити меншими, ті, що ззаду. Таки здорово розуміється ця рижа на картинах, у такої б повчитися, га?

Художниця тим часом говорила і говорила. Од графічних малюнків вона перейшла до акварелі. Тут їй подобався влучний добір фарб, видно, що товариш Шукайвода тонко відчуває тони, а це для художника головне.— Проте, орудує він ними, пробачте, ще невміло. Фарби находять одна на одну, часом вони кладуться дуже жирно, так, ніби розкрашено заздалегідь готову картину. Взагалі акварелі вам ще не вдаються, вони більше скидаються на проекти, знаєте, як ото архітектори малюють хату або якусь іншу будівлю, все в ній є, і фарбами розкрашена, а от мистецтва там немає. Отак і ви, виписуєте речі, а забуваєте про загальний тонус, освітлення, світлотіні, а це багато важить. Гляньте на ту он повітку, це ж її змальовано? — Євтихій кивнув головою на знак того, що повітка справді та.— Бачите, яка золота в неї західна стіна? І тінь од дерева на даху, і небо фіалкове. А вранці цей пейзаж зовсім інакше виглядатиме, вдень ще інакше. Французький художник Клод Моне малював одну скирту хліба уранці, опівдні, увечері, при місяці і в дощ. І хоч малював він її з одного місця, проте на картинах Моне ми бачимо справжні невеличкі поеми про цю скирту з зовсім різним звучанням. Та ж сама скирта в нього то велично горда, то сентиментально задумлива, то скорботна. Інше освітлення, і зовсім по-інакшому виглядає річ. Оцю інакшість і треба ловити на папір, бо без неї вийде малюнок, де будуть точно розмічені речі, якими вони є, а художнього твору з цього не вийде.

Переглянувши всі малюнки в альбомі, товаришка Копиток труснула густим волоссям, уже зовсім червоним на вечірньому сонці, і винувато посміхнулася.

— Я вам таких прикростей наговорила про ваші роботи, що ви мене ще й з двору виженете.

— Ні, що ви! — кинувся Євтихій, червоний од збудження.— Я б вас день і ніч слухав. Це ж саме те, що мені потрібно. А то гляне хтонебудь, похвалить, інший подивиться—скривиться, а чому і що, самі не розуміють. А тут все ясно, як на долоні... Та мені світ розкрився після ваших слів.

— Правда?—щиро зраділа художниця.—Ну, то добре, якщо так. В тому, що ви сами помічаєте хиби малюнку, запорука вашого зростання. А тепер,— сказала вона офіційним тоном,— дозвольте подати вам кілька запитань.

— Будь ласка, скільки завгодно,— одказав Євтихій.— Починайте.

— Скільки вам років?

— Тридцять, одружений, православний...

— Що одружений — бачу, релігія не важна. Прошу відповідати тільки на конкретно поставлені питання,—жартівливо строго наказала товаришка Копиток, блискаючи смішливими очима.— Освіта?

— Вчився в п'ятій групі вищої початкової школи, а тоді порвалися материні чоботи...

— Мало... Коли почали малювати?

— Чотири місяці тому.

Євтихій згадав свої одвідини містечка і раптом зауважив, що це ж вона, та сама жінка, що сиділа в редакції, в кімнаті очкастого секретаря, і щось малювала.— Ну да, вона, а я думаю, де я її бачив?

— Не може бути, щоб тільки чотири місяці. Не повірю, хоч хай там що. Талант талантом, а щоб так малювати, треба мати практику,— рішуче сказала художниця.—Значить, ви малювали з дитинства.

— Пробував,— згадав Євтихій партизанські фарби і плакати в армії.

— Отож бачите, — переможно протягла художниця. — Я ж кажу, що так не може бути. Ну, і останнє запитання. Що ви читаєте?

— Що попадеться, те й читаю. А загалом мало. Ну, „Позиції" Кирила Іваненка читав, „Червоні поїзди" Канченка, „Вечір" Мировського, підручник шовківництва.

Євтихій з натугою згадував прочитані за останні роки книжки — їх було не більше десятка. З багатьох він забув не тільки зміст, а навіть назву. Таки дуже мало прочитано. А колись захльобувався в школі, всю бібліотеку перечитав і шкільну і вчителя Кіріванівського.

— Мало,—строго відзначила Ліда.— Це дуже погано, що ви мало читаєте. Художник повинен знати всю класичну й сучасну літературу, вона збагачує його фантазію, збуджує творчу думку. Треба читати щодня, більше, ніж малювати навіть. До того ж є велика спеціальна література з питань мистецтва, її треба неодмінно знати. Неписьменних і малописьменних художників у наш час не може бути. Картини дивляться і розуміють культурні, грамотні люди. А картини повинні вчити. Неписьменний художник не може вчити письменного глядача...

— Куди вже нам, — розпачливо махнув рукою Євтихій. Його власні сумніви тепер були чітко сформульовані цією жінкою.

— Не куди нам, а вчитися треба,— починала обурюватися художниця, відчувши в розпачливому зауваженні Євтихія звичайне боягузтво перед труднощами. — От якби ви хотіли добрим ковалем бути, не бійсь, років десять училися б, а художником важче стати. Ви ще молодий, тільки вчитися. А талант у вас такий, що дай бог усякому.

Зачеплена за живе художниця різко картала інертність, що навіть за наших часів ще й досі іноді засмоктує талановитих людей, які могли б дати хіба ж такі картини, справжні шедеври мистецтва. Захопившись, вона говорила як доповідь, з посиланнями на політичні промови, державні завдання і відомі з повсякденної преси приклади.

— Годі тобі,—втрутилася вчителька.— Як на лекції. Темно вже, та й товаришеві Шукайводі певно працювати треба.

— А й справді,—похопилася художниця.— Тьху, от базіка. Вам треба було давно мене спинити, бо я як почну молоти, то й до ранку не перестану.

— Зате борошно добре виходить,— щиро сказав Євтихій.— Ви знаєте, я од ваших слів вдвоє порозумнішав. Правду кажу.

— Ні, вже не перебільшуйте, — кокетливо засміялася художниця.— Без компліментів.— Вона підвелася з призьби.— Будемо йти, Нілочко.

— Ходім,— підвелася й учителька.—Засиділися...

— Почекайте,— згадав щось Євтихій.—Одну хвилину,— звернувся він до художниці.—Раз ви мене так розохотили, то я вам ще одну штуку покажу.

Євтихій швидко пішов у хату і повернувся з великим аркушем паперу.

— Подивіться ще й це...

Художниця взяла аркуш, мовчки подивилася зблизька, тоді поставила на призьбу й одійшла на кілька кроків.

— Брр, дюдя,—наїжачилась вчителька.— Що це таке?

Євтихій допитливо дивився на молоду художницю.

— Це чиє?—зрештою запитала вона.

— Моє,— одказав Євтихій, не розуміючи запитання.

— Ні, хто малював, я питаю...

— Я, а то ж хто?— дивувався він ще більше.

Художниця недовірливо на нього подивилася, а тоді знову втопила погляд в картину.

— Ну, знаєте, це здорово! Страшно, але здорово,— вимовила вона по паузі.— Це справжня містерія. Яка закінченість фарб і ліній. Справді, мороз по шкірі лізе. Як можна таке вигадати, не розумію.

Вона глянула на Євтихія, як на хворого.

— Це, скажу вам, містика якась.

— То мені приснилось,—ніяково посміхнувся Євтихій.— Горе в мене було велике, от воно і примарилось...

Він пішов випроваджати своїх гостей аж до школи. Жінки йшли мовчки, чи то не маючи про що говорити, чи ще й досі під впливом Євтихієвої картини.

Тільки вже коло самої школи художниця, ніби прокинулась зі сну, струснула волоссям і коротко вимовила:

— Ну й ну...

Волосся її тепер було зовсім біле. Місяць лив на нього

молочне сяйво, і жовтий цвіт кульбаби ніби ставав достиглим срібним пухом.

— Що ну?— перепитав Євтихій, не дочекавшись продовження фрази.

— Нічого,— ухилилась од відповіді жінка і, щось подумавши, сказала.— Ви завтра вільні? То приходьте за мною і підемо подивимось натуру ваших пейзажів. Добре?

— Добре,— зашарівся Євтихій, міцно стискуючи маленьку руку. І вже коли хотів її випустити, раптом відчув новий рвучкий потиск м'яких пальців, але затримати їх у своїх не встиг.

Срібноволоса жінка була вже за хвірткою і може десь од ганку гукала:

— То приходьте неодмінно.

— Прийду,— гукнув Євтихій і притьмом згадав Оксану. Пекуча фарба залила йому лице, як після невільного злочину, він глибше насунув на голову кашкет і швидко подався додому.

Оксана чистила на завтра картоплю, сиділа на маленькому стільчику коло порога і, коли Євтихій увійшов у хату, навіть головою не повела, ніби він нікуди й не ходив.

— Нічого не треба зробити?— запитав Євтихій.— Усе позачинено?

Оксана не відповіла.

РОЗДІЛ X

З сивих давен повелося в древньому роді Шукайвод давати старшим синам таке ім'я, що починалося б на літеру „Є". Може існувало щодо цього якесь сімейне повір'я, легенда чи інший якийсь забобон, невідомо. До Євтихія вони не дійшли, так само як не знав він і того, хто перший з прапрадідів почав цю химерну традицію. Що він добре пам'ятав, так це те, що прадіда його звали Єрехтей Єлізарович, а діда Євмен Єрехтейович. Самого Євтихія по батькові кликали Єлисейович, отже давня традиція дійшла до нього у всій своїй наівній незайманості, і тільки він її поламав, назвавши першого сина Юрком. І хто знає, може саме через те й не судилося йому жити на білому світі? Силячи теплими червневими ночами на свіжій могильці сина, Євтихій ладен був повірити у що завгодно, тільки б з'ясувати хоч будьчим наглу Юркову смерть.

Батько Євтихіїв Єлисей Шукайвода був із себе непоказний чоловік і чесний роботяга, яких багато скрізь і на селі, і в місті. Все своє недовге життя прагнув він якось вибитися в люди, завести власне господарство, стягтися на корову і обробляти батькові півтори десятини самому без клятого здавання в обробіток багатіям з половини, а то й за нещасні

три чверті. І були вже такі часи, що Єлисеєві починало здаватися, ніби він ось-ось вхопить бога за бороду і здійснить свої вікопомні бажання, але уїдливий дядько часто натягав віжки, обсмикував надто вже мрійливого злидаря, і горопашний чоловік знову йшов ристю пристяжною шкапою, а то й корінним у його куркульському господарстві. Припинила задушливе Єлисеєве борсання на хазяйських віжках війна 1914 року, вона ж припинила двома роками пізніше і все його страшне життя, залишивши молоду московку удовою та ще й з малим сином.

І як не поталанить людині в житті, то не поталанить і в смерті. Загинув Єлисей Шукайвода в безумних муках, захлинаючись власною кров'ю. Стояв він десь на позиціях на караулі, тиха ніч підморгувала йому мінливими зорями, нагадуючи Дніпро, стрімкі явори, Катерину, малого Євтихія. Вітер не дихав, мовчали позиції і з руського і з німецького боку — тиша стояла така, що чув солдат, як росте на його голові давно стрижене волосся. І в цій тиші млосно заскімлила випадкова куля з ворожої, а може й з нашої сторони, вона стукнула Єлисеєві в підсумок з патронами на солдатському ремені, і страшний вибух оглушив небораку, вирвавши йому худий живіт.

Вже другого дня після безглуздої смерті солдата на місці вибуху знайшли товариші нову Єлисеєву фотокартку—бравий вояка стояв з смертною нудьгою в погляді, проте задьористо заломивши сиву шапку-затяганку з трикольоровою кокардою, лише чоботи на ногах невідомо які, одірвали солдатові не тільки живота в житті, а й ноги на фотокартці, дбайливо підретушовані спритним фотографом із галицького містечка. Упізнали товариші Єлисея Шукайводу і одіслали портрет на далеку Україну, на тихі води, на ясні зорі — хай тішаться дружина й син—їхній хазяїн загинув смертю хоробрих.

Такий короткий літопись життя батька нашого героя. Трохи веселіше прожив свої сімдесят років Євтихіїв дід Євмен Єрехтеєвич. Пройшли його літа на перехресті чотирьох доріг — два шляхи лягли повз його кузню у повітові міста, а два—у жваві ярмаркові села. Був дід Євмен коваль, кузню свою немудру збудував за селом на шляху, щоб більший прибуток мати — тракт їздовий, в кого вісь зламається на возі, а в кого кінь розкується, от воно й заробіток ковалеві. А там іще одна стаття прибутку появилася у Євмена Єрехтеєвича, і хоч була вона цілком секретна, проте зиску давала чи не більше, як сама кузня.

Завісилася у селі дівка, ославлена писарем, і, як водиться, треба було поховати самогубцю на перехресті чотирьох

доріг. А як іншого перехрестя близько села не було, то й поховали дівку коло Євменової кузні, забивши в могилу спочатку осикового пакола, а як строк вийшов, то й дубового хреста. І хто не йшов, хто не їхав повз цього хреста, завжди клав щось на могилку самогубці — чи то хліба кусок, чи копійку, а багатші то й більше,— так уже заведено з віків,— хоч щонебудь поклади, бо інакше добра не буде. І траплялися такі баби, що, не маючи чого на могилку кинути, одривали од сорочки рукава і залишали мертвій дівці і живому діду Євменові, отак і йшли своєю дорогою з однією рукою геть чисто голою, а другою, як і належить, одягненою в рукав.

Так і жив дід Євмен, черпаючи прибутки з двох джерел. Кузня і могила самогубці не сито, але й не голодно годували його самого і велику сім'ю на селі. Та додивився і тут багатий дядько, поставив поруч вбогого Євменового ковадла справжню кузню-фабрику з найманими ковалями, вони брали дешевше і робили краще за підсліпуватого дідка—довелося йому згортатися, переходити цілком на утримання покійниці, але й воно тікало з рук, народ поїхав шляхами новий, менше вірити в забобони став, і вже багато було таких, що й не озиралися на скошений дубовий хрест.

Помер дід Євмен проте тихо й спокійно в рясному колі голодних дітей. На сімдесят першому році став він дуже слабнути, ноги переставали служити, весь час сльозилися очі, і зовсім заклало вуха. Він лежав день і ніч на погребі, дивився в мінливе небо і чекав смерті з дня на день. Якось прийшов до нього молодший син Єлисей, якраз у тому році, коли почалася війна — старий протер очі, упізнав його, гикнув і бадьоро сказав: — Бачиш, гикаю. Значить, сьогодні не вмру.

І не встиг йому щось одказати син, як він, глибоко зітхнувши, бездиханний упав на зворослу бур'яном землю.

Проте, найцікавіший мабуть із Євтихієвих предків був його прадід Єрехтей Єлізарович Шукайвода, або Шукайводка, як дражнили його сучасники, недарма про нього так часто згадує дід Лаврентій ще й зараз, надто в зв'язку з новою Євтихієвою пристрастю.

Звали Єрехтея Шукайводкою через те, що для справжнього Шукайводи не вийшов він зростом — дуже вже малий був,— переказують, що в роки найбільшого свого мужського розквіту мав він вишину не більшу середнього зросту дванадцятирічного хлопчика. Через те його й кликали в зменшеній формі ще з дитинства, а коли він дійшов кваліфікації та дорослого віку і почав смертно пиячити, ця назва закріпилася на все життя, бо іншого, крім „водки“, Єрехтей нічого не шукав і не питав.

Мав Єрехтей Єлізарович до свого малого зросту великого носа, того самого, що про нього казано „ніс для празника ріс, а він його в будень носить“, та великий талант до малювання. Може збудив цей нахил те, що все своє вільне од горілки життя він проводив з фарбами — був Єрехтей з дитинства маляр,—як будували в Добровиці церкву та як злигався він з малярами, то так і промалював усе своє життя. Скільки парканів, скільки дахів перемалював Єрехтей за своє життя! Аби поставити всі ці паркани в ряд, то тяглися б вони може до самої Іспанії, а дахами, зібравши докупи, можна було б накрити чи не цілу Сербію, он як!

Дід Єрехтей був схильний до узагальнень і завжди прикидав у голові колосальними мірилами, мабуть відштовхуючись од протилежного — свого карликового зросту. Не рахував він тільки випитої горілки, бо від найповерховішого прикидання на нього сунула така злива цього зела, що він не витримував і біг у шинок.

І хто бачив його в ці хвилини, той по великому червонястому носові і блискучих гарячкових очах бачив, що Шукайводка вже шукає водку.

Та не тільки парканами і дахами обмежувалася творча діяльність маляра Єрехтея Єлізаровича. Чимало носів, борід, вус і очей підвів він церковним святим з дозволу і прямої вказівки старшого богомаза. Маленький Шукайводка мав великий смак до фарб, бистре око й тверду руку — без циркуля він одним помахом виводив найрівніше коло, без лінійки — найстрункішу лінію. І може саме це викликало до нього загальну повагу сучасників. Не зважаючи на кумедну його зовнішність—і не може, а саме через це — боялись образити його не тільки ділом, а й словом, бо вже другого дня кривдник красувався у найлюднішому місці на стіні чи на паркані в найнепристойнішій позі, намальований товстим столярним олівцем. Малював Єрехтей з разючою схожістю, він влучно підмічав саме такі деталі обличчя, які одразу виказували його власника, і мала дитина, глянувши на малюнок, одразу вгадувала оригінал.

Великий талант полегшив малому малярові життя. Він же, помножений на горілку, завдав йому і великого горя.

Якось у шинку зайшла мова за царя й за царицю. Кожне село мало свого брехунця, який напідпитку марив знатними полюбовницями, графинями, князівнами і царицями, був він і в Добровиці, через те в шинку часто відмінялося височайше ім'я та й не тільки з цього приводу.

Цього разу брехунець почав розповідати про те, як він їздив у Крим — чумакував ще з батьком — і десь коло Кривого Рога зустрів царський поїзд. Для більшої ймовірності п'яненький оповідач згадував справжні назви сіл і містечок, і це гіпнотизувало немудрих слухачів, вони з охотою вірили

в сласні розповіді, хоч, протверезившись, і озиралися на урядника, коли той світив на селі ситою потилицею.

— Да, так від'їхали ми цабе, даємо дорогу поїздові,— веде своєї оповідач,— аж в одній кареті розчиняється вікно, цариця кличе мене до себе... Я, звісно, підтяг пояс...

Брехунець зробив паузу, смакуючи свою уяву і ту тишу, яка настала під шинком, і тільки хотів був продовжувати оповідання далі, як Єрехтей Шукайводка не витримав.

— Брешеш!— крикнув він, схопившись на весь свій маленький зріст.— Брешеш, як поганий пес. Минулого року казав, що покоївка покликала в карету, а це вже цариця!

— Та нехай бреше. Хіба тобі не все одно?— загукали нетерплячі голоси.— Аби цікаво було слухати.

— Ні, не можу я брехню чути,— запалився маляр.— Аби хоч казав у одно. А то ж щоразу інакше...

Він аж почервонів увесь, а кінчик довгого носа пломенів, як пізніше розпечений вухналь на ковадлі горопашного сина.

— От я так бачив царя,— раптом заявив він, гордо випроставши вузькі груди.

П'яний гурт не витримав такого жарту і вибухнув розгонистим реготом. Надто вже смішним здавався цей малюк — Єрехтей у своєму півнячому захваті.

— Туди з таким носом не пускають,— зневажливо зауважив брехунець, ображений, що його перебили в найцікавішому місці.

— Та й куций ти дуже.

— А от і був!— тонким голосом заверещав маляр.— І мед пиво з царем - батюшкою пив, да. І зньомка в мене є та, де я й цар за одним столом. От!

Зрештою стомлені реготом чоловіки стихли. Єрехтей розповів, що коли він фарбував у Петербурзі собор, то зайшов цар Миколай перший і, побачивши, як він добре намалював Миколая угодника, запросив його до себе снідати. Та ще й німця покликав з такою коробкою, щоб зняв усе це на карточку. І карточка ця є в Єрехтея — хочете, так завтра принесу.

Другого дня Шукайвода карточку таки приніс. За столом на малюнку сидів він сам, Єрехтей, маленький з довгим потворним носом. Для того, щоб було ймовірніше, він вирішив себе не шкодувати. В обнімку з ним сидів Миколай перший, великий, з нахабним лицем і тоненькими вусиками, підкрученими догори. Єрехтей дбайливо змалював царя з портрета на календарі, але там не було царського палацу й обстанови, і вбога фантазія маляра посадила імператора за простий дерев'яний стіл у простій селянській хаті.

Проте картина мала успіх і пішла по руках. Знайшлися такі навіть, що й справді повірили, ніби Єрехтей Шукайводка з царем за одним столом сидів та ще й обнімався, і слава

його росла — хіба мало де малярові бувати доводиться, може й справді до царських покоїв достукався?

Та достукалася карточка до урядника, а звідти до станового, і погнали Єрехтея за образу його імператорської величності в холодну тюрягу.

Одначе смертний кінець йому там прийняти не судилося. Місяців через шість його з тюрми випустили, і він, як і раніше, впереміш із пиятцтвом мазав фарбою паркани, двері, а найбільше церкви. В церкві, а не в тюрмі, як тепер переказують, і спіткала його смерть. На доброму підпитку Єрехтей фарбував церковну баню у найнебесніший колір, і якось уже так воно вийшло, ніби й прив'язаний був, а оступився, і полетіла важка душа його на небо, а легке тіло вниз.

Така генеалогія Євтихієвого роду до п'ятого коліна. А що там далі творилося, невідомо навіть дідові Лаврентію, а він же знає все як по писаному, довгі сторінки літ лежать перед ним, але й ці сторінки, як і все на світі, мають свої початки і кінці.

РОЗДІЛ XI

У неділю, коли на полі немає гарячої роботи, на селі обідають рано, десь так годині об одинадцятій, а то й о десятій. День вихідний, то треба поспати довше, відпочити, а тоді вже одразу пообідати та й іти, куди треба, хоч і на цілий день, чи то в сільраду, чи в контору колгоспу, а то й так у кооператив новини послухати, себе показати і людей побачити, бо за цілий тиждень на роботі тільки з своїми бригадниками й зустрічаєшся, а коли приятель в іншій працює, то й жди неділі або загальнобригадних зборів, бо поля в колгоспі скільки оком сягнеш, одна бригада тут працює, а друга за добрих десять верст, де там зустрінешся, хіба що випадково здибаєшся десь на стежках.

Та хоч день і був вихідний, проте Євтихій прокинувся на світанні — треба надолужити прогуляне вчора через несподіваних гостей, спокутувати провину перед дружиною. Коли Оксана прийшла до корови з дійницею, він уже кінчав вичищати загороду. Розкопирсаний вилами гній курів сизим димом, що круто звивався вгору. Ранок стояв тихий, як озерна вода, легкий морозець лелів на шпориші двору, танув на плетеній стіні кошари, бузкове небо було безхмарне, тільки низьке сонце струмилося над лісом крізь рожеві окуляри димної мли, обіцяючи паркий день.

Після легкої вчорашньої сварки Оксана ще й сьогодні була мовчазна та невдоволена, увійшла в кошару, не сказала нічого Євтихію, сама одпустила кучеряву і, коли підросле теля рвучко шарпнулося з рук, люто вдарила його вірьовкою, може вперше за все життя, бо теля, тицьнувши кілька разів

у первістчине вим'я, знову одвело голову й здивовано глянуло на хазяйку прекрасними очима.

— Не з тієї ноги встала,— хотів було сказати Євтихій, але, глянувши на Оксану, що незручно випросталася на низькому стільчику через свій ростучий живіт, стримався. Ну да, це через нього, через свій незручний стан нервує Оксана. Всі вони тоді лютують і плачуть без причини, а тут ще вродлива жінка у двір зайшла, от вона й приревнувала, дивачка, як же, потрібний я їй, мов торішній сніг... Проте дивилася вона на мене справді чудно,— ще раз згадав Євтихій пристрасний погляд художниці,— натуру чи що цікаву побачила?

— Ще не чути нічого?—сказав Євтихій, поклавши руку на живіт дружини, коли та встала од корови. — Не б'є телеграми, щоб зустрічали?

— Ні,— враз засвітилася мовчазна жінка.— Який ти скорий. А росте швидко...

Ця несподівана Євтихієва ласка змела з лиця дружини тіні смутку і невдоволення, очі їй одразу заясніли спокоєм і тихою радістю, як учора, коли вона йшла з городу. Оксана з великою вдячністю глянула на мужа і ніби хотіла щось сказати, але терпкі почуття зворушливої ніжності підкотили під груди, і, щоб стримати радісні сльози, знервована жінка швидко вийшла з кошари.

— Дивачка,—закохано прошепотів Євтихій.—Дивачка. Така дивачка,— твердив він, ніби в цьому слові знайшов вислов-лення своїх гарячих почуттів.— Їй-бо дивачка.

Увійшов він у хату вже тоді, коли Оксана кінчала варити обід. Борщ був готовий, залишилося зліпити ще кілька вареників, кинути в казан,— скиплять, і можна обідати.

— Допомогти?— сказав Євтихій, киваючи на тісто.— Чи вже мало?

Ліпити вареники було для нього любимою забавкою. Коли ще був живий Юрко, Євтихій виліплював для нього десятки найкумедніших фігур — коників, півнів, риб, жуків. Начинені сиром і розбухлі в окропі, скільки щирої радості приносили вони малому синові і молодому батькові.

— Та вже ні з чого ліпити,— одказала Оксана.— Штуки три залишилось.

— Ну, тоді я поголюся,— вирішив Євтихій і, діставши бритву, сів на низькому стільчику перед дзеркалом проти вікна.— Ач, заріс як, а ще тільки позавчора голився.

Оксана любила, щоб Євтихій був свіжий, чисто виголений, митий і, коли він за роботою забував про бритву, вона сама про неї нагадувала, надто в неділю. Але на цей раз Оксана зауважила, що борода у нього геть чисто голена і нічого зайвий раз шкіру дерти, ще понатираєш поганих прищів, а тоді мажся різною гиддю.

Видно, вона таки добре пам'ятає оту вчорашню розмову і ніяк не хоче сходити з своїх позицій. Нуда, ні, навіть більше, вона просто забороняє Євтихієві йти до художниці та й годі, як же, дружина хвора, під серцем дитину носить, а він іде до якоїсь рудої, не казатиму до кого, йде хто зна й чого і до чого.

— Я ж тобі розповідав, чого я до неї йду,— мирно виправдувався Євтихій.— Як ти не розумієш, що це щастя мені випало, жива вчителька малювання в село приїхала, я порозумнішав, як з нею поговорив, а ще ж скільки треба спитати. Ну от і з килимарні дають мені килим малювати на виставку, чуєш? Треба олійними фарбами малювати, а я ще в дитинстві та в армії як мазав ними плакати, то з того часу й не бачив, більше. Та хіба ж то фарби, що вивіски ними квацюють? Художниця мені розкаже толком, як що й куди, а не піти, значить самому доходити треба, та чи й дійду?

— Дійдеш,—переконано говорила Оксана.—Я знаю, що ти навчишся. Сам кажеш, що вже мазав. А не навчишся, то й не треба. На біса нам здався той килим, хіба ми на наші трудодні не проживемо? Якщо грошей тобі треба, то швидко телички продамо, і гроші будуть, та й за молоко я вже назбирала, скільки тобі потрібно?

Знервована жінка почала гаряче підраховувати і доводити, як добре вони житимуть і без малювання, ніби справа була тільки в заробітку і грошах. Як же, потрібні вони Євтихієві, прямо, як дитина, не бачить, що малює він не для хазяйства, а для себе, ну для душі там чи що, хочеться. Не можу я не малювати, як другий не пити, і їй - богу, якби мені руки поодрубували чи законом заборонили малювати, то запив би, як прадід Єрехтей, і зап'ю, я тобі кажу. Піду сьогодні ж нап'юся...

Євтихій чим далі говорив, тим більше сердився, а тут ще на шиї прямо цілий кущ волосся залишився, і ніяк його не дістанеш, аби лівою рукою, так не вмію,— біда та й годі, як вона не розуміє, що піду ж я до художниці, хоч би що — піду, кричи, не кричи.

Але Оксана не кричала.

— То піди й напийся,— твердо сказала вона,— а до рижої не йди. Бо слово чести, гвалту нароблю. І сама острамлюся, і ти сорому не обберешся. Ач як вишаровується! Коли це ти так вибривався, як сьогодні?

Тоді Євтихій розгубився зовсім і замовк. Кинувши клятий кущик,— ще горло з серця перетну, хай йому,—помив бритву, поклав у запічок помазок і сів до стола похмурий, як ніч.

А Оксана спокійно висувала горщики і подавала до стола їжу. І саме цей овечий, як здавалося Євтихієві, спокій найбільше і лютив його, він знав, що коли жінка отак затялася, то вже нічого з нею не зробиш, хоч бий.

— То куди йдеш?— спитала Оксана, коли скінчили обідати і він взявся за картуз.— До рижої?

— В колгосп,—похмуро збрехав Євтихій і вийшов з хати.

— Ну, гляди ж,—долетіло йому крізь шибки.—Каятимешся, як збрешеш...

У високому тоні останніх слів дружини Євтихій відчув розпачливе бриніння, за ним неодмінно мали бути рясні сльози, а раз так, значить Оксана виплачеться й стихне і нікуди не піде робити гвалту. Просто біда з хворою дружиною, хоч би скоріше минав час, то родила, була б робота, і дурно не ревнувала б, як оце зараз, аж сором, просто сором, якби хто почув.

Ліда Копиток зустріла Євтихія в шкільному дворі. Чи то вона бачила його у вікно, чи почула, як цокнула хвіртка, тільки не встиг він завернути за ріг будинку, як художниця виросла на ганку, вся золота в сліпучому мариві бабиного літа. Буйне волосся її сьогодні було спритно підібране під блискуче плетиво рідкої сітки, стрункий стан з трохи обважнілими грудьми щільно облягало вузьке кремове плаття, міцні ноги, коричневі в своїй засмаглості, чітко відтінялися білосніжними карпетками, що ніби продовжували білі парусинові туфельки. Вона йшла Євтихієві назустріч, і в її лиці було щось нове, невловиме, але таке, чого він не помічав учора. Ну да, то мабуть підібране волосся і вузьке плаття проти вчорашньої розкуйовдженості, яку посилював пухнастий коричневий светер, надають художниці більше жіночості, роблять не такою колючою і разом менш приступною.

Євтихій спіймав себе на тому, що розглядає художницю з мужською пильністю, і ледь помітно почервонів одразу, згадавши Оксану і те, в якому стані він її залишив.

Його похмура розгубленість не сховалася від допитливого ока художниці. Привітавшись легким потиском руки, вона одразу запитала:

— Що це ви сьогодні такий розсироплений...

— Як це?—не зрозумів Євтихій останнього слова.

— Ну, розстроєний,—поправилася художниця. — Горе якесь?

— В мене давнє горе,—невиразно одказав Євтихій, але Ліда зрозуміла.

— Я чула про ваше нещастя і глибоко вам співчуваю.— В її голосі забриніла справжня щирість.—У мене теж було таке горе. Але не будемо про це говорити,—звично стрепенула вона головою, очевидно забувши, що волосся підібране.— Добре?

— Добре,—повторив її слова Євтихій і замовк, не сміючи щось сказати. Не змовляючись, вони виходили з двору, про-

стуючи шляхом до лісу. Ліда йшла поруч Євтихія, сліпуча в своїй красі, з двору бачили їх люди. Євтихий знав їх усіх і вітався з тими, хто був ближчий до шляху або йшов навпроти, і фарба ніяковості, а разом і гордості, що саме з ним, а не з ким іншим іде ця красуня, пекли йому лице. До цього всього домішувалися неспокійні думки про Оксану,—що вона там робить.

Настрій Євтихіїв не сприяв балакучості і, помітивши це, після кількох хвилин обопільної мовчанки, Ліда вирішила взяти розмову в свої руки.

— Ні, ви таки сьогодні не в доброму гуморі, — сказала вона. — Чи ви завжди такий неговіркий?

— Майже,— посміхнувся Євтихій. — Одвик у лісі.

— А ви там часто буваєте?

— Цілі дні. Я колгоспний лісник.

— Он воно що! — протягла Ліда. — Це добре для художника весь час стикатися з природою. Можливо, що саме ліс і збудив у вас художника.

— Можливо,— нерішуче сказав Євтихій. — Тільки ні. Збудили в мені художника ви.

— Я? — здивовано притишила ходу Ліда. — Ну, знаєте...

Вона хотіла однести Євтихієве признання за рахунок невмілого комплімeнту, але він її перебив.

— Ну да, ви.

Євтихій пригадав свою поїздку до містечка за фотографом і одвідини редакції, проаналізував свій стан і вирішив, що справді, якби йому тоді не впав в око малюнок художниці, може він ніколи б не догадався взяти в руки олівець. Отже, хоч і випадково, а саме через неї, через цю жінку, він почав малювати. Євтихій коротко, не заглиблюючись у психологічні екскурси, розповів про це Ліді.

— Ну да, — задумано проговорила вона. — Я іноді малюю дещо для райгазети. У них свого художника немає, то редактор іноді звертається. Але чому я вас не помітила...

— Хіба мало в редакцію людей ходить? Як усіх помічати, то...

— Так то так, але вас я повинна була помітити. У вас є щось таке, відмінне від інших людей...

Вона зупинилася, як тоді в дворі, глибоко зазирнула йому в вічі.

— Що ж саме? — жартівливо спитав Євтихій.

— Ну, хоч би очі, — сказала Ліда, рушаючи знову. — А от вуса оці ви цілком даремно не поголите. Ще хоч би вуса, а то щось чорніє під носом невиразне, ні те, ні се.

Євтихій засоромлено погладив шорстке волосся під носом.— Придивляється, тьху, ще в зуби почне заглядати, як коняці. — Але обурення не вийшло. Ліда говорила дружньо, таким доброзичливим тоном, що сердитися на неї було неможливо.

— Збрию, — лаконічно погодився він.

— От - от, — зраділа Ліда.— Взагалі вам треба стилізуватися якось. — Вона збоку уважно оглянула Євтихія з ніг до голови. — А то талановитий художник, а ходить, як якийсь мужик.

— Я і є мужик, — з деяким викликом сказав Євтихій, зачеплений за живе образливим словом.

— Ні, ви не ображайтесь, — спохопилася Ліда.— Мужик—це метафорично, не селянин і не колгоспник. Ну, дядько, що в нього сіно в бороді і сама борода, як сіно.

— То виходить, я такий нечупара?

— Та ні, — почервоніла Ліда. — Ото як я зарапортувалась. Ну, мені хотілося б, щоб ви вигляділи якось більш стильно. У вас таке інтелектуальне лице, коли збрити оті фраєрські вусики, одягти добрий костюм, ніхто і не скаже, що ви простий лісник...

— Простий лісник, — знову кольнуло Євтихія. — Скажіть на милість, яка панія приїхала, а тут ніби усе мужики та лісники.

Ліда помітила, що Євтихія покоробило з її слів, і взяла його за руку.

— Ви на мене не гнівайтесь, що я вам неприємностей наговорила.

Вийшли за село. Ішли шляхом, що міленьким ярком вився між кущами горішини. Люди перестали зустрічатися на путі, і Євтихій почав говорити сміливіше.

— Ні, — одказав він на Лідине запитання. — Чого там сердитись, як воно правда. Мужиком родився, значить, мужик і є.

— Ой, дивак, пробачте. Значить, розгнівався. Ну, як вам не соромно. Я ж жартома.

— Та я не серджуся,—виправдувався Євтихій ... — Єй-жеєй не серджуся.

Але Ліда заспокоїлася тільки тоді, коли він дав слово честі, що таки не гнівається ані крихти, ані стілечки.

— Чесне піонерське, — сказав Євтихій, сміючись, і згадав Юрка. Це од нього він часто чув цей вираз.

Малий приніс клятву от старших приятелів і школярів. Вживши її в такій обстанові, Євтихій відчув дошкульний сором, ніби сказав щось погане про мертву дитину.

Ліда уважно спостерігала часту зміну виразу на обличчі Євтихія і далі говорила з ним обережніше, намагаючись стирати кути й грані, що могли б непокоїти його, видно, чималеньке самолюбство.

Євтихій тим часом заговорив про справу. Він розповів художниці про замовлення килимарні і про свою охоту навчитися малювати олійними фарбами. Ліда до самого лісу розповідала про відмінність роботи з олійними фарбами од роботи з акварелллю, а наприкінці заявила, що найкраще показати на практиці, як ними користатися, бо з слів зрозумієш

не все. От якщо Євтихій хоче, нехай він приїде до Ліди в містечко. Вона якраз малює для виставки картину, то й покаже йому, як і що.

— Чи це зручно вам буде? — запитав Євтихій, зраділий з пропозиції художниці.

— А чого ж, — одказала Ліда. — Скільки вгодно. Чоловіка я не маю, не те, що у вас дружина, та ще, здається, і вагітна.

Євтихієві знову не сподобався зовсім непотрібний натяк на вагітну дружину, але пропозиція художниці так його захопила, що він вирішив не ображатись.

— То я неодмінно приїду.

— От і прекрасно. Тільки приїздіть під неділю, щоб я була вільна. Житимете у мене в майстерні.

Увійшли в ліс. Дерева заколисливо шелестіли голим віттям вершин і рештками жовтого листя. Щедрий падолист м'яко вгинався під ногами, блискаючи вогниками роси і метким сяйвом сонячних зайчиків. Де-не-де під кущами проростала темнозелена жалива і гордо, як переможець, стриміла над пониклим листям. Свіжа зеленява робила і цю кусючу рослину прикрасою осіннього лісу. Крихкі клени стояли вже зовсім голі, монументальні дуби поруч них виглядали суворими рицарями, закутими в мідну броню жовтого листя. Дуб найпізніше з усіх дерев квітчається зеленню, може через те ще й січневі вітри знаходять на ньому кріпкі жовтаві листочки.

Ліда повними грудьми вдихала в себе винні запахи осіннього лісу. Ними і щедрим падолистом платили дерева за своє солодке замирання. Під товстим шаром листя леліло плідне сім'я дерев. Весною, потрапивши в ситу землю, воно вибухне молодою паростю малих дерев.

— Росту-у! — широко потяглася Ліда, збуджена незвичними запахами й урочистим шелестінням. — Чую, як росту од цього повітря.

— На здоров'я,— сміявся Євтихій. — Хліб-сіль.

— Спасибі, — в тон йому відповіла Ліда. — Аж дивно, що ви такий помірний мужчина. Я серед цього лісу виросла б як найбільший дуб.

— То що ж, записуйтесь у наш колгосп, лісником настановимо. Якраз вчасно, мене скидати збираються, кажуть, що доки малюватиму, то й лісу не стане...

— Самій страшно, — багатозначно сказала Ліда, і від цього жарту Євтихієві стало жарко в грудях і тісно, а ліс задзвенів віттям, як металічний, і дзвеніння це складалося в прекрасну мелодію юності. Йому враз скортіло взяти цю чудну жінку за руку, рвучким рухом кинути собі на груди і притиснути міцно, міцно до нестями.

Виходить, винні запахи лісу п'янять голову не тільки незвичній художниці, а й досвідченому лісникові, що два роки провів серед цих високих дерев.

Ліда ніби відчула бурхливий приплив, що стис Євтихієві дихання і збаламутив мозок, вона підібрала вузьке плаття і швидко, як дівчинка, побігла в глиб лісу.

— Доганяйте. Ау-у!

Лункий крик поплив лісом, вриваючись у дзвінке гудіння дерев звуком срібної флейти. Євтихієві здалося, що то гукає юна Оксана, як тоді, коли шукали вони у горіховій ліщині малих голубенят. Рожеві спогади дитинства і юності переплелися з дійсністю. Євтихій відчув приплив великої сили, бурхливої радості і, помітивши серед дерев жовтаву пляму кремового плаття, з усіх ніг побіг доганяти химерну жінку.

Але й Ліда не стояла. Побачивши, що Євтихій біжить лісом, і зачекавши, доки він її добре помітить, вона знову кинулася тікати.

Добрих півгодини бігали лісом двоє розчервонілих людей, і невідомо яка сила гнала їх між деревами. Молоді сойки іронічно поглядали на них з високих верхів'їв, а одна, може знайома Євтихієві, — хіба мало їх літає до кущуватої сливи під його хатою за лепким клеєм, — кинулася за ним і летіла позаду, ніби спостерігаючи, що ж робитиме цей чоловік, коли спіймає золотоволосу жінку, і чи не можна підгледіти щонебудь таке, що можна було б однести на хвості вагітній дружині спітнілого чудія?

Та сойка не побачила кінця химерної пасторалі, яку розиграла золотоволоса художниця. Вона стрибала з дерева на дерево, аж поки помітила на кущах запізнілого метелика і прожогом кинулася вниз. Саме тоді й догнав Євтихій Ліду на галявині коло озера, того самого, що біля нього вперше прокинулася його плоть.

Озеро блиснуло йому в очі сліпучим рефлектором, змило рожеву пелену захвату, на мить замружило вії. Коли Євтихій знову їх одкрив, воно зовсім по-новому показало чітку фігуру жінки, що жовтою квіткою зради перекинулася в тьмяному склі води.

Євтихій стишив ходу, обсмикав сорочку і вже зовсім спокійний, хоч і задиханий од шаленого бігу, підійшов до художниці.

— Яка краса, — розмагнічено промовила вона, зачувши кроки, ніби ні до кого не звертаючись. Голос її незвичайно тремтів, чи то може од бігу, чи од якихось своїх сподівань. Євтихій підійшов і став поруч.

— Дуже красиво. Я вже разів з п'ять малював озеро, і все виходить по-новому.

— Я пам'ятаю — озирнулася до нього Ліда, і вогник незадоволення блиснув у її загадкових зіницях. Але це тільки на мить. За тим вона знову широко розкрила очі. Поривчасто дихаючи, наблизилася до Євтихія, заклавши руки назад, торкнулася його високими грудьми і, раптом одбігши в сторону, впала на прив'ялену траву.

— Люблю осінь, — пристрасно зашепотіла вона. — Ясне небо, жовтий лист, голі дерева, достиглість плодів, п'янке вмирання квітів. І щоб біле павутиння, пух кульбаб у далеких дорогах небес, собі б такою павутинкою знятися і линути туди, куди понесе тебе подих землі. Над ліси, над озера, над гори й моря...

Ліда, розкинувши руки, лежала на траві і дивилася в небо. Там угорі таки літало легке павутиння бабиного літа. Воно іскрилося кольорами райдуги, то наближаючись до землі, то знову поринаючи в голубу прозорість ясного неба, що перекинулося над лісною галявиною і вдивлялося в озеро на свою вроду непорушне й тихе, — як тільки вона й рухається, ота біляста павутина, чи літає там непомітний голубий павучок і розмотує її досхочу, а тоді знову змотує і підтягає вгору?

— А я люблю весну, — сказав Євтихій, сідаючи поруч на траву. — Квітень люблю. Теплий вітер після першої зливи і на вимитому небі рухливі хмарки. Блищить росою молода травичка, димно леліє напоєна земля, ліс рясніє голубими пролісками, і пахнуть фіалки, розкриваючись на схилах стежок. Крихке віття тягнеться вгору брунчастими паростками і пахне молозивом, запахом народженого життя...

— Молозиво, пхі, ніколи не їла, — бридливо скривилася Ліда і підвелася на лікті. — Слухайте, Євтихію, от ви художник. Ви любите красиве жіноче тіло, пружну ногу, виточену, ну хоча б так, як оце моя?..

Ліда безсоромно оголила ногу вище коліна.— Ось вам нога. Ви повинні дивитися на неї очима художника. Ну, як на античну скульптуру. Ах, та ви не знаєте, що це таке. Так от, дивіться сюди.

Євтихій дивився розширеними очима на прекрасну ногу, зблідлий від пристрасті, тілом його пройшов безумний дріж, ще хвилина, і він кинувся б у шаленій нестямі, забувши себе, дружину, весь світ. Але Ліді не пощастило довести до кінця ризиковану гру. Вона на півслові обірвала почату розмову і швидко скочила на рівні ноги.

З лісу на галявину вийшла Оксана.

РОЗДІЛ XII

З понеділка почали робити посадку, і Євтихій з раннього ранку до пізнього вечора працював у лісі. Роботи було багато, а людей бригада прислала мало: на степу теж діло горить, сказано — осінь, то картоплю копати треба, то буряки звозити, щоб упоратися до дощів. Отже лісникові треба встигати скрізь, там показати, як і що, а там і самому ямки копати.

За цією роботою Євтихій цілий тиждень не брався за пензель і олівець, хоч його нестерпно тягло малювати. Саме

тепер, здавалося, як ніколи, візьмись він за альбом, і зацвітуть на ньому такі малюнки, яких ще ніхто до нього не малював — яскраві, багатобарвні й живі, як у прекрасному житті. І від того, що малювати було не можна, він ходив, як заряджений, в голові вирували мальовничі задуми, один принадніший другого, акварелі змішувалися з графічними малюнками олівцем і пером, а десь у дерзкому куточку мозку вже стигло велике полотно, писане олією. Збуджена творча думка молодого художника гарячково працювала, вишукуючи теми, опрацьовуючи фарби й сюжет, і він відчував, як у невгамовних мислях зростає його творча кваліфікація, набувається художня техніка, опановується малюнок, бо хоч і не було цілий тиждень практики, зате в своїй уяві Євтихій виконував найскладніші завдання, малював прекрасні образи і з такою реальністю, ніби вони вже справді були написані на папері, а то й на полотні. І лише в суботу Євтихій звільнився раніше — скінчили нарешті роботу в лісі. Прийшов додому, як тільки пухке сонце звернуло з полудня, і, нашвидку пообідавши, сів на призьбі під хатою малювати.

Погода була цілком осіння, з Дніпра віяв поривчастий вітер, гнув верхів'я дерев на південь, а вгорі, ніби по закону протиріччя, інший струм повітря швидко гнав на північ важкі темносині хмарки. Здавалося, що закрутився цей вітер величезним колом знизу вверх і жене своїм шляхом усе, що потрапляє легкого в сферу його сильного подиху.

Вітер угорі чимдалі наростав. Похмурі осінні тучі рушили на північ хутчіше, в своєму безладному відступі вони наскакували одна на одну, рвалися і, сполучившись знову, швидко мчали голубими озерами прозорого неба, мінливо кумедні, а часом страшні в своєму несподіваному перетворенні.

Тримаючи на колінах альбом, Євтихій замріяно дивився на химерні хмарки і з натугою згадував теми й образи, що з такою графічною чіткістю переслідували його цілий тиждень під час гарячої роботи в лісі. Але скільки він не напружував мозок, нічого певного не спливало на ум, марилися якісь суцільні плями різнокольорових фарб, напливали одна на одну, мінилися барвами, ніби рвалися, як хмарки на осінньому небі, і ніяк не складалися в стрункі обриси картини. Аж дивно,— чи то переносив свої задуми Євтихій, не змігши вчасно викласти на папері, чи може вони ще й досі стигнуть, показавшись тільки однією стороною?

Від такого бездум'я і творчої безсилості Євтихія знову опанував гіркий розпач, як тоді, на початку золотої осені в червонястому лісі. Знечев'я, щоб хоч щонебудь малювати, він розгорнув альбом і, вмочивши пензель у темносиню фарбу, почав виводити на папері якусь безформну масу. Так сидів він добрих півгодини з розпачливою порожнечею в голові і хотів був уже йти на город допомагати Оксані копати моркву,

як раптом помітив, що пляма на папері під його пензлем набрала якихось певніших форм, на щось схожих, ну да, це ж ось та хмарка з білястими краями, схожа на кумедне двоголове курча, з срібним пухом на грудях і на волохатих ніжках. Євтихій кількома мазками додав малюнкові ще більшої схожості з хмаркою і перегорнув сторінку альбома, бо курча на небі вже трансформувалося на великого крилатого коня з круто вигнутою шиєю і пишним хвостом. Надвечірнє сонце прорвалося крізь навалу хмар і жовтавим світлом озолотило огиреві важкі копита і легку куряву, що клубилася спід його прудких ніг. Та ось налетів порив вітру, і химерний кінь плавко перевернувся в повітрі, а коли став на ноги, то вже зовсім втратив свою подобу, хібащо грива горіла на довгому тілі гнучкого удава, який і собі поспішив перетворитися на страшну двогорбу рибину.

Євтихій стежив за хмарками, і вони оживали в його уяві і на папері невиданими тваринами й речами, кумедними, часом жахними в своїй фантастичній потворності, еластичності форм і незграбності членів.

Чим далі він малював, тим більше захоплювався, крім синьої фарби все частіше й частіше доводилося вживати жовтавої, а з наближенням вечора почали грати на малюнках рубінові вогники червоної.

Щось було в цих моментальних зарисах мінливих хмар від древніх ієрогліфів, малюнків і різьби на дереві, камені або кістках, які знаходили при розкопках стародавніх могил і стоянок первісної людини.

Захоплений малюванням, Євтихій не думав про те, навіщо придасться його кумедна сьогоднішня творчість. Почата знечев'я, вона легко давалася і, хоч виглядала пустою забавкою, проте манила багатством фарб і відтінків мінливої натури. Він схоплював рухливі силуети, намагаючись якнайшвидше зафіксувати на папері все те живе, що помічав на осінньому небі.

Скінчив Євтихій свої вправи тільки тоді, коли не стало на чому малювати. Сторінки Сергієвого альбома були геть списані фантастичними відбитками хмар.

Переглянувши малюнки, він спочатку пожалкував за марно зіпсованим альбомом, а тоді вирішив, що як народиться дитина та підросте, то хіба ж така забавка буде!

І щоб малюнки були яскравіші, він уже без натури зробив їх виразнішими, там, де було занадто одноманітно, додав яскравіших фарб, намагаючись оживити малюнки так, щоб вони не стали занадто простими й плакатними, проте були б зрозумілі дитячій уяві.

Скінчивши роботу, Євтихій поклав альбом у хаті на сволок і, замкнувши сінешні двері, пішов на город до похмурої дружини.

Минав тиждень, а Оксана ніяк не хотіла забути історію в лісі. Ходила мовчазна й похмура, тільки в крайній потребі обзивалася до чоловіка, і то не дивлячись в лице. Через плече скаже слово і знову замовкне або йде кудись собі на город чи до корови, порається, наструнчена вся, з великими сухими очима. Горіла в них якась нова рішучість, ніби жінка доброхіть узяла на себе важкий камінь і мала без кінця нести його через усе життя.

Євтихій, розлючений дурною, на його думку, поведінкою Оксани в лісі, спочатку теж не йшов на примирення, днів зо три уникав довго залишатися в хаті, та й не випадало — саме роботи на посадці була сила-силенна. Проте його дуже непокоїла поведінка дружини,— кажуть же, що всі переживання вагітної жінки зле відбиваються на зачатому житті, з малих літ буде дитя нервове, неврівноважене, крику буде повна хата, хвороби чіплятимуться — такого наговорила колись акушерка в колбуді, що аж страшно стає, як подумаєш. А все через Оксанину нерозважливість. Як вона не розуміє того, що руда художниця потрібна Євтихієві тільки як принагідний учитель, а як жінці, то куди їй, грішній, рівнятися до Оксани: і станом і вродою не вийшла, тільки й того, що золоте волосся та тонкі ноги, але й у Оксани не згірші, а волосся ще й кучеряве, сама ж вона милувалася з неї, малювати наказувала, якогось великого художника згадувала. Ну й намалюю, думаєш не зумію, ого, свою дружину то я вже знаю, закрию очі і без жодної натури писатиму. А вже коли вона згодиться ще й посидіти — ото картина буде справжня, не соромно буде й на виставку чи куди подати, аби тільки навчитись добре олією орудувати, бо де того паперу дістати, щоб аквареллю на весь зріст людину виписати.

І ради майбутньої дитини він вирішив поступитися, піти на примирення, хоч і не почував себе винним. Власне й Оксану обвинувачувати теж не можна, любить вона Євтихія, а тут ще вагітність, от і приревнувала до другої жінки. Це хоч би хто, чию дружину не візьми, хоч би й ту ж Сергієву, однаково зробила б, та може ще й у коси вчепилася б, довелося б розбороняти, як квочок,— тьху, противно, як воно усе вийшло. Добре, хоч художниця виїхала, не доведеться зустрічати, а то ж очі на лоб вилізли б.

Та Оксана як затялася,— слухає його пояснення, коли в хаті робота є, а треба їй вийти, то зривається посередині розповіді й, не дослухавши, йде на двір, так ніби їй зовсім байдуже до того, що він там каже. А вночі ляже собі на печі,— хай хоч яка жара, на піл не заманиш — і мовчить, як щур у кручі. Спить вона там чи думає щось — не розбереш, Євтихій говорить, говорить, аж доки самому незручно стане — як горохом об стіну — і замовкає.

Звісно, аби щодня весь час був з нею, то швидше договорилися б, а як на світанні йдеш з дому, а приходиш пізно уночі, то вже й виправдуватися, як слід, ніколи, вона затягнеться, а ти розгніваєшся, лаєшся, у вогонь жару піддаєш.

Та сьогодні Євтихій вирішив договоритися будьщо, надто що й діло на завтра виспіло делікатне, таке, що без Оксани ніяк його не розв'яжеш, а чи схоче вона піти йому назустріч, хто зна, ач, і голови не підвела, ніби не чоловік прийшов, а так кузька якась між кущами лізе.

— Здрастуйте, тітко,— жартівливо привітався Євтихій.— Бог поміч.

Але Оксана до жартів не була схильна. Вона ще крутіше одвернулася від нього й мовчки продовжувала свою роботу, ніби його й на світі не існувало і не тільки його, а нікого, крім неї самої і малинової моркви, яку так нагально треба викопати.

Засоромлений невдачею свого жарту, Євтихій теж замовк і ретельно взявся копати. Та думка покінчити з розгардіяшем у сім'ї— скільки ще може тривати так!— не давала йому спокою. За якийсь час він зайшов до Оксани спереду, взяв за руки і рішуче сказав:

— Слухай, Оксано, довго ти ще комизитимешся?

Жінка хотіла була вирватися, щоб знову схилитись над грядкою, але він міцно тримав її за руки, зазираючи в вічі.

— Ну, кинь же сердитись, бачиш, заграю з тобою, як Важко. Аж соромно...

В Євтихієвому голосі забриніли нотки щирої хлоп'ячої образи. Оксана відчула їх і хоч сказала сварливо — пусти, от іще!— але над грядкою не нахилилася. Звільненими руками вона поправила срібні кучері кіс, що спадали спід хустки, й застигла, ніби приготувавшись слухати.

— Цілий тиждень мовчить, як німа. А за віщо, спитати?— вів далі Євтихій.— Людям сказать—засміють...

— Лідки Котової спитай, за віщо,— нарешті озвалася Оксана.—А люди, вони й так сміються. Усі ж бачили, як ти з нею під ручку йшов.

— Не під ручку,— заперечив Євтихій.—Не під ручку, а так собі просто поруч ішов та й годі. А чого йшов, то я тобі розповідав і перед тим і опісля і зараз ще розкажу...

Він справді почав удесяте говорити про ту користь, яку він має од художниці в малюванні — ти ж бачиш сама, що я самотужки до всього добиваюсь, а воно ж важко. Он у кузні і то, як не покажуть, навіть ключа сам не зробиш. А це ж велике діло малювати, почесне діло. Бачиш, ще я нічого путнього не зробив, а люди мене більше поважати стали, та й користь із цього буде не мала. Казав же я тобі про замовлення килимарні, намалюю, так сот півтори заплатять, а то й більше. Хіба ж таке пальто куплю тобі — учительці такого не снилося. От завтра починати хочу, а якби ти допомогла, то діло було б певне, таку картину утнемо, що ніхто й не повірить...

— Хай уже Лідка помагає,— знову натякнула Оксана, але голос її звучав м'якше, і очі втратили свій сухий блиск.— Вона ж художниця. Тільки невідомо де навчалася, чи не там часом, де батько швейцаром був?

Євтихій насторожив вуха. Оксана говорила щось нове і таке, чого він не чув ні сном ні духом. Видно, вона хоч і мовчала з ним цілий тиждень, зате з іншими говорила шпарко, мабуть дізнавалася, хто й звідки ота художниця, що так нагло прителіпалася до її двору. І хоч Євтихієві таки добре кортіло дізнатися подробиці Оксаниних розпитів, проте він стримався і вів далі про своє.

— Ну, тут художниця нічого не втне. Тут треба вродливу рослу жінку, справжню красуню, як ти,—закохано засвітив він очима.— Без жартів!

— Знайшов красуню. І таке чорти батька зна що вигадає,— вдала обурення Оксана і схилилася над грядкою. Проте її жіноче самолюбство було приємно втішене похвалою чоловіка. Та вона таки й сама добре знала, що куди тій рижій Лідці до неї, хай би тільки не вагітність, а то звісно, вона тонша...

Євтихій почав гаряче доводити,— це не вигадка, і, помітивши, що дружина, нарешті, відходить, розповів про свою делікатну справу.

— Щоб люди сміялися! Ну да, як же,— обурилася Оксана.— І не вигадуй.

— Де там ті люди,— тоном прохання говорив Євтихій.— Малюватиму я в хаті, якраз неділя, що тобі годинку - другу постояти. А набридне,— відпочинеш.

— А як намалюєш схожою та Наталка витче... Отоді сором буде од людей. На килимі жива Оксана, тьху!

— Ну, то я зроблю так, щоб ти була на когось іншого схожа,— жартував повеселілий Євтихій, відчувши, що й примирення і делікатна справа розв'яжуться на його користь.— На кого скажеш, на того й скидатиметься,— прокинулася у нього бундючність.

— На Лідку Котову,— кольнула ще раз Оксана, але це вже було слабим гуркотінням далекого грому при прояснілому небі.

— Ото далася тобі та Лідка! До речі, чого ти її Котовою звеш?

— Бо Котова вона й є. З Копилівки. Знаєш, того, що ото на базарі хата під гонтом.

Заспокоєна Оксана охоче розповідала добуті відомості про рід рудої художниці. Видно, носила вона їх довго на язиці, і тільки тепер з'явилася нагода викласти досхочу ще й з тітчиними Ганниними коментарями про теперішню пове-

дінку Ліди Копиток в районному місті. Недарма тітка Ганна в такій приязні з Секлетою Буримкою, стала в пригоді жвава шкільна сторожиха! Євтихій аж дивувався такій навалі подробиць,— адже Копилівка все таки від Добровиці через три села, за двадцять верст, а містечко й того далі. А мікроскоп довгоязиких цокотух таки розглеців там найменші подробиці з життя Ліди, досить було тільки заявитися їй на селі.

Батько художниці — за відомостями, які передавала Оксана — Максим Копиток, по вуличному Кіт, був жителем Копилівки з давніх-давен. Прізвище своє він добув уже трохи пізніше. Вродливий статурний парубок жив на селі ні багато ні бідно, мав що їсти й пити, бився на водохрещі навкулачках і зажив слави найсильнішого парубка на все побережжя. Дівки до нього так і липли, та й він був не од тих груш, дуже ласий,— переказувала тітка Ганна,— не раз і до нас діставався, з найкращими дівками ночував, як зараз пам'ятаю, хоч і давно це було. Та раптом не стало його в Копилівці, і невідомо було, куди подівся. Тільки через багато літ восени першого року революції з'явився він на селі з жінкою-панією і дочкою-підлітком. Сам одягнутий бідненько, а жінка й дитина, як з картини зняті. Бачили їх, ці картини, пізніше в Максимовій хаті, і сам він на них красувався, вродливий, з довгою чорною бородою, у білому комірці і темному костюмі, строгий і чепурний, як мировий суддя. І хоч була революція, землі вже ніхто не купував, а він заплатив барині готівкою за п'ять десятин по довоєнній ціні, збудував хату, розвів господарство і почав хазяїнувати. Робив сам один, без наймитів, узяв ще до себе стареньку матір од брата, ото й працювали удвох, а жінка-панія так і за холодну воду не бралася. І невідомо, хто перший назвав Максима Котом, але ця назва так і прикипіла до нього і залишилася на все життя.

Вже пізніше люди дізналися, що взяли Максима в далекому місті за його красу і силу швейцаром у „заведеніє „Аполло" для приїжджих дворян і купчиків. Жив він там довгенько, стеріг спокій „артисток", як вони себе величали, і грошовитих одвідувачів, а як грошей у них не вистачало, то й витурював геть, добре, що силу нагуляв на кулачних боях велику й страшну. Служба була немудра й зисковна, хоч і без утримання — тільки квартиру і форму забезпечував господар „Аполло", а решту діставав Максим од щедрих гостей, спонукуваних посліль закоханими в душку-швейцара „артистками". Революцію Максим Копиток зустрів з доброю сумою грошей, вродливою дружиною і малою дочкою. Нові думки й події примусили замислитися над своєю долею і бездумного досі Копитка, надто що й „Аполло" вже закрили, пустивши артисток через медичний огляд на всі чотири вітри. Подумав добре Максим над своїм життям, може почервонів

за погану роботу в такому закладі і поїхав спокутувати свої гріхи чесною роботою на копилівському чорноземі.

Ото в сім'ї цього Копитка і виростала Ліда, художниця, зимою вчилася у вищій початковій школі в містечку, а влітку дома з матір'ю в садочку варення варила. А як скінчила вищу початкову школу, в художню школу, аж у губернію, поїхала. Ну, а це вже років три в містечку працює, в школі вчить дітей малювати, а дома чоловіків міняє. Чотири за три роки,— казала тітка Секлета,— один таки вчитель, другий начальник міліції, третій комедіянтщик, а четвертий зовсім хлопчик був, у неї ж таки і вчився, а як скінчив, то й почав з нею жити...

— А батьки ж її як? — поцікавився Євтихій.— Ліквідовані?

— Оце вже й не знаю, не спитала. Знаю, що вона ніколи туди не їздить, то може вже й живих немає... Бери, я піддам, та будемо йти...

Оксана піддала йому на плечі важкий мішок, і мирне подружжя рушило з городу — жінка заспокоєна й тиха, а чоловік весь у полоні якихось нерозв'язаних мислей.

Уже коли повечеряли, при світлі, в хату увійшла Наталка з килимарні. Принесла полотно, готове, як є, у рамці, розмір і все тут, тільки бери та малюй!— цинкові дудочки олійних фарб, пензлі й навіть палітру захопила в килимспілці догадлива молодиця.

— Бери та малюй швиденько,— наказувала вона,— виставка весною, а ще ж ткати місяців зо три треба, ото й міркуй.

Договорилися, що намалює Євтихій картину за півтора місяці. А за тиждень покаже малюнок на папері, що, як і якими фарбами буде намальовано, хоч приблизно, бо треба знати, якої шерсті шукати.

Наталка щойно з містечка, ще й дома не була, отож пробачте, іншим разом, сама радніша, у вас тут так гарно, тихо і електрика, а у мене дітей повна хата, чого і вам бажаю. Ну, малюй, та тільки так, щоб не осоромитися, бувайте!

Ткаля пішла, а Євтихій одразу звернувся до дружини.

— Ну, то як, Оксано? Згодна?

— Завтра буде видно,— одказала молодиця, стягаючи подушки з печі.— Як буде час.

РОЗДІЛ XIII

Днів через три, коли Євтихій надвечір повертався з лісу, його наздогнав сільський листоноша.

— Почекай, листа дам... Вже з півверстви за тобою женуся. Ідеш, як машина. Та й сліди після тебе автомобільні, ач,— показав він на мережані відбитки шин,— мабуть голова райвику приїздив.

Євтихій спинився здивований. Листів він, як прийшов з армії, сам нікому не писав та й не одержував ні від кого,— аж дивно, хто б це міг йому написати, хіба якийсь товариш по частині згадав через п'ять років?

— Одержуй. Ще й заказне, бачиш? Розписатися треба.

Євтихій узяв маленького рожевого конверта і, розписавшись у книзі, хотів іти, але листоноша попрохав зачекати. Він дістав із торби ще одного листа.

— Не в службу, а в дружбу, Євтихію,— попросив він.— Оце ось лист для діда Лаврентія. Один на весь ваш куток. А в мене ще діла — пів села оббігати. То візьми, будь ласка, занеси, однаково повз двір ітимеш. Добре?

— А чого ж,— згодився Євтихій.— Це можна. Давай зараз і однесу.

— Ну, то й спасибі. А то ж через один лист треба було забиватися хто зна куди. До побачення. То я вже тебе проситиму, щоб зараз і заніс. Бо лист, видно, важливий, закордонний чи що.

— Добре, добре. Не турбуйся. Це мабуть од сина з Америки. Однесу, нехай читає старий.

Він узяв листа і, попрощавшись з листоношею за руку, пішов своєю дорогою.

— І марки якісь чудні, не наші,— розглядав він чужоземний конверт.— І весь лист цупкий, ніби там гроші. А що ж, може й гроші шле батькові Федір, згадав та й послав. Проте, хто ж це про мене подумав, ото дивно.

Євтихій на хвилину спинився, розпечатав рожевого пакетика і дістав лист.

В ніс йому війнуло приємним духом пахучої пудри чи одеколону, і по цьому запаху він одразу збагнув, від кого лист.

— Ти ба, яка,— сказав він знечев'я вголос.— Не забула. Мабуть за Оксану лається...

Він схвильовано розгорнув лист і почав читати рівні рядки великих літер. Виведено було їх каліграфічно чітко і охайно з очевидним розрахунком на малописьменного читача. Євтихій швидко пробіг очима написане і глянув на підпис.— Ну так, Ліда,— і почав перечитувати знову. Надто багато в листі натяків і недомовок, одразу й не добереш, чого вона хоче. Ясно тільки те, що за Оксану не сердиться і запрошує приїхати в містечко, як тоді умовлялися.

— Я знала, що ви не приїдете в суботу,—писала Ліда,— проте ждала цілий день. Здавалося не розумові, а серцю, що ви може таки переборете свою сільську неповороткість і лють дружини, ради ваших інтересів приїдете повчитися писати олією і дещо з моїх робіт побачити. Але такий уже у вас склад характеру несмілий і, я б сказала, анемічний, що при такому здоров'ї, як у вас, навіть антиприродно...

— Тільки через те, що мені так здається,—виправдувалася художниця,— я й пишу вам: бо шкода, коли засохне талант ваш на корені без потрібної товариської кваліфікованої допомоги; талант ваш великий і свіжий, це видно одразу, але в умовах Добровиці, коли вас ніхто не розуміє, навіть власна дружина, хіба довго такому слабодухому чоловікові повірити, що малювання—це справді пуста іграшка і більше нічого.

Пекуча фарба залила Євтихієві обличчя, а чому, він не розумів сам,— чи то з обурення проти панського нехтування художницею Добровиці, чи то зневажливе зауваження про Оксану так його зачепило.

— Дивачка,— знову вимовив він уголос, і в цьому улюбленому його слові прозвучав новий відтінок.— Думає, що на дурня натрапила.

Далі лист складався з самих натяків, уривків з віршів і жартівливих недомовок, мовляв, приїдете, тоді розповім, є в мене щось на серці такого, що треба сказати тільки вам неодмінно. І сон мені снився химерний увесь геть чисто про вас.

— Приїздіть, коли хочете, ждатиму, рада бачити вас завжди,— закінчувався лист, а внизу чорніла адреса квартири художниці.

Євтихій закінчив читати листа, і змішані почуття неясної тривоги, легкої радості і півсвідомого обурення заполонили його мозок. Що вона хоче від нього, ця Котова дочка? Чи справді щирі її намагання допомогти йому виявити свій талант, і чи такий він уже здібний, як здається художниці? Може їй і не здається так, а просто закортіло погратися з наївним селюком?

У світлі Оксаниних відомостей Євтихієві вже не здавалася такою щирою поведінка Ліди, надто великий захват виявляла вона від слабеньких малюнків, та й у лісі незрозуміле щось творилося з нею, малювання тут було ніби й ні до чого. Проте критикувала ж вона його малюнки і таки чимало,— Євтихій добре пам'ятає, що все нею сказане правда,— біс його знає, не розбереш цю жінку, дуже вона якась плутана, мабуть треба її обминати десятою вулицею, з фарбами вже діло клеїться, а з рештою сам упораюся.

— А жінка цікава,— думав Євтихій уже після прийнятого вирішення.— Не красива, але в ній щось таке чудне — тягне, як на вогонь. Знаєш, що обпечешся, а тягне. І дивно, чого вона до мене горнеться, знайшла красуня, якже, мало у містечку таких.—Проте, посмішка задоволеного мужського самолюбства весь час поривалася заграти на його вустах.

— Ну да, воно приємно, коли така жінка дивиться на тебе очима, як жар... Тьху, хай йому чорт.

Євтихій струснув чубом, повторюючи знайомий рух, і,

порвавши листа на дрібні клаптики, повернув до діда Лаврентія. Якраз до його двору вистачило думок про кляту художницю, а тепер, хай їй біс!

— Діду Лаврентію! Чуєте, діду, де ви? Ось вам лист. Танцюйте, так одержите, ану, швидко.

— Ось я, ось,— гукнув старий спід комори.— Хто там? А, це ти, Євтихію,— він приклав руку до очей, пильно вдивлявся в гостя підсліпуватими очима, весь білий і в білому, як привид або святий у снопі скісного проміння, мов на малюнках дешевих богомазів.— Лист, кажеш? Од кого б це, може од Федора?

— Мабуть,— підійшов Євтихій ближче,— бо лист закордонний. Здрастуйте, діду.

— Здоров, здоров. Значить, от Федора, кажеш. Ану, давай...

Дід узяв конверта дрижачими руками, покрутив перед носом то тим боком, то іншим, глянув на світло і сказав:

— Це мабуть літ із сім уже як не писав. Думали, вмер. Харитино, чуєш, Харитино,— тоненько закричав дід.— Іди сюди. Листа почитаємо.

— Може я сходжу покличу? — сказав Євтихій, якому таки хотілося дізнатися, про що саме пишуть дідові з далекої Америки.— Бо хіба вони почують?

— Почує,— переконано сказав дід Лаврентій.— Вона чує, як миша. Старість не любить середини,— або глушить чоловіка або дає йому слух звіра.

Баба Харитина таки справді чула добре. Вона швидко вийшла з хати, а от доки дійшла до комори, то довелося почекати. Ветха жінка ледве пересувала старечі ноги й високий горб. Євтихій хотів іти їй назустріч, але дід Лаврентій спинив його різким помахом руки.

— Прийде сама. Вона ще молода. На трійцю сімдесят три тільки стукнуло. Розкривай, а вона тим часом підійде.

Євтихій хотів було розірвати конверт, як і наказав дід, але не встиг.

— Пострива!! — густим басом закричала серед двору баба Харитина.— Не смій рвати, чуєш? — Вона загрозливо помахала ціпком.— При мені розкривай. При мені, не слухай старого дурня. Ач, не може почекати хвилину.

— Кого ж слухати,— жартував Євтихій.— Давайте мабуть почекаємо, га?

— Та давай,—махнув рукою старий.— Чорт горбатий, думає, гроші прислав. Дулю він тобі прислав, твій Федір, цілуйся з ним, американцем. Краще йшла б у колгосп коноплі стерегти. Усе ліпше опудала.

Дід Лаврентій бурчав у такому тоні незлобиво і мирно аж доти, доки баба плюхнулася поруч нього на східці комори. Ветха пара жила самотньо, молодший син помер, а

старший далеко,— ще до війни виїхав за океан. Дід працював у колгоспі, то на коровах їздив, то сторожував, і хоч перевів його колгосп на дозвілля, а не мириться він, ходить на роботу, ще й на бабу гримає, сімдесят літ, а вона вже норовить з печі не злазити, бісова комсомолістка, га?

— Ну, рви, Євтихію, а ти стара відьмо, дивися добре, зараз копитал посиплеться.

Стара вже сама зорила на конверт, як заворожена, і тільки звичним поштовхом ліктя відповіла на бурчання чоловіка, одстань, мовляв, причепився, та ще при людях, і не сором, як малий.

Нарешті Євтихій розірвав конверт і дістав звідти листа. На цупкому папері, нерівні, мабуть невправно написані, чорніли незрозумілі слова.

— Ну, читай, чого ти.

— Читай, синку, що він там пише, Федя наш?

— Мабуть не буде діла,— зніяковіло одказав Євтихій.— Не втну я цього листа. Не по-нашому написано...

Він аж тепер додивився, що незрозумілий лист написано чужими літерами та ще закрученими так, що не збагнеш жодної, хоч зір порви.

— Ото, морока,— розпачливо промовив дід.— Що його робити в світі божому? Так таки й не розбереш?

— Не розберу. І навіть не знаю, хто б це прочитав у Добровиці. Хіба вчителька, Неоніла Никонівна?

— А може то хтось посміявся з нас, старих?—зауважила баба Харитина.— Може то й не лист, а так, казна-що... Федір же завсігди по-православному писав.

— Ні, це лист справжній,— заспокоїв Євтихій.— І таки з Америки, а от хто б прочитав його?

Він розгублено глянув на діда, що, кумедно розкривши рота, ніби від якоїсь несподіванки, узявшись за коліна, з натугою підводився на тремтячі ноги.

— Царство йому небесне,— раптом зняв він з голови шапку.— Упокой, господи, душу раба твого Федора.

Євтихій розгубився ще більше.

— З ума дід тронувся, чи що?

Ця ж сама думка, видно, виникла і в баби Харитини, і вона її висловила одверто.

— Тю на твою дурну голову. Що це ти каркаєш, причинний, на дитину, га? Розуму рішився на старості літ.

Але дід Лаврентій був, очевидно, твердо переконаний у своєму здогаді. Не надіваючи шапки, він тихо, як сновида, пішов у хату, здригаючись старими плечима.

І ще до вечора куток облетіла чутка, що помер син діда Лаврентія, отой, що в Америку виїхав до війни, листа дід одержав, і плачучи сидять з бабою, хоч би онуків, кажуть, до себе було забрати та доглянути, а то ж як ото воно їм там за океаном у чужій стороні?

Та не про це писалося у листі з Америки, хоч і було чого дідові Лаврентію з бабою Харитиною плакати.

Йдучи от діда Лаврентія, Євтихій і собі звернув увагу на свіжий знак мережаних шин легкового авто, що рівними стрічками вився понад коліями дороги.

— Мабуть хтось із району в село приїздив,— подумав він.— Проте незрозуміло, чого сюди їхати. Через наш куток ніби нікуди й доріг немає. Хіба так, до когось із сусід приїздив хто?

Подумавши це, він вирішив знаком шин простежити, до кого саме приїздила машина,— це ж не спроста вона сюди заїхала.

Та мережаний слід привів Євтихія якраз до його подвір'я. Тут він круто повернув і, лишивши жирний знак під ворітьми, зник на густому шпоришi двору.

— Невже завернуло до мене?— здивувався Євтихій і прискорив кроки, щоб швидше минути тітчину Ганнину клуню, тоді буде видно двір.—Так і є, до мене. А людей скільки? Справжнє весілля, ще й з музикою. Хто б це міг бути?

Авто справді стояло коло Євтихієвої хати, чорне й лискуче, як жук. На тлі білої стінки воно втрачало об'ємність і здалеку здавалося намальованим на високій хаті. Тільки металеві частини своїм срібним блиском доводили, що це не картина, а справжнісіньке авто,— включай важелі, завертай і їдь. Та їхати на ньому, видно, ніхто не збирався. Чималий гурт людей товпився перед хатою, слухаючи звуки якоїсь високої мелодії. Линула вона з червоного ящика, що, з піднятою кришкою, стояв на низькому обідньому столику.— Мабуть Оксана з хижки дістала,— подумав Євтихій.— На цьому столику їли ще, як живі були мати. А то мабуть патефон. Дивно, хто це приїхав, що й з музикою?

— От і хазяїн іде,—загукали в гурті, коли Євтихій клацнув хвірткою.—Що, не сподівався?

Назустріч йому вийшов Сергій і весела Оксана.

— Ач який, немає, щоб гостей зустрічати, так гості його зустрічають. А гость же який дорогий.

Сергій узяв Євтихія за руку і повів до гурту.

— Ось він, наш художник, товаришу Іваненко. Бачите, який великий у лісі виріс? Впізнаєте?

— А мене він упізнає?—підвівся од патефона невисокий міцний чоловік з ясними очима на доброму, трохи зачепленому віспою лиці, зодягнений у чорне шкіряне пальто.

— Ну, здоров, Євтихій,— міцно стиснув він руку.— Вітаю з малюнками. Ми тут, поки тебе не було, вже все обдивилися, ти пробач, що не спитавшись. Тітка Оксана показала.

Чоловік у шкіряному пальті говорив щирим грудним баском, трохи ніби ніяковіючи, і ця манера так говорити, може

трохи й трансформована часом, викликала в Євтихієвій уяві якісь неясні задавнені спогади. Так, десь бачив я лице цієї людини, і не так лице, як ясне волосся, буйне, хвилясте, хоч може й не під шлемом літуна, як оце зараз.

Безсилий згадати, кого саме він перед собою бачить, Євтихій безпорадно озирався навколо, шукаючи того, хто б підказав. Але натовп весело гомонів, ніби змовився.

— Мовчіть, не кажіть, хай угадує.

— Та воно, правда, і час не маленький минув.

— А я його упізнав би одразу, де б не зустрів,—весело посміхався приїжджий.—Це погано, Євтихію, художник мусить мати пам'ять не згіршу, ніж наш брат.

— Та який там з мене художник,— одмахувався Євтихій і звернувся до Оксани.—Та скажи, а то мені аж сором. Знаю, що зустрічався з товаришем, а де саме...

Оксана запитально глянула на приїжджого,—сказати?

— Ні,—рішуче заперечив Сергій.—Нехай згадує. Адже впізнав його товариш Іваненко.

— Упізнав,— посміхнувся приїжджий.—Ну, та це важко. Скільки літ, такі зміни.

— Іваненко,—шепотів Євтихій.—Кирило Іваненко? Письменник?

— От, от,—закивали з гурту.— Він і є.

— Читав ваші „Позиції". Як сьогодні, пам'ятаю і Ступу, і Сокирного, і навіть собаку Чемберлена. Але де ж я з вами зустрічався, скажіть мені. Не вві сні ж?

Євтихій напружував пам'ять, щоб згадати, і воно таки близько було коло цього, на думці крутилося; згадалася чомусь школа, п'ятий клас, учитель Немідний, а потім ланцюг спогадів знов урвався.

Тоді приїжджий прийшов йому на допомогу:

— Пам'ятаєш велосипед і пляшку?

— Віктор!—вигукнув Євтихій, враз згадавши.— Ну й ну! Так он воно хто! Ну, куди там згадати. Бач який ти став... важний.

— А що ж ти думав?— жартував Віктор.— Ми такі, ми можемо.— І він розгонисто засміявся, міцно обіймаючи друга дитинства.— Та й ти, знаєш, виріс, хоч і мало змінився. А от малюєш здорово. Ота жінка з лійкою, якби на полотні такою вийшла —зробила б тебе не знаю яким великим.

— Я й так до неба,— випростався Євтихій.— Аж соромно перед тобою.

— Наполеон в такому разі казав, що не вищий, а довший. Але ти таки високий. Високий у тебе талант. І я страшно радий, що здибав тебе. Просто як свято у мене сьогодні. Я часто згадував і шкодував, що нічого про тебе не знаю. Адже та книжечка в мене, я розшукав адресу Немідного і послав йому „Позиції". А він прислав мені „Велосипед і пляшку" з написом: „Од першого героя".

— То хоч би заграв хто,— обізвався в гурті якийсь хлопчик. Аж шкода, що музика гуляє.

— А вірно,— схопився Віктор.— Сергію, де ти? Накручуй, нехай грає, а ми з Євтихієм поговоримо в хаті.

— Це ми можемо, як каже в „Позиціях“ Ступа,— охоче згодився Сергій, і по хвилі в надвечірній тиші осені полилися пристрасні звуки натхненної пісні про давнього бунтаря, що в багатого брав, а давав бідному й закликав голоту не гуляти та на нього виглядати.

„Кармелюка“ змінив „Стенька Разін“, волзького героя — пушкінські романси Козловського, а там пішли вальси й польки, гурт нерішуче переступав з ноги на ногу, то там то тут ляскали в долоні, а коли на середину вийшла перша найсміливіша пара, гурт почав попарно розмотуватися й кружляти в задьористих танках.

А в хаті, запаливши світло, над малюнками схилилися двоє друзів—видатний письменник і колгоспний художник, і розмова між ними текла, як у рівного з рівним, як у брата з братом, і хто знає, чи розмовляв ще колинебудь з такою охотою, щирістю й розумінням письменник з найвизначнішим художником краю?

У дитинстві дружба їхня була настільки яскравою, наскільки й короткою. Тільки пів зими провели вони разом в одній школі, а там у Євтихія порвалися материні чоботи, а Віктора батько повіз у далеке місто до родичів,— старий учитель вирішив іти на фронт. Але спогадів ця коротка зима нагнала стільки, що не переговорити їх, не передумати й за цілий день. Спільне захоплення мистецтвом у дитинстві, одного — віршуванням, малярством — другого, сплело їхні юні відчування в одне сильне почуття щирої пристрасної дружби. І потрібні були довгі роки бурхливого життя, щоб притамувати задавнені почуття, припорошити їх пережитими пізніше горем і радістю, любов'ю й ненавистю.

Євтихієві малюнки і начерки викликали бурхливу радість письменника, так ніби він знайшов якусь річ, найдорожчу в світі.

— Знаєш,— признавався він,—я завжди був трохи сентиментальний. І може тому, переглядаючи нашу спільну першу книжечку, я відчував давлючий сором за те, що сам домігся свого, а ти загубився десь на невідомих шляхах життя. Мені здавалося, ніби я зрадив тебе,— адже ми присягалися тоді, пам'ятаєш, іти разом до високої мети. Звісно, багато тепер нам видається не таким, як тоді, і сама мета, матеріалізувавшись у конкретних формах, виглядає трохи інакшою, проте найвищу радість дістаєш у тій праці, до якої відчуваєш пристрасть. І глушити цю пристрасть — великий злочин, недаром наші древні попередники навіть у своєму релігійному кодексі написали, що закопувати талант у землю — найбільший гріх.

Побачивши твої портрети в колгоспі, я зрадів так, як не радів навіть під час найвищої власної творчої удачі, бо вже з портретів видно, що талант твій, яскравий і свіжий, дав прекрасні сходини...

Йому ще дорогою розповідав Сергій, як саме і за яких обставин народилася Євтихієва пристрасть до малювання. Буйна фантазія письменника одразу яскраво уявила прекрасний трагізм народжуваного таланту і вона вже верстала його в рядки й сторінки нової книги про радість людини, що після довгих блукань знаходить нарешті себе.

Євтихій був менше схильний до патетики й сентименталізму — сільське життя привчило його не виявляти свого почуття з такою бурхливістю, як цього хочеться, але й він сьогодні настроївся на ліричний лад, радісно схвильований, згадував найтонші деталі з дитинства і спільної дружби, деталі, зрозумілі тільки мозкові, звичному мислити асоціативно, мозкові людини з високо розвинутою інтуїцією й інтелектом. Цій ліричності може ще сприяло вечірнє освітлення і весела музика за темними шибками, придушений гамір збуджених голосів натовпу, що все зростав у міру того, як звільнялися добровичани від повсякденного труда.

Євтихій говорив про свої нездійснені творчі задуми і плани, про велику охоту вчитися і бажання побувати у великих містах, побачити, що створили великі майстри малярства за всі віки.

І ще він розповідав другові про свої сумніви, безсилля й труднощі,— надто важко працювати, коли пензель чи олівець ніяк не хоче слухатися мозку, коли в голові квітнуть картини, незрівняно прекрасніші, ніж ті, що слабою тінню стеляться на папері.

Віктор слухав уважно і впізнавав свої думки на початку творчої роботи, коли йому так само важко давалась удача. Проте Євтихієві було ще трудніше йти до вершин здійснення своїх бажань, надто вже мало для цього чотирьох з половиною років навчання в сільській школі,— адже після цього перед Віктором ще йшло добре десятиліття вчення в семилітці, в профшколі та інституті.

— Вчитися! Наполегливо, серйозно! Вчитися не тільки малювати, а й рахувати, писати, читати, вивчати світ, людину. Малюючи людину, треба знати не тільки те, яка вона зовні, малюючи фарбою, треба знати, з яких хемічних речовин вона складається ...

— Самому хочеться, але колеться, та чи й не пізно?

— Дивак. Пізно! Тридцять років — це молодість людини. Через п'ять років можна скінчити інститут. Півсотні років свідомої творчості попереду. Тільки вчитися й негайно. Починати сьогодні, завтра. Не знаю, як там у малярстві, а в літературі є багато прикладів, коли люди в п'ятдесят років

вперше бралися за перо і давали шедеври. Ніколи не пізно вчитися,— це гасло будуть вирізувати на фронтонах домів.

Віктор гаряче переконував, доводив, розповідав найконкретніші шляхи того, як саме почати вчення. Тільки трохи підігнати, а там в художній інститут з радістю приймуть. З таким талантом я б неписьменного в інститут прийняв.

Десь годині о десятій Віктор почав збиратися. На одинадцяту в містечко треба.

—В театрі моя п'єса йтиме, треба поговорити з колективом, по телефону умовився неодмінно приїхати. Дуже шкодую, я б радніший, але я ще приїду неодмінно. І ти приїжджай. Їдь просто до мене, як додому. Ось адреса. Тепер про малюнки. Портрети я сфотографував, оцю акварель теж. А цей альбом я хотів би взяти з собою. Оригінали тобі повернуться.

Євтихій стиснув плечима.

— Навіщо там повертати? Це я так, дурів. Бери й не думай, якщо подобається.

— Якщо це дурачество, то я тоді не знаю, що таке мистецтво. Це така штука, ну, та побачиш сам. А з цього пиши велику картину, чуєш? І щоб було точно так.

— Добре. Слухаюсь,— сміявся Євтихій.— Як тільки почнуть коритись фарби, так і напишу картину. Та й Наталка підганяє.

Віктор застебнув пояс шкіряного пальта, насунув на вуха шолом і поправив на плечах ремінь од футляра лейки.

— Ну, хай живе! Буду запрягати свого коня,— хоч би ключика не загубити. Ні, є. Так запам'ятай адресу, щоб не забув.

— Не забуду,— одказав Євтихій.— А питати тебе по псевдонімові чи справжнім прізвищем?

— Кирило Іваненко. Я вже й сам забув, що мене колись Віктором Кірівановським звали. Ну, пішли.

— Ходім. А ти ж не заблудиш, шлях у містечко знаєш? Може й мені з тобою поїхати?

— Знайду. А ти, якщо хочеш, їдь. Є діло в містечку?

— Та воно знайшлося б,— зашарівся Євтихій,— але нехай іншим разом.

— То як хочеш. А до мене в місто неодмінно приїзди. І про навчання, що ми говорили, добре пам'ятай. Сергій теж на цьому настоює, казав, що колгосп допоможе.

Вийшли на двір, і письменник почав прощатися з добровичанами. Сергій упаковував у машині під сидінням патефон і пластинки.

— Пробачте, товариші, що так мало у вас побув. Іншим разом надовше приїду. А сьогодні вже троє сіл одвідав, вирішив подивитися на місця, де колись працював батько.

— Тільки приїздіть неодмінно.

— Та щоб на цілий місяць.

— І книжок своїх привозьте.

— Ні, книжок колгосп купить.

— Які хитрі, чоловік пише, то хочете, щоб він сам ще й привозив.

Під гул приязних голосів письменник сів у машину і, повернувши ключа, натис на важелі. Машина враз кліпнула ясними очима й прослала на шпориші дві сліпучі стежки.

— До побачення,— помахав Іваненко шоломом,— Євтихію, так ти гляди мені.

Він хотів уже рушати, але од воріт залунав тонкий старечий голос.

— Ой, підождіть же, ой не їдьте. Почекайте, я вас прошу.

Коли письменник приглушив машину, з нічної пітьми весь білий, як привид, з листом у руках виступив дід Лаврентій.

— Ху,— стомлено зітхнув він і опустився коло машини просто на землю.— Думав, не застану. Євтихію, де ти? На, дай товаришеві листа, може хоч він прочитає. Уже й у школі був, так ніхто не втне.

— Що ж то за лист такий, дідусю?— нагнувся до нього Іваненко з машини.— Якщо ніхто не розбере, то може і я не прочитаю!

— Прочитаєш, синку, прочитаєш. А хто ж тоді розбере його, коли такий чоловік та не втне?

Євтихій узяв з дідових рук листа і подав Вікторові.

— Це з Америки. І по-їхньому написано.

Віктор включив лампочку коло спідометра й почав розглядати листа. Зацікавлені колгоспники, чоловіки, діти й жінки, стовпилися навколо машини, чекаючи розкриття дідової таємниці. І тільки сам дід Лаврентій сидів на траві стомлений і ніби вже зовсім байдужий до того, розберуть листа чи ні, однаково видно, що син помер, раз чужі люди та ще й чужою мовою за нього пишуть.

— Ну, таку мову я ще розбираю,— засміявся Іваненко і, на ходу редагуючи слова, почав читати листа вголос. Зачувши, од кого лист, і збагнувши зрозумілі тепер слова, дід Лаврентій одразу піднявся з землі й, розштовхавши натовп, продерся до машини ближче.

— Ну, от. Ну, от бачите,— захоплено сказав дід, коли Іваненко дочитав листа. А то, грамотії! Я ж так і знав, що цей чоловік розбере. Кому тоді й розібрати, як не йому. А Федь, виходить, не вмер. Ну й слава всевишньому,— широко перехрестився дід.— Хоч і в тюрмі, зато живий. Ото зрадіє Харитина.

Наструнчену тишу під час читання листа тепер заступив жвавий гомін. Слухачі почали докладно обговорювати прохання з Америки. Адже це до всього миру стосується,— раз наш таки чоловік, хоч і за океаном, потрапив у скруту, то

треба ж йому допомогти! Але подумати тільки, от тобі й Америка — золоте дно! У нас би за тую пшеницю спасибі сказали, а там — сміття, ну, чисте сміття, раз чоловік висипав за містом. І ти глянь, пшениця ніщо, а коні міської управи з голоду дохнуть.

Вражені листом, колгоспники ніби на мить одкрили таємничу завісу й зазирнули в чуже, невідоме життя. В життя справжнє, без прикрас і романтичного туману, що часто оповиває далекі від нас краї. Вони побачили шматочок живої Америки з живими знайомими людьми. Адже Федора добре пам'ятала половина присутніх. І це ще більше підкреслювало безглуздість системи, в якій б'ється людина, мов риба об лід, і доходить до безумного розпачу, як і той хоча б Федір.

— Ну, а що ти справді зробиш, коли хліб там нічого не вартий?

— А я не вірив, коли вичитав у газеті, що пшеницю американці зсипали просто в море.

— І пшеницю й кофе.

— Чого ж її везти додому, коли вона гірше полови. Тільки коней морить?

— Я так думаю, що треба нам усім написати Федорові листа. Як тільки з буцегарні вийде, так нехай і приїздить з усією сім'єю. Місця у нас в колгоспі вистачить, і роботи досить, хоч пшениця на землі тут даром і не валяється. Га, як ви думаєте?

— Правильно.

— А чого ж, написати йому.

— Нехай приїздить.

— А в листі описати докладно, як ми живемо, щоб знали, хто переселялися, яке ми дома життя зробили.

— На правлінні колгоспу зачитаємо листа, а тоді й вирішимо, — сказав Сергій. — Як ти думаєш, Вікторе?

— Правильно, — кивнув той головою і ще швидше заспішив пером. Під захватні вигуки він щось ретельно занотовував у записну книжечку. Ну так, це ж цікаво. Прекрасна новела вийде, два світи, дві системи, батько й син. Матеріал у листі просто закінчений. Справжній міцний сюжет, такий важко вигадати...

Він на хвилину одірвався від писання і ще раз перечитав листа. Написано його було ламаною українською мовою, але латинськими літерами, через те й не розібрав його ніхто з колгоспників, а вчителі мабуть не додивилися, подумали, що справді англійська мова. Писав син Федора, діда Лаврентія онук — Майкл Макуха. Народився він уже за океаном, видно, вчився в американській школі, і хоч з батькової говірки українську мову трохи й знав, а писати не навчився, де там, коли й сам Федір по складах шкрябає.

Смішною мовою з кумедними закінченнями слів Майкл

Макуха сповіщав дорогого діда Лаврентія про велику біду своєї сім'ї. Річ у тім, що його батька, батька багатьох синів і дочок, ось уже днів п'ять як забрано до міської тюрми і що сидіти йому там іще цілих вісімдесят п'ять днів, а що буде, як повернеться, — невідомо, бо спродують їхню ферму з молотка вже третій день, збіглися всі строки сплат, а платити нікому й нічим.

— Треба вам знати, — писав внук дідові, — що все наше господарство, як і в більшості фермерів, тримається на кредиті... Не знаємо, як там у вас, а в нас уся Америка живе в розстрочку. Машини, худобу, ліс на хату, землю ми придбали не за готівку, а під векселі, хоч і довгострокові, але їх накопичилося стільки, що кожного місяця треба чималу суму грошей, інакше наша молотарка буде не нашою, наш кінь — не наш і навіть наша хата ще кілька років не буде нашою, — за десять літ ніяк за неї не сплатимось.

Закон у нас правильний, як кажуть у школі, але для дому він дуже суворий. Нехай буде заплачено за хату дев'яносто дев'ять внесків, а на сотому зробиш прострочку, і хату заберуть у двадцять чотири години.

— Для нас уже ці страшні години почалися, — наївно скаржився дідові внук. — Доки не було клятої кризи, тато сяк-так викручувалися, — не було великого врожаю, пшениця стояла в ціні, і хоч ми жили впроголодь, зате на виплати грошей діставали. Давалося це з трудом, тато сильно постаріли й полисіли, на голові у них тепер стільки волосся, як на моєму коліні. Але сталося це трохи пізніше, коли великий урожай зовсім знецінив пшеницю і фермери залишилися на мілині в міцному павутинні векселів. А що у бідного фермера крім пшениці і несплаченого реманенту? Голодні діти і більше нічого...

Невідомо було, скільки років дідовому кореспондентові, проте було явно видно, що він починав старувати й говорити під дорослого. І ця несвідома луна трагічних розмов дорослих фермерів найбільше доходила до сердець колгоспників. Письменник читав листа і відчував, як стискаються їхні груди й кулаки у великій напрузі. Колгоспники психологічно примірялися до бою з тією огидною системою, що так обплутує людину, об'їдає її волосся, ссе мозок, бо тільки цілком засмиканий і загнаний векселями чоловік може так діяти, як отой добровицький американець Федір Макуха.

— Одного разу їхали ми з батьком до міста, — писав далі внук, — везли повний ящик найкращої пшениці — хоч би небагато грошей вторгувати і однести в банк, а коли залишиться якась сума, то й чобіт купити, бо в чому зимою до школи бігатимете? Тато був розчулений і тихий, тривожні сподівання обсіли йому лису голову, він видно знав, що ціни на пшеницю вже немає, і сподівався тільки на якесь щастя.

А по чому я примітив його сумніви, то скажу — коли ми вже під'їздили до міста, до нашого воза пристали голодні коні муніципальної ради, що паслися на толоці. Тато набрали двоє відер пшениці й висипали шкапам просто на шлях.— Хай їдять, хіба мені шкода! — З того й почалися наші пригоди,— на базарі зерно ніхто не купив, ще й посміялися купці, пропонували високі ціни, а тоді показували газетку з фото, де корабель „Вашінгтон" сипав пшеницю в море.

Розлютований тато пішов у банк просити відстрочки, а коли там з ним не схотіли говорити, прийшов на базар, і ми поїхали до банку знову з повним возом зерна. І працювали ж ми того дня! Коло самісінького ганку тато витягли чіп з коробки воза, і зерно швидко висипалося на землю.

— Оце вам внесок,— якось чудно сказав тато і тільки сів на воза, щоб їхати геть, як прибігли до нас аж два поліцаї з гумовими палицями і наказали негайно прибирати тротуар. Отоді й почалася робота. Довелося збирати до зернини, у батька коло рота виступила рожева слина, і я страшенно боявся, що він ось-ось стукне важким відром пшениці поліцая по голові й заголосить, як по мертвому. Але він витримав, і, зібравши все зерно, ми поїхали додому без грошей і без чобіт із клятою пшеницею — вона переслідувала нас, як червона свитка з руської казки, що мені розповідала матуся. Вже за містом ми її спекалися, тато знову одкрив чопа і, коли зерно витекло, плюнув на нього тричі слиною, червоною, як кров. Але і з цього вийшло нещастя, бо днів за три прийшла з суду повістка,— муніципальна рада позивала тата за голодних коней, що подохли, об'ївшись тричі проклятого і обплюваного зерна.

Ото й сів тато в тюрму, наговоривши на суді такого, що й у газетах писали, може через те й дали йому аж три місяці, і сидить він там тепер спокійно, а ми трусимося, що ось-ось з хати виженуть і куди ми тоді підемо — невідомо.

Наприкінці листа Майкл Макуха несміливо й делікатно натякав,— тато про це не казали нічого, то я сам,— чи не можна б якось до вас у Совієтську землю приїхати, говорять тут про неї багато хорошого, та не розберемо, чи правда, щось ви не дуже нам про це пишете, а може вас і на світі вже нема.

Кирило Іваненко дочитав листа, зробив ще якісь помітки в книжечці й звернувся до Сергія:

— На, візьми листа, його варто на бригадах зачитати, хай усе село знає про американський рай.

— Так і я думав,— одказав голова колгоспу, ховаючи листа.

— То що ж, діду Лаврентію, приймете блудного сина?

— Я? — ніби аж жахнувся білий дідусь.— Федю прийняти додому? Онуки... Харитина...

Не в силі щось сказати од почуттів великої батьківської радості й горя, що напосіли старе серце, він захлинувся, гикнув і враз вибухнув гіркими слізьми.

— Не плачте, діду,— сказав письменник, переводячи важелі.— А хоч плачте, — махнув він вільною рукою, згадавши, що після пережитого дідові таки найкраще виплакатися досхочу, як малому, бо ж сказано, що старе...

— Ну, до побачення, друзі. Євтихій, пам'ятай нашу розмову. Тітко Оксано, де ви там ховаєтесь? Родіть хорошого, хорошого сина.

По цьому письменник кувікнув сиреною, щоб злякати малих добровичан перед фарами, і, круто повернувши машину, рівно повів її у ворота.

Збуджені незвичайним гостем і чудною новиною, колгоспники галасливо вітали його прощальними вигуками й побажаннями щасливої путі. Густим натовпом вийшли вони виряджати аж за ворота і тільки тоді, коли вже зовсім погасли в нічній пітьмі два рухливі вогники, почали розходитися по домівках, несучи в собі глибокі мислі, солодкі марення і високу радість того, що живуть не в „щасливій" Америці.

Вже другого дня Євтихій сходив у школу й договорився з Неонілою Никонівною про те, що за невеличку плату вона підготовлятиме його з загальноосвітніх дисциплін. І несучи додому підручники, він почував себе найщасливішою людиною в світі, так, ніби вже почерпнув мудрості не тільки з цих ось книг, а з найцікавіших фоліантів людського розуму. Колгоспний лісник твердо вирішив за всяку ціну домогтися, щоб і мозок, і зір, і рука діяли в повній гармонії, тоді вже він зуміє передати в точних фарбах яскраву красу, що вирує в голові, шумує й п'янить, як кріпке виноградне вино. Пахучим пагінком крихкого квітневого дерева стигнув свіжий талант молодого колгоспника.

РОЗДІЛ XIV

По дорозі додому зайшов до килимарні. Хату, де вона тепер містилася, Євтихій добре знав. Недарма двоє літ від паски до покрова наймитував у колишнього її власника Івана Грозного. Міцний куркуль був, кріпко тримався крізь усі громи й блискавиці революції і до свого логічного кінця 1929 року прийшов дебелий і непорушний, як дуб. Нову хату під оцинкованим залізом збудував він тільки 1922 року в найстрашнішу весну лютого голоду. Більша половина голодного села працювала на будівлі великої хати; за сочевичну юшку двічі на день до Івана Захаровича сходилися всі, хто

хоч трохи міг працювати. Опухлими ногами люди місили суміш глини з вапном, воно роз'їдало страшні водянки, і другого дня робітників меншало наполовину, бо місильники неспроможні були долізти на будівлю і в страшних муках ніг і живота лежали під своїми хатами, щедро осяяними сліпучим сонцем теплої весни. Чимало возів глини привіз на цей будинок і Євтихій, бо саме того літа служив він у Івана Захаровича, викликаючи заздрість численних претендентів на сочевичну юшку. Жив тоді Іван Захарович у старій хаті, приплюсклій серед густих зарослей троянд, малини, чорної смородини і бузку. В ту хату не мав доступу юний пастух, далі сіней заходити було суворо заборонено вікопомної весни. Спав він у теплому хліві разом із дорослою наймичкою, яка хоч і мала доступ до хати, але тільки тоді, коли в ній була сама хазяйка чи хтось із красивих рожевощоких хазяйських дітей. З хати смачно пахло гарячим хлібом, часником і олією, і ці запахи нестримно тягли до себе голодного Євтихія, як тонку голку — найсильніший магніт.

Він ще й зараз яскраво пам'ятає ці нестерпно манливі, неймовірно смачні запахи; од них на язик спливала рясна слина, доводилося спрагло ковтати. І це либонь ще більше загострювало апетит, і ще сильніше привертала до себе духовита хата з повними полицями смачного харчу.

Та весна робила своє, росли щавлі, козельки, шовковиці, а там і картоплі — голодні животи наповнялися рослинною їжею, спухлі ноги й руки одходили, і невідомо куди спливала спід шкіри вода. Безумні очі ясніли й квітчалися думкою, село вичунювало, немов од страшної хвороби. Довелося змінити Іванові Захаровичу свою стереотипну юшку на смачний борщ і кулеші, а там і за роботу платити настав час, бо робітників на будівлі не вистачало, ожиле село взялося за свої городи й вузькі степові смужки, зовсім нехтуючи куркульську великодушність. Іван Захарович спочатку не на жарт розгнівався, ображений такою невдячністю, — я для них добро роблю, як цар Іван Грозний, можна сказати, тільки й того, що той у часи голоду церкви будував, а я хату, проте і масштаби не ті, там ціла держава, а тут якесь поганеньке село.— Проте він швидко втішився, надто що чорнову роботу зроблено, стіни вимурувано, і піднято дах, а решту за гроші можна зробити дешево, а то й за позаторішнє борошно.

І ще на кінець літа переїхав Іван Захарович з новим прізвищем Іван Грозний у нову високу хату.

— Отут можна й умерти,— задоволено сказав він, переступаючи поріг з великим образом троєручиці в руках на чолі своєї сім'ї, що чималеньким хвостом тяглася перед ганком.

І ці слова його стали пророчими. Євтихій згадав їх, коли Іван Грозний упав на його очах мертвий таки в цій хаті, вигорюваній голодним селом. Але це було пізніше, і не та була

смерть, про яку мріяв розчулений куркуль, переходячи новий поріг.

Прізвище Грозний швидко пішло селом, бо Іван Захарович свою реляцію про невдячність у зв'язку з хатою згадував щоразу, як тільки вживав більше чвертки. А через те, що це було не так рідко, то й прізвище нове приставало чимдалі дужче, і ще до зими інакше, як Грозним, ніхто на селі й у волості його не звав.

Проте на це прізвище Іван Захарович не ображався, воно лестило його самолюбству, з царем не кожного порівнюють, і, діставши підручник, він по Іловайському почав стилізуватися під Івана. Та це було й не важко,— варто тільки виростити довгу бороду і завести гострий ціпок з гострим залізним наконечником, а зростом він якраз вийшов, і люті в його погляді не менше, а може ще й більше, ніж у гнівного царя.

Може саме через те стилізування під древнього царя, надто через довгу палицю й настиг Івана Захаровича непередбачений смертний кінець, хоч і в заздалегідь указаній хаті...

Після давніх років дитинства Євтихій ішов у цей будинок утретє. Перший раз він тут був пастухом, вдруге — щойно демобілізованим червоноармійцем і втретє йде зараз колгоспним лісником, але в справі зовсім не лісовій. Думка про те, чого він сюди йде, хвильно стрепенула серце; воно забилося частіше, знайоме почуття неясної тривоги опанувало мозок, так, ніби йшов Євтихій не до своєї давно знаної односелиці Наталки Цаподой, а на високий суд,

Тремтливими руками — аж чудно! — він одкрив фіранчасті двері й увійшов у хату. Колишнє житло невдахи - царелюбця безслідно щезло з цієї великої кімнати, тільки надвірний вигляд дому нагадував про його колишнє існування. Всередині будинок тепер складався з одного приміщення — всі стіни й перегородки були викинуті, й навіть знаку від них не лишилося жодного — важко тепер вгадати, де саме стояв Євтихій з головою сільради, а де впав мертвий куркуль.

Білі стіни майстерні були прикрашені строкатими килимами й мальованими зразками. Коло вікон стояли високі верстати з сірими нитками готового начиння й барвистими шматками початої роботи. Перед ними, по дві коло кожного, на низеньких стільчиках сиділи знайомі жінки й спритно орудували пальцями, пристукуючи химерними щітками кольорову шерсть. Вони весело тріщали довгим зуб'ям, приганяючи нитку так, як їй належить сидіти в мальовничому узорі, і було в цьому тріскотінні щось легкокриле, летюче — спочатку виникла у Євтихія зорова асоціація, і тільки тоді він збагнув, що це скрекіт сорок нагадують йому щітки; цю схожість ще більше підкреслювало пташине клювання немудрого інструмента в рівне плетиво начиння.

— Євтихій! Здоров,— підвелася від крайнього верстата Наталка.— Заходь, заходь, давно пора. Скільки ми тут працюємо, і хоч би для інтересу зайшов. Ач, яка фабрика.

Ясносірі очі немолодої вже ткалі блищали щирим захватом і радістю. Євтихій знав, що це її стараннями організовано артіль, і чим далі оглядав майстерню, тим більшою повагою проймався до малописьменної жінки, яка налагодила такий стрункий труд.

Ткалі вітали Євтихія веселими вигуками й жартами. Вони знали про замовлення і нетерпляче чекали ескізу, адже виготовити килим на виставку — справа не тільки Наталчина. Якщо він справді вийде хороший, то буде гордістю всієї артілі, всього села, навіть цілого району, що здавна славиться ткацькими роботами.

— Ну, показуй,— нетерпілося Наталці.— Приніс?

— Приніс,— одказав Євтихій ніяковіючи.— Але почекай, дай я спочатку огляну майстерню.

— То давай я дивитимусь, а ти оглядай. Добре?

Все ще зніяковілий, як учень перед суворим учителем, Євтихій віддав ескіз і відійшов до верстатів. Побачивши, що Наталка розглядає малюнок, ткалі припинили роботу й кинулися до бригадирки.

— Покажи, що він там намазав?

— Дівку якусь, чи що?

— Щось дуже на Оксану схожа.

— Ану пустіть ближче.

Розглядаючи начиння і рисунок узору, виведений під нитками жирним олівцем, Євтихій вразливо слухав репліки ткаль. В них він тонко відчував і недовір'я до нього, і легку іронію, і тепле підбадьорювання, мовляв, не лякайся, буває з усіма, що не виходить, та й не художник ти справді, а простий лісник.

І оце підбадьорювання найбільше не подобалося Євтихієві— ніби я справді якесь сопливе хлопчисько — і гірке розчарування охопило його на мить.— Навіщо тільки я й зв'язувався з цими сороками — хай їм абищо.

Щоб не чути більше образливих реплік, він одійшов аж у найдальший куток майстерні й почав розглядати готові килими. Вивчаючи їхні узори, він помітив особливу тональність фарб, спершу ніби надто строкаті, при дальшому огляді вони приємно тішать око. Очевидно, тут зважають і на блиск ворси, і на світло, і ще на щось невловиме, мабуть на якусь свою ткацьку особливість. Саме їх і не врахував у своєму ескізі Євтихій, це тепер цілком очевидно, таки даремно він не послухався Наталки, треба було заздалегоди подивитися їхні стандарти. А тепер, звісно, їм ескіз не сподобається,— це хоч би й кому, ну й біс із ним, намалюю картину, та й усе, треба тільки повернути їм гроші за фарби й полотно.

Євтихієві сумніви припинив Наталчин оклик:

— Де ти там заховався? Ану йди сюди, Євтихію,—гукнула бригадирка од стола, і вже по її голосу він відчув, що ескіз сподобався.

Ткалі тепер дивилися на нього захопленими поглядами, розглядаючи, як незнайомого, ніби зустрілися з ним уперше в житті. Ласкаво-соромицькими словами вони старалися по-сільському інтимно й тепло висловити свій захват перед несподівано яскравим малюнком.

— Де воно в тобі й узялося!

— От, чорт, прямо око вбирає.

— Весна це, чи що?

— От тільки що жінка вагітна, хто зна...

Репліки сипалися, як рясний дощ. Євтихій слухав їх і відчував саме ту чисту захватну радість, що опанувала його пам'ятної весняної ночі, коли на спраглу землю випав рясний довгожданий дощ.

— Дуже добре,—сказала Наталка після мовчазного вдивляння в ескіз.— Ніколи не чекала, скажу по щирості. А от про жінку справді я не знаю. Може це хай буде молода дівка, щоб без живота. Хоча ... — видно якась нерішуча думка стигла в її свідомості. Євтихій жадібно дивився їй просто у вічі з таким виглядом, ніби від цього „хоча" залежало щось надзвичайно важливе.

— Чи зрозуміє сама?—снувалася думка.— Якщо не дійде до неї, то й інші подумають, що це тільки через Оксану.

Та Наталка зрозуміла.

— Правильно,— спохопилась вона.— Ну так же краще.—Це вроді все народжується. От-от. А я думаю, навіщо він?

Привітно сяючи на Євтихія сірими очима, вона вже бачила килим на стіні, цілком готовий, відпресований, і сходила тихою творчою радістю.

— Тільки про кольори,— нарешті перейшла вона до діла після щирих вихвалянь про те, як чудесно вона витче картину.

— Тут не все гаразд. Якось вони в тебе дуже обриваються, тут зелене, тут жовте... Треба поступово, щоб...

З невмілих Наталчиних слів Євтихій зрозумів те, що йому самому спало на думку при розгляді готових килимів.

— Розумію,— сказав він.— Я знаю, про що ти кажеш. І на полотні як писатиму — виправлю.

— От і добре. Знову ж про очі. Май на увазі, що це важко так виткати...

— Ну, над очима це вже доведеться попопріти,— посміхнувся Євтихій.— Очі в людини головне. По них впізнається, добра людина чи зла, похмура чи весела. Моя жінка — людина добра й радісна від того, що вона мати. Оце треба й виткати.

Поговоривши з ткалями в такому дусі, розповівши про свої задуми, Євтихій почав прощатися.

— А де тут була спальня Грозного?—спитав він уже з порога.— Здається, як увійти, то праворуч.

— Ось тут, де мій верстат стоїть, — показувала Наталка.— Бачиш, ось долівка сходиться. Була стіна...

Євтихій ще раз повернувся, оглянув долівку й під здивованими поглядами ткаль вийшов у сіни.

— Що це ти дивився?—запитала Наталка, виходячи його проводити.

Євтихій посміхнувся.

— То я своє. В гостях колись у Грозного був.

— Ага!—пригадала й Наталка.—То сліду шукав чи що? Дивак, тут скільки милося...

Та хоч на долівці сліду й не лишилося, проте в Євтихієвій свідомості він вирізьбився мабуть навіки. Цілу дорогу йому з голови не виходив Грозний і химерний збіг обставин, що поставив Наталчин верстат саме на тому місці, де на нього заз хала смерть. І хто знає, може саме на цьому місці вичтеться тепер найпрекрасніша сторінка його життя.

Тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятого року Євтихій повернувся з Червоної армії. Це був рік жорстокої класової боротьби, коли колгоспники грудьми стали проти озвірілих куркульських недобитків, знищуючи їхній поганий клас. Демобілізований червоноармієць міцно включився в цю роботу, дні й ночі проводячи разом із сільським активом. І якось так випало, що Євтихієві з головою сільради треба було йти до Івана Захаровича Грозного; може він сам і напросився на ці одвідини, а може й послали його, знаючи, що колишній наймит добре знає куркульське лігво. Тільки з цих одвідин мало не вийшло страшної біди. Після бурхливої розмови з головою сільради й молодим понятим, що пригадав своє поневіряння, Іван Захарович, як справжній Іван Грозний, схопив свою довгу палицю і з страшною силою кинув гостряком уперед в груди колишнього наймита. Євтихій присів, і страшний ціпок, моторошно продзизчавши коло його вуха, глибоко вгрузнув у стіну. Невідомо, що задумав куркуль і якою мала бути його помста переможному класові, але, вихопившись проти нестерпно ненависного наймита, він тепер мусів іти на одверту. Не поціливши ціпком, Іван Захарович посунув руку під подушку й дістав великий блискучий револьвер. Але його попередив голова сільради. Сухим пострілом з жіночого браунінга він спинив безумну лють озвірілого ворога. Іван Захарович важко грюкнувся об дерев'яну долівку, безсило випаливши з важкого сміт-вессона крізь розчинені двері в білий світ. Це був останній звук, що його чув добровицький Грозний.

РОЗДІЛ XV

До Неоніли Никонівни Євтихій ходив тричі на тиждень. Вчення давалося туго, здобуті в чотирьох з половиною групах вищої початкової школи знання давно вивітрилися з голови, а коли щось затрималося, то його треба було переглядати заново, бо випадкові вчителі у вирі громадянської війни не дуже дбали за точність наук і формул. Тільки з суспільних предметів було йому легше, — Червона армія добре підкувала вдумливого селюка, орієнтувавши в питаннях класової боротьби і політики,— та в природознавстві придалися його спостереження в лісі. Ціла біда була з математикою: найелементарніші арифметичні правила випарилися з голови, залишивши тільки практичний навик рахувати. Довелося починати з простих іменованих і тільки потім переходити до таємничого дроблення. До занять доводилося добре готуватись дома, бо хоч як ясно пояснювала Неоніла Никонівна, а мозок опановував предмети з чималою натугою, не так, як у дитинстві, коли досить було послухати викладача, і, все, що він говорив, у стрункій системі відкарбовувалося в голові, ніби занотоване на невидимих сторінках.

Вчення, робота в лісі й малювання так ущільнили малий осінній день і вечори, що для господарства Євтихій не міг викраяти жодної хвилинки. Воно знову лягло на одинокі Оксанині плечі, як і в страшні дні після Юркової смерті. Жінка покірно несла тягар господарювання, ще знаходила час і позувати, але ходила мовчазна й тривожна,— гризли її якісь дошкульні побоювання і сумніви. Кілька разів хотіла вона завести про них розмову з дружиною, але захоплений малюванням або заклопотаний вченням чоловік не йшов їй назустріч, не вникав у болючі для неї думки, легковажно відмахувався, і Оксана знову лишалася насамоті з своєю чорною тугою, загостреною хворобливим станом.

Дні спливали швидко, як жовтий лист на рясному дереві; догоряла осінь у бузкових туманах і сильних вітрах; ранками били кріпкі морози, залишаючи чимдалі щедріше срібло колючого інею; в ясну годину передзимових приморозків феерично горіли пломенисті заграви сходу і згасання кривавого сонця; холодні ночі квітчалися великими зорями, і неймовірно ясне коло місяця слало на землю таємничий зеленавий світ. Швидко згасали терпкі пахощі сухих трав і квітів, припорошені інеєм приморозків, сіверкі вітри натомість доносили дніпрянські запахи свіжої риби й червоної лози, і тільки сонце ясного дня відживляло тонкий аромат польового зела, лугової трави.

Ліс стояв похмурий і грізний у своєму величному завмиранні, дерева сплітались рукатим віттям, готові до спільного бою з негодою, скісне проміння осіннього сонця грало

на яскравих наростах зеленого моху на корі й рухливим золотом вибухало на шелесливому листі жовтих дубів.

Никла в останніх подихах згасання пізня осінь, заходила молода зима, але заклопотаний Євтихій її не помічав. З надмірної щоденної напруги він схуд, заросле чорною щетиною лице загострилося, очі йому знову зайнялися гарячковим вогнем, як у ті пам'ятні дні, що про них Оксана боїться згадувати.

— Хоч би ти трохи відпочив,— не раз казала вона чоловікові, переборюючи жіночу образу за неуважність до неї і до господарства.— На кого ти схожий став, глянути страшно.

Євтихій відривався від картини, дивився на дружину невидючими очима і, так - сяк збагнувши, про що йде мова, говорив бадьорі слова,— почекай, мовляв, скоро вільніше стане.

І тільки одного разу, коли на полотні вже певніше почали виглядати контури задуманого, Євтихій відірвався од роботи, широко потягся і, міцно обійнявши дружину, прошепотів на вухо.

— Хочу синові подарунок зробити. Розумієш?

Оксана зрозуміла. Вона вдячно глянула на мужа великими очима і міцно притиснула голову до його грудей. Враз зробилося затишно і спокійно, приємна млость заполонила груди, затамувала неясну тривогу і сумніви, що обсідали одиноку жінку.

— Таки хороший він у мене. Тільки чудний.

Оксана глянула Євтихієві в очі й спіймала себе на тому, що порівнює його з іншими знайомими чоловіками. Чи не краще, якби й він був такий, як усі сільські, працював у колгоспі, дбав про господарство і сім'ю без цих кумедних пристрастей до малювання і наук?

Вона не знайшла відповіді на це запитання й відігнала лукаву думку геть, проте солодка хвилина була зіпсована, в неї знову вплелася знайома тривога і терпка туга, ніби від'їздить кудись од неї Євтихій все далі й далі, і може швидко прийде той час, коли зовсім зникне з її очей?

А Євтихій тихо гладив її ясну кучеряву голову і, не помічаючи сліз, замріяно дивився в фіалкові квадрати вікон і говорив, говорив про свої захоплюючі задуми й плани, про яскраві неповторні картини, які він напише, що б там не було.

І тільки тоді, коли Оксана, розтривожена рідкою ніжністю мужа і незбагненними путтями дальшого життя, вибухла нестримним риданням, Євтихій увірвав довгу стрічку марень, враз помітивши, що за вікном густо спадає перший сніг.

— Що з тобою, Оксано? Ну чого ти?.. От їй - богу...— з несподіванки він не знав, що говорити.— Сядь на піл, я подам води.

Але жінка від води відмовилась. Вона сіла на лаву і, ковтаючи давлючі сльози, розпачливо прошепотіла:

— Чуєш, Євтихію, страшно жити мені з тобою. За себе й за дитя боязно. Спати не можу, сни жахні маряться, серце захлинається, прокидаюся вся мокра. Що я з ним малесеньким робитиму? І як проживу без тебе, адже я не можу, не можу...

Євтихій очманіло дивився на дружину і ніяк не міг збагнути, що з нею коїться.

— Чого це ти мене ховаєш?

Йому навіть неприємно стало від того, що Оксана повірила в свої дурні сни й живим оплакує чоловіка.

— Мене ще довбнею не доб'єш...

Але Оксана мучилася не зі сну. Її терзали сумніви, дошкульніші найжахніших марень ночі.

— Покинеш ти мене, Євтихію. Чує моє серце, що покинеш. Он який ти славний тепер став. У газетах про тебе друкують. Секретар райпарткому додому їздить про картину довідатися. Куди ж мені, дурній та неотесаній. А ще коли ти вивчишся, що я буду проти тебе? Ні, не рівня я, сама бачу. Тобі б таки на Лідці Копитковій оженитися, вона городська, вчителька, й інтерес у вас один. А я що? Сільська баба.

Жінка шепотіла пекучі слова великого горя і чим більше думала, тим яскравіше відчувала безвихідність свого стану. Так таки єдине, що тепер їй залишається, це кинути Євтихія, не стояти йому поперек дороги, хай іде своїм шляхом, таємничим і незрозумілим, не пройти ним обом: шлях слизький, а вона не підкована. Але як же тоді дитина?

І ще гіркіший розпач заполоняв збаламучену голову, їдучим туманом випарював здоровий глузд. Оксана схопила себе за коси і заридала в безумній нестямі страшним голосом, без сліз, так, як не ридала й по мертвому синові.

Переляканий Євтихій бризнув на неї холодною водою і, поклавши її на полу, бігав по хаті, не знаючи, що робити: чи бігти по жінок, чи за лікарем їхати, чи чекати, може сама стишиться. Що це в неї за напад такий, аж чудно, ніколи цього не було, і слова кумедні, як у причинної, то ж певно весь час про це думала, по - дурному нагнітала серце, от воно й не витримало, а як же це дитині?

— Цить, дурненька,— присів Євтихій коло дружини.— Що ти вигадуєш чорт зна що! Ніколи в світі я тебе не покину та й не поїду нікуди, нехай тобі не здається. Це мабуть тітка Ганна набалакала. Щоб бути художником, не обов'язково в місті треба жити, навпаки, серед природи найліпше. Хіба може бути краще де, як у нашій Добровиці? А коли й поїду може вчитися на рік чи два, то й тебе з собою заберу і сина чи дочку. Люблю ж я тебе, як самого себе, усю люблю, таку, як є, і нікого мені більше не треба. І живіт твій люблю, гарячий він, живіт, дорогим життям стигне. Хороша моя, єдина, ласкава й чудна.

Жаркі слова великої любові, безладні й наївні своєю жагучою щирістю, одразу дійшли до жіночого серця, і воно почало битися вільніше, розсотувався нестерпно давлючий клубок, що підкотив був під нього і стис груди. Оксана поволі одходила, важко схлипуючи, як наплакана дитина.

— І як ти могла таке подумати? — обурювався Євтихій трохи згодом. — Шість літ живемо, і ти не встигла мене вивчити. Я от знаю тебе всю, знаю, які в тебе жилки на п'ятках, як вони тіпаються, все, що ти думаєш, знаю без слів. І тільки оце за роботою прогледів твою чорну нудьгу. А ти не відчуваєш моєї любові? Чи так далеко ми відійшли один від одного за ці короткі місяці малювання? Так от знай, Оксано. Ніколи! Ніколи в світі, що б там не було і чим би я не був, я тебе не покину. Дорожчої людини за тебе я не маю і не матиму, клянуся я тобі в цьому пам'яттю нашого сина. Чуєш?

У Євтихієвому голосі, трохи сентиментально урочистому, бриніла глибока щирість і тверда віра в свої слова.

— І щоб ти назавжди викинула такі думки з своєї кучерявої голови, — поцілував він притихлу в солодкій млості дружину у гарячий лоб. — Назавжди. Пора про дитину думати, а ти весь час стривожена, як норовистий кінь. Не можна так, люба, чуєш?

— Чую, — тихо сказала Оксана. — Ніколи більше не буду. Прости. Але я так намучилась...

На дворі люто забрехав Важко. Хтось цокнув хвірткою. Євтихій одірвався від дружини й припав до вікна. Але годі було розібрати, хто йде, — пухкий сніг, як суцільна вата, сипав на мерзлу землю, застилав вікна сніжною завісою.

— Ти лежи, а я вийду в сіни. Дуже вже ти заплакана, аж незручно...

За кілька хвилин він повернувся з великим конвертом.

— Листоноша прийшов. І знаєш що приніс?

Євтихій весь яснився од великої радості, як на сонці морозяний сніг.

— Ану, вгадай, що він нам сьогодні приніс? Нізащо в світі не одгадаєш. Та й мене посік би всього на шматочки, одначково не одгадав би.

— Що ж там таке? — підвелася зацікавлена дружина, витираючи вогкі вії. — Знову в газеті щось?

— Ні, кажу ж, не вгадаєш. Це все Віктор. Ось бачиш оцю бумажку? — показав він довгий друкований папірець. — Оце тільки я його підпишу, так через тиждень і одержу... знаєш скільки?

— Грошей чи чого? — не розуміла Оксана.

— Грошей. А скільки саме — угадай.

— Я ж не знаю, за віщо.

— Пам'ятаєш малюнки, оті що з хмар? Ну, що ото кумедні

коні, риби, гори, кораблі. Я їх для дитини малював, а Віктор забрав, і от пропонують гроші...

— Скільки ж вони за них дають? — не вірила Оксана, що за таке можна платити гроші. — Хоч рублів з двадцять?

— Ну, знаєш, — з робленою образою в голосі одказав Євтихій, — дешево ти ціниш свого чоловіка. Ось слухай, що пишуть:

До товариша Євтихія Шукайводи,
село Добровиця.

Шановний товаришу! Художня рада Енської керамічної фабрики розглянула Ваші ескізи, одержані через товариша Іваненка, і прийняла їх до реалізації на посуді. Надсилаємо при цьому договір, який просимо підписати в разі Вашої згоди і терміново переслати нам. Належну по договору суму — тисяча п'ятсот карбованців — перекажемо Вам одразу по одержанні підписаної угоди.

З товариським привітанням
Дирекція фабрики.

— Півтори тисячі! — жахнулася Оксана. — Та глянь краще, може сто п'ятдесят.

— Ні, — переможно відказав Євтихій. — Таки півтори тисячі. І в договорі так написано літерами. Я й сам сумнівався. Ну, старенька, що ми за них купимо для тебе?

— Хай ще як одержиш, — не вірила жінка. — Може пожартував хто... Мислимо такі гроші за казна-що?

— Не казна-що, а таки хороші малюнки, — поправив Євтихій. — Проте грошей забагато, аж соромно підписувати. Ну, та коли просять...

Підписавши договір, він одягнувся, вирішивши одразу однести його на пошту. Але була ще одна причина, яка спонукувала його до такої поспішності, та про неї Оксана не знала.

— Ти ж гляди, не розповідай нікому, — говорила вона, дбайливо обмотуючи чоловікову шию старим башликом. — Бо їй-богу соромно перед людьми буде, якщо виявиться все те жартом.

— Потерплю, — засміявся Євтихій, непомітно намацуючи, чи не випав із пазухи ще один лист. — А таки хочеться похвалитися перед людьми, — що, мовляв, божевільний? Чи в прадіда Єрехтея вдався? Ну, то доведеться таки справді почекати, доки грошей не одержу. Що ми тільки з ними й робитимемо? Корова в нас є, хата теж є, їсти вистачить... Хіба почать пиячити?

— Хто зна, — тепло посміхалася дружина. — І сама не знаю. Проте, — посерйознішала вона, — хіба мало на вчительку грошей сходить? Щомісяця двадцять п'ять карбованців — це не жарт. Та ще книжки.

— О! Почекай, — стукнув себе по лобі Євтихій. — Це ж я тепер книжок накуплю, картин. Газет навиписуємо, як у сільраду. Щоб усі були, які виходять. А книжки про ху-

дожників. Про отих, що казала Ліда Копиток. І пальто тобі справлю куди краще, ніж у вчительки.

— Годі вже, годі. Скажеш гоп, як перескочиш,— заговорила Оксана звичним голосом, уже зовсім спокійна.— Ще корова не побігала, а він уже боїться теляті спину зломити...

— Побігає,— переконано світив очима Євтихій.— І теля буде скоріше, ніж ти думаєш. Я таки чув, що художникам добрі гроші платять, коли вони добре малюють. То може і я вже не погано мажу, га, Оксано, як ти думаєш? Ну, бувай, через півгодини повернуся.

Він глибше насунув на голову кудлату шапку і вийшов з хати. Оксана вирядила його закоханим поглядом, і в її великих очах уже не було метушливих вогників похмурого сумніву, вони леліли тихі й спокійні в густих заростях вій, як вода затишного озера в лісі.

Євтихій вийшов з хати і зайшов у повітку. Він спочатку хотів прочитати листа дорогою, але де там на такому холоді, та й сніг ліпить, геть чисто забиває дух. І прорвало ж його одразу, це мабуть через те, що довго не було. Він розстебнув бушлат і дістав з пазухи знайомий рожевий конвертик. Так, це од Ліди. І пахне її духами чи пудрою. От добре, що вийшов у сіни, а то б Оксана присікалася — од кого та що пише, чому, й почалася б баталія свіжим слідом без передишки. Дивачка, не розуміє, що потрібна мені ця руда Ліда, як торішній сніг при сьогоднішньому, надто коли вже й з олією сам упорався. Проте інтересно, чого вона хоче, ця химерна художниця. Щось то їй треба, раз пише вдруге, не діждавшись відповіді. Євтихій визирнув із повітки, чи не стежить бува Оксана, і, розгорнувши аркушик, чітко списаний знайомою рукою, почав швидко читати.

Художниця в перших рядках листа напівіронічно просила пробачення за свою настирливість, і невідомо до кого стосувалася ця іронія — до неї самої чи Євтихія, закручено було химерно і двозначно з посиланнями на французького мудреця Ларошфуко, що про нього Євтихій ніколи не чув, так само, як не знав він і Скаргу, і Лісія, що з них наводила Ліда красномовні цитати. В такому ж плані Ліда писала про Євтихієву незрозумілу гордість, мовляв, дивно, чому він їй не відповідає, певно вже перший блиск успіху так засліплює людину, що вона починає забувати старих друзів, які бажають цій людині тільки хорошого, думають про неї, часто згадують, і хто знає, з якими саме почуттями. На цьому місці знову йшли добре виписані цитати про розлуку, що, як буря, або гасить іскру дружби, або роздмухує її в пожар, і питалася, як там у Євтихія, чи ще тліє жаринка спогадів про таку-сяку Ліду Копиток, чи розвіялася вона легким попелом на вітрах її любимої пори.

— Я читала у нашій райгазеті передрук нариса Кирила Іваненка з центральної преси про вас і про ваші малюнки. Я не знала, що у вас є такий друг. Це дуже приємно й інтересно близько знати цю людину. І користь з неї, як бачите, не мала, хоч і казав колись один такий чоловік Еразм Роттердамський...

Тут ішла довга цитата незнайомими літерами, латинською чи німецькою, а може й французькою мовою,— не знає їх Євтихій і про Еразма чув уперше,— треба буде накупити книжок та дізнатися, хто вони такі були чи є,— вирішив Євтихій, пропускаючи незрозумілі місця.— Знає, що для мене вони пустий звук, а ні, пише, вченість свою показує, аж читати противно.

Проте він дочитав лист до кінця. Ліда писала, що вона дуже радіє з його успіху, в містечку про нього ходить гучна слава, а на одних зборах навіть секретар райпарткому про Євтихія говорив, розповідав задум нової картини і хвалив яскравий талант. Це ще було до нариса Іваненка — приїздив він до вас, чи що?

— Звісно, мені приємно,— закінчувала листа Ліда,— все таки я перша хрестила ваш хист, хоч може це й нескромно, і я хотіла б, щоб наша дружба міцніла й далі та кріпла, як ваша творчість. Тож не гордуйте і заходьте, як будете у містечку, бо повз мій двір ходите, сама двічі бачила, але не встигла покликати. Я зараз закінчую для виставки велике полотно, і хотілося, щоб ви його побачили, вже як не учень, а як товариш по роботі — друг.

Останні рядки листа підкупали своєю щирістю і змивали намул ворожості, що повставав десь у куточку грудей від зарозумілого тону. Євтихій подумав, що справді даремно він не зайшов, як був у містечку, цікаво ж подивитися на чужу роботу, та й повчитися в неї є чому. — Треба буде неодмінно з'їздити, як закінчу картину. До речі, якщо гроші справді прийдуть, то й діла в містечку буде ціла купа.

Вже згортаючи лист, щоб насамоті виписати таємничі прізвища мудреців, Євтихій помітив у горішньому куточку аркушика дрібну стрічку літер.

— А як ваші вусики? — питала художниця. — Невже не зрізали, га?

Євтихій мимоволі почервонів і погладив під носом чисто виголене місце.— Та воно таки без вусиків краще, як не кажи.

Склавши листа в пакетик, він сховав його під стріхою і попростував з двору, твердо вирішивши в найближчому часі одвідати Ліду Копиток, що б там не було.

Тижнів через три після того, як поїхав з Добровиці Кирило Іваненко, Сергій приніс Євтихієві центральну газету. На першій її сторінці вгорі крупним планом на три колонки було видру-

кувано портрет вождя, сфотографований письменником на стіні в конторі колгоспу. Під портретом чорнів чіткий підпис:

„МАЛЮНОК ХУДОЖНИКА - КОЛГОСПНИКА СЕЛА ДОБРОВИЦІ ЄВТИХІЯ ШУКАЙВОДИ"

Перечекавши Євтихіїв захват від несподіваної радості, Сергій розгорнув газету і показав на третій сторінці великий підвал. „Мій друг Євтихій Шукайвода" — так звався нарис Кирила Іваненка. Яскраво й дотепно, з цікавими прикладами і глибоким знанням села, він описував Добровицю часів громадянської війни, розгром „Верного", захоплення малюванням і вищу початкову школу. Як живий, із влучних деталей, тонко підмічених письменником, виростав у Євтихієвій пам'яті завжди п'яненький Немідний. В широких штанях і ще ширшому піджаку, з розкуйовдженим волоссям на голові і з ніколи нечісаною каштановою бородою, під п'яно обвислими вусами, худий учитель видавався волохатим і кощавим, як голодний ведмідь. Додавав йому схожості з цією популярною звірюкою смішний поворот короткозорих очей спід дешевих окулярів,— так повертав голову ведмідь перед рогатиною мисливця на малюнку в якомусь підручнику.

І не встиг учитель обізнатися з учнями, як прикипіло до нього крилате прізвище „Немідний - ведмідний". На мотив „верба б'є, не я б'ю" залунало воно скрізь, де тільки проходив чи проїздив учитель, і може ця наївна рима стала за причину великої ворожнечі, що повстала між учнями й п'яненьким педагогом.

Розповідали пізніше, що пити почав він недавно, з великого горя, десь загинув у вирі сутичок громадянської війни його єдиний син, і це нещастя збудило в педагогові таку спрагу, що її не могли залити цілі відра жовтого самогону.

На свої уроки географії й природознавства він приходив завжди напідпитку і хоч викладав цікаво, з великим умінням оживляти нудні підручники, але учні його не слухали, бо відчували неповагу до вчителя, що не може перебороти кумедної слабості. І часто бувало, що хтось із пустунів починав тихо мугикати без слів знайомий мотив — „немідний - ведмідний", далі його підхоплювали на Мадагаскарі, тобто на задніх лавах, і за хвилину весь клас виспівував безглузді слова. Саме ця безглуздість найбільше й лютила Немідного. Обурено струшуючи патлами, він скидав окуляри і, страшно водячи короткозорими очима, на чім світ стоїть кляв невигадливих учнів, що в своїй, мовляв, овечій тупості не змогли дотепнішого нічого вигадати і тепер витрачають час на йолопське виспівування ще дурніших слів.

І висипавши всю свою нетверезу лють, він тихо йшов з шумливого класу, прибитий і нещасний. Багатьом з дітей хотілося тоді завернути його назад і ніжно втішати, як малого.

Був Немідний з вищою освітою і серед учителів славився як великий ерудит, навіть вдрізки п'яний, він консультував їх з найрізноманітніших питань, а от дисципліни в своєму класі встановити не міг, як не намагався. Приходив директор, випитував призвідців, але клас мовчав; не виказував пустунів і Немідний, скаржачись на свою короткозорість, хоч часом починали мугикати й на перших лавах, перед самісіньким його носом. Директор довго умовляв, загрожував, клас на якийсь час віби стихав, а там знов починалося по - старому. І от одного разу, коли вчитель був зовсім п'яний, клас учинив йому справжню обструкцію. Почали й на Мадагаскарі, але Віктор, що сидів поруч Євтихія, перший підвівся з місця, і його то й помітив Немідний. Другого дня Віктора викликав директор і зробив „внушеніє". Од звільнення його врятувало тільки те, що батько його був учителем у молодших групах і вмилостивив суворого директора. На якийсь час клас затих і ніби уважно слухав лекції нелюбимого вчителя. До того ж на них тепер часто приходив директор або хтось із вільних викладовців,— поважаючи Немідного, вони вирішили йому допомогти. Але клас готував помсту за Віктора, при чому вирішив здійснити її не в школі, а десь на вулиці. Одного осіннього надвечір'я ця помста таки спіткала Немідного.

Невідомо звідки він їхав на своєму старенькому велосипеді порожньою вулицею, — ніде нікого не було видно в морозяних присмерках, що обгортали село. Учитель повільно їхав і задумано мугикав звичний мотив і слова „Дивні діла твої, господи". І саме ця повільність їзди врятувала Немідного від важких ударів, а може й гіршого. Переїхавши висохле болото, що весною заливало дорогу, він сильніше натиснув на педалі, вибираючись на бугор. Але на бугрі коло низького тина його чекало лихо. Не встиг учитель нічого помітити, як велосипед дивно крутнув, загальмував і важко грюкнувся об мерзлу землю. Не почув Немідний і глузливого сміху за тином, бо його напосів, крім болю, ще й гіркий жаль. Якось так вийшло,— може тому, що широкі штани,— падаючи з велосипеда, він упустив з кишені чвертку первака, і пляшка розлетілася вдрізки.

Другого дня клас сидів тихий і уважний, як ніколи. Може це підкупило вчителя, — він не згадував про вчорашню пригоду, жодним словом і рухом не виказував якоїсь люті, хоч перед уроками хлопці добре бачили, як він ішов у школу, спираючись на залізний ціпок, кинутий учора в спиці велосипеда.

Зате наступного дня на уроках Немідного клас то там, то тут вибухав піроксиліном щирого реготу. Найсміливіші пустуни вставали з своїх місць і, не зважаючи на урок, підходили туди, де лунав регіт, дивилися в якусь книжечку і, часто зиркаючи на Немідного, порівнювали малюнок до оригіналу.

По руках пішла барвиста книжечка „Казка про велосипед і пляшку“. Під рясними малюнками, де з чималою подібністю передавалося позавчорашню пригоду Немідного, чіткими літерами, ніби друкованими, виведеними од руки, в дотепних віршах розповідалося про позавчорашню пригоду, і висміювався Немідний, сірич Ведмідний. Клас шумував, як опара, і тільки Євтихій та Віктор сиділи на передній парті, притихлі й уважні, так ніби цікавішого за лекцію з природознавства для них не існувало в світі.

Барвиста книжечка на кінець урока попід партами знову повернулася до Віктора. Він блискавично витяг її з ящика і непомітно поклав у підручник, але короткозорий учитель був сьогодні видючий, як ніколи. Він давно вже стежив за новим предметом, що розважав клас; давши час на передперервну тишу, швидко зійшов з кафедри, ніби виходячи з класу, і на ходу взяв у Віктора підручник. Клас занімів у жахному передчутті. Віктор сидів, як вареник, віспенні ямочки на лиці налилися кров'ю, а на високому лобі під хвилястим золотом чуба враз заблищали рясні крапельки роси.

— Тепер край,— промайнуло в голові.— Не допоможе й папаша...

Про передчасний кінець свого навчання у вищій початковій школі думав і Євтихій. Виженуть, неодмінно виженуть, кого ж тоді й виганяти, як не сина старчихи, що теж туди поліз за гуртом кпити з невдахи вчителя...

Немідний тим часом дочитав книжечку й зблід. Навіть розжарений кінчик його носа втратив червонуватий колір, учитель був неприродно страшний у раптовому хвилюванні.

— Сволочі,—прошепотів він самими губами і, заклавши руки з книжечкою й підручником за спину, почав швидко ходити довгим проходом між партами.—Ну які ж сволочі!— повторив він уголос і став.

— Віктор Кіріivановський,—владно гукнув він, щось подумавши.—Встать.

Віктор вайлувато підвівся, заскрипівши партою, і Євтихій колінями відчув, як у сусіди дрібно затрусилися ноги.

— Євтихій Шукайвода!— викликав далі вчитель.—Встать!

Євтихій підвівся в нестямі і безпорадно обвів клас переляканим поглядом. Але підтримки чомусь не було. Школярі сиділи тихо і, як заворожені, дивилися на свої руки на парті, ніби на уроці лютого математика.

Хто знає, може жалюгідний вигляд витівників, а може ще якась думка розчулила розгніваного вчителя. Він сів за стіл, вдруге перечитав і переглянув книжечку і вже зовсім звичайним голосом наказав сідати. І тільки виходячи з класу, суворо оголосив:

— Кірівановському і Шукайводі зайти сьогодні після уроків до мене на квартиру.

Євтихій ще й тепер добре пам'ятає решту того вікопомного дня. Він сидів на уроках, як у гарячій ваті, ніщо не доходило до його свідомості, ні співчутливі репліки товаришів на перерві, ні цікаві геометричні рисунки вчителя. Мовчки сидів коло нього Віктор і може він один по-справжньому розумів душевний стан свого сусіда й друга.

Товариші виряджали їх аж до квартири Немідного. Всім кортіло дізнатися, чого це він викликає Євтихія і Віктора не в учительську, а додому, хто зна, що він надумав, цей п'яненький учитель, може готує якусь засідку або глум, то ми хоч здіймемо гвалт. А ви, як що, то кричіть хлопці, ми пильнуватимем за парканом.

Віктор несміло постукав у двері, і якась жінка ввела їх у кімнату Немідного. Вчитель сидів коло столика, несподівано причісаний і зовсім не п'яний, усе ще вивчаючи прокляту книжечку,— добра б їй не було, навіщо тільки вони її й вигадали, на свою лиху долю, гірке нещастя.

— Заходьте,— сказав, одриваючись од книжечки, Немідний, хоч хлопці вже кілька хвилин топталися на порозі.— Сідайте.— І він враз посміхнувся ясною посмішкою, такою, якої вони ще ніколи не бачили на його синюватих вустах.

— То це ваше сочиненіе?— показав він на книжечку.— Ти писав, Вікторе?

Віктор винувато спустив очі додолу, але не відповів.

— Не бійся, признавайся, я нічого не маю. А малював ти, Євтихію?

— Ні,— злякано збрехав хлопець.— Це не я...— От їй-богу...

Але помітивши зневажливий вогник у зеленкуватих Вікторових очах, він враз випростався і зухвало видавив:

— Тобто я.

— Ну от і добре,— уважно дивився на нього вчитель.— Це добре, що ти не вмієш брехати. А що ти малював, то я й сам знаю. Так от що, хлопці. Хочеться мені з вами поговорити...

Голос учителів бринів задушевною щирістю, було в ньому щось таке, що гіпнотизувало, брало за душу, не відриватися б і все слухати й слухати. І чого він так не говорить у школі, то ж і сварки ніякої не було б із велосипедом і з книжечкою, не набралися б сорому, а тепер сиди, як на голках, ніби з покійного батька насміявся.

Немідний говорив про високі завдання мистецтва, про його благородну роль у вихованні людини, про те, що бути письменником і художником — велика честь, дається воно не кожному, святий вогонь таланту треба високо нести над головою, нехай роздмухують його чисті вітри чесного життя, і хай буде проклятий той митець, що зробить його курним димом наживи й поневолення людини.

Хлопці слухали гарячкову промову і хоч не розуміли гаразд, до чого йдеться мова старого, проте відчували, що гроза над їхніми головами минула, і, заспокоєні, всім єством всотували в себе зливу напівзрозумілих, але хвилюючих слів.

— Навіть по цій каверзній книжечці,— сказав під кінець розчулений вчитель,— видно ваші яскраві таланти. Не заривайте їх, діти, в землю, запам'ятайте мої слова і все життя своє прагніть до того, щоб вони буйними квітками розквітли на користь людству.

Вчитель говорив патетично й квітчасто,— так говорили багато героїв з прочитаних Віктором і Євтихієм книг,— але щира пристрасть, яка бриніла в його густому голосі, оживляла ходульні штамповані слова, і вони проникали в самісінькі серця схвильованих хлопців.

На прощання Немідний дістав з полиці товсту книжку і, віддаючи її Вікторові, сказав:

— На, хлопче, бери і старайся бути таким, як великий Тарас. Це книжка мого сина. Він теж писав вірші, але...

Голос старому урвався. Заїхавши раптом на високу сильну ноту, вчитель замовк і вище насунув на носа грубі скельця окулярів.

— Ну, а що ж тобі дати?— звернувся він по хвилі до Євтихія.— Пробач, друже, нічого. Фарби дати б, так їх у тебе повно, одвоював Когут у клятих вбивців Вікентія...

Він знову згадав про своє невимовне горе, і рясні сльози враз заструмилися спід скла окулярів.

— Ідіть,— якось чудно схлипнув Немідний.— Ідіть, діти, і пам'ятайте мої слова.

Хлопці тихо вийшли з квартири вчителя, ковтаючи терпкі давлючі сльози. Євтихій дивився на Віктора, на його тремтячі губи й дрижке підборіддя і, як не старався, не витримав і собі. Вискочивши за хвіртку, вони гірко по-дитячому заплакали з важким схлипуванням, тим сильніше, що діти намагалися стримати тонкі голоси. До них мчали перелякані хлопці.

Євтихій яскраво пригадав цей епізод свого дитинства, хоч Кирило Іваненко в своєму нарисі згадував його кількома рядками. Невдовзі після того й порвалися мамині чоботи, а з ними увірвалося й недовге вчення. І тільки тепер починає здійснюватися віще пророцтво старого вчителя...

Далі письменник писав про юнацьке життя Євтихієве, гірке наймитування, аж до призову в Червону армію. Виходить, докладно йому розповів Сергій і правильно про все, коли тільки він і встиг. Змалювавши смерть дитини й народження художника, Кирило Іваненко перейшов до самих малюнків, підкреслюючи в них велику обдарованість колгоспного лісника і потребу йому допомогти.

— Він думає, що ми тобі не допомагаємо,— трохи аж образився Сергій.—Ніби ми нічого не розуміємо. Помічника в ліс тобі виділили? Виділили. Сам секретар райпарткому про це нагадав. І все зробимо, тільки малюй. Ну, кажи, що тобі треба?

— Та нічого мені не треба! Вчитися хіба, то це не од вас залежить.

— Чого не од нас? Ач, загордився. От і поїдеш учитися од нас, підготуєшся й поїдеш, а ми стипендію дамо і Оксані допоможемо. Тільки щоб ти не засів десь у городі назавжди, назад вертай.

Євтихій мовчки стиснув другові руку. Збуджений нарисом і Сергієвою чулістю, він швидко пішов додому і цілу ніч до ранку завзято працював над картиною. Нові сили наповнили широкі груди молодого художника, здавалося, немає їм краю й кінця, малювати б і малювати весь час, не відходячи од великого полотна.

РОЗДІЛ XVI

Думалося закінчити ескіз для килимарні за якийсь місяць-півтора, але діло показало інакше. Перший місяць майже весь пішов на освоєння олійних фарб, два на писання, і тільки за тиждень перед новим роком Євтихій одніс Наталці готовий ескіз. І коли не стало в хаті звичного полотна, наш художник трохи аж засумував. Йому здавалось, ніби з дому поїхала якась жива і дорога йому істота і хто зна, чи й вернеться вона назад. Навіть Оксана шкодувала, коли прийшов час відносити картину,— нехай би й стояла тут, ач яка я, мов жива — на карточку не довелося знятися, то хоч би це було...

— А ти ж не хотіла бути схожою,— лукаво зауважив Євтихій.— Люди сміятимуться...

— Нехай сміються,— одказала дружина.— Та й не схожа я тепер стала. Хіба я тоді така була?— глянула вона променистими очима на живіт.

— Може таки підмазать, щоб на тітку Ганну скидалася? Ти скажи, якщо той,— то я швидко можу.

— Ні, нехай буде так. Навіщо псувати картину? Та хіба й найдеш де красивішу за свою жінку?— просипалася в Оксані чисто жіноча пиха.

Але вона була заслужена. Навіть тепер, на передостанніх місяцях вагітності, жінка була по-своєму прекрасна. Тиха, спокійна краса і міцне здоров'я випромінювалися з її свіжого лиця. Жінку не спотворював навіть великий живіт, він додавав їй якоїсь величності і сили, вся вона виглядала, як живий символ плідного життя. Євтихій дивився на неї очима мужа і художника і відчував, як у грудях росте й шириться ще більша любов, радість, гордість і тихе замилування з вагітної жінки, що має повернути його батьківським чуттям утрачене щастя.

Та хоч ескіз був і скінчений, проте роботи у Євтихія не поменшало. Він тепер цілими днями сидів у килимарні й стежив за тим, щоб його картина була якнайточніше відтворена шерстю. Ткала килим Наталка з помічницею, працюючи день і ніч, щоб встигнути скінчити роботу до виставки. А все через Євтихія така спішка: затягнув з ескізом, а тепер доганяй, та ще хоча б сидів мовчки, так ні, сперечається, сам у начиння лізе, ніби щось утратиться від того, як десь там буде на одну витку не додержано кольорів. А може воно й краще буде.

Та Євтихій не зважав на бурчання незадоволених ткаль.— Мою картину тчеш, моїх і кольорів додержуй, мені за них відповідати, та й що це за самоуправство, ти ж і на стандартах не маєш права вигадувати, а тут — картина.

Суперечки ці були цілком дружні і на роботі не відбивалися. За кілька день Євтихій побачив низ своєї картини вже на килимі. Зеленів шпориш, жовтими дзвониками цвіли кульбаби, ясніла під крихким стовбуром бузка синьоока фіалка, леліли фіолетові тіні речей.

— Добре виходить,— хвалив художник.— Їй-бо, краще ніж у мене.

— Ти ж думав,— переможно одказувала Наталка.—Це ще казна-що, а от побачиш, як ми лице зробимо.

— Ото я за лице й боюся. Не так за лице, як за погляд і посмішку. Просто не знаю, як ти й зробиш.

— Зробимо,— гордо запевняла ткаля.— І не таке робили.

Одного разу в килимарню прийшов незнайомий чоловік, по-міському одягнений, в окулярах і запитав Євтихія:

— Я вже й дома був, кажуть, зранку немає,— говорив незнайомий.

Проте, коли Євтихій одірвався од килима і підійшов до міського чоловіка ближче, то упізнав його одразу.

— Це ж той самий. Що тоді про фотографа говорив.

Почуття глухого обурення поставало десь у найдальшому закутку свідомості, обурення і недоброзичливість до цієї людини, що так неприємно розмовляла з ним у великому горі ...

— Я Шукайвода. Що скажете?

— А я з редакції. З райгазети,— зніяковів прибулий, очевидно, теж пригадуючи Євтихія.— Редактор дуже просить вас оформити нам новорічний номер...

— Ну, ні,— відмовився Євтихій.— Та я й не вмію. Ніколи подібного не робив...

Обурення проти співробітника ще більше зміцнювало в ньому небажання братися за оформлення. Та таки й не знає він, як і що саме треба малювати.

— Ні, ні, не відмовляйтеся,— занепокоївся чоловік в окулярах.— Це конче треба зробити. Ви зумієте, я ж знаю. Я вам приблизно розповім, у якому плані треба малювати. А для зразка я ось вам привіз жовтневий номер. Бачите, тут малюнок художниці Копиток, а це й вашої роботи портрет. Взяли з центральної преси.

Євтихій глянув на рисунок і зауважив собі, що в такому плані не важко намалювати й краще, проте одмовлявся далі.

— Ні, не можу я зараз. Нехай вам Ліда... товаришка Копиток намалює. А в мене робота. Ось бачите...

Він з гордістю показав на ескіз і початий килим. Євтихієві було приємно показати картину цьому жучкові, що так зневажливо обійшовся з ним якихось півроку тому. На, мовляв, дивись, бачиш, з ким діло маєш?

Секретар редакції, оглянувши ескіз, вийняв олівець і почав щось швидко строчити в малому блокнотику.

— Як зветься ваша картина? Загальний задум?

— Квітень,— сказав Євтихій і спохопився.— А це вам для чого?

— Для газети. Це дуже цікава річ. Я напишу маленький нарис. В голові меткого строчкогона вже роїлися наголовки й образи з майбутнього нарису. Він уже думав про те, чи не почати його з зустрічі в редакції, хоч вона була й не дуже приємна, проте можна вигладити, і за давнім часом зійде.

Але Євтихій рішуче заперечив.

— Е, ні. Я не хочу, щоб ви писали про мою картину.

— Чого це так?— розгубився газетчик і, помітивши похмурий погляд Євтихія, враз сховав олівець.— Дивно. Ну, як хочете, я тільки хотів зробити вам приємне.

Він очевидно зрозумів справжні причини Євтихієвої недоброзичливості, бо розгубився ще більше.

— А як же з оформленням газети? Ми ніколи не думали, що ви одмовитесь. Це ж не для мене особисто. Редакторові сказав секретар райпарткому, щоб вас запросити, аж ви...

Газетяр ображено замовк, не знайшовши слів для делікатного обурення, а так, як думав, у вічі говорити не наважувався цьому широкоплечому чоловікові,— лантухи б йому вантажити на пристанях, а не картини писати,—і втулить же доля у таке тілище талант.

Євтихій тим часом пригадав розумне обличчя секретаря райпарткому, що приїздив якось до нього аж додому, розпитувати про роботу і про те, що Євтихієві треба, і йому схотілось зробити приємність цій чулій людині. Власне, обурення на цього типа тут ні до чого, газета — це не він, а все таки весь район...

І він згодився зробити оформлення. Розповівши тему малюнків і вручивши Євтихієві жовтневий номер, газетяр запитав:

— То коли до вас прислати?

— А на коли треба?— перепитав Євтихій.

— Ну, так число на двадцять шосте.

Євтихій щось підрахував у думках і заявив, що малюнки

він привезе в редакцію сам; якраз у нього трапляється справа в містечко, то навіщо людину ганяти.

Газетяр полегшено зітхнув і відкланявся, а Євтихій знову припав до килима.

— О, вже не тим кольором почала. Буде мені діло, як поїду на два дні в містечко!

— Горенько моє,— розпачливо зітхнула Наталка.— Їй - бо здурію з цим чоловіком. Та чи тобі трудодні хто записує, що ти тут сидиш, чи що? От побачиш, скажу Оксані, що ти до Євгенії залицяєшся. Тоді знатимеш.

— А що ж,— засміявся Євтихій до зашарілої помічниці.— Хіба ж така дівка, оця Євгенія! Тільки я для неї трохи старий! Правда?

— Якже, старий об'явився. Знаємо таких стариків.

Оформлення газети Євтихій закінчив за два дні, і хоч час йому визначено — 26 грудня, але він вирішив не чекати й одвезти роботу зараз та й у своїх справах походити по містечку, наближається новий рік, з літератури треба дещо виписати, в крамницях подивитись, може костюм путящий трапиться, то й купити. Ну, а там і до Ліди зайти можна, чого цуратися справді, а картину її подивитися,— так просто інтересно.

Якраз ішов у м стечко колгоспний грузовик по горюче, не треба було теліпатися конем годин чотири, а то й п'ять по морозу. Євтихій сів поруч шофера в кабінці, тепло й швидко, і за якихось тридцять хвилин їзди вже вставав коло довгого одноповерхового будинку райгазети.

Проте ще було рано навіть для містечка. В редакції нікого з співробітників не було, тільки в кабінеті редактора старенька прибиральниця густо куріла помелом, не догадавшись полити долівку.

— Вам до кого?— запитала вона Євтихія, коли той, поминувши дві порожні кімнати, увійшов у кабінет.— Рано ще.

— Мені редактора,—одказав Євтихій.—Проте, коли рано, то...

— Е, редактор сьогодні буде пізненько. Зранку засідання в парткомі. Ну, а секретар — той буде швидше, проте не раніше, як години за дві.

— А секретар який із себе?— поцікавився Євтихій.— Такий чорненький, в окулярах?

— Ну да, ну да, не який біс... Соколович.

Прибиральниця вимовила це прізвище сердито, як лайку.

— Видно, залив він їй за шкіру сала,— посміхнувся Євтихій і, сказавши, що прийде пізніше, вийшов з редакції.

На дворі стигнув їдучий мороз, щипав у носі, забивав дух, мертвущим холодом дихав за комір і в рукава одежі. Од низького сонця ясне небо рожевіло бузковими берегами

і фіолетовими тінями відсвічувало на іскристій білизні підмерзлого снігу.— Такої пори замерзали телята в череві корів,— згадав Євтихій образну розповідь діда Лаврентія про люті морози давніх часів і озирнувся в нерішучості.— Куди тепер іти? В магазини — рано, раніше, як о дев'ятій, не одкриються, хіба на базар?

Він глянув на закутаних жінок, що швидко йшли повз нього з порожніми кошиками, на ходу пританцьовуючи від холоду, і повільно рушив до моста, за яким трохи осторонь розташувався немноголюдний базар.

Але купувати йому там було нічого,— хіба що так подивитися, може знайомого кого зустріну, все охочіше чекатиметься, доки відкриють крамницю. Воно звісно, аби був хто добре знайомий у містечку, то піти б оце та випити чаю, щоб аж за душу хватало, а то й кріпкішого чогось...

Перебравши на думці всіх своїх містечкових знайомих, Євтихій згадав про Ліду. Хіба піти до неї, запрошувала ж, і цікаво подивитись на картину. Але надто рано, як до жінщини. Спить мабуть зараз найсолодшими мареннями. Проте писала ж вона, щоб заходив коли завгодно, хоч уночі, хоч удень, а тут може так вийти, що пізніше й часу не буде — машина не чекатиме, набере горючого, щось там у майстерні візьме та й поїде собі, а мені тоді залишатися?

— Ні, таки піду зараз,— вирішив Євтихій.— Нехай на цей раз устане раніше, до того ж і малюнок їй покажу, може таке, каз-нащо, сором і в редакцію нести?

Лідину квартиру він розшукав на тій же вулиці, де колись шукав фотографію, але зима пригладила брук, простелила блискучі тротуари з матовими негативами ковзалок, заквітчала сірі паркани веселковими вогниками колючого інею, і в новому оформленні колишня Дворянська вулиця виглядала зовсім інакше, ніж та, що її бачив Євтихій весною. Може саме тому думки його були спокійні й рівні, не затьмарені примарою колишнього горя.

Як і сподівався Євтихій, художниця була ще в постелі. На його несмілий стукіт двері відчинила худа дівчина, може домробітниця, а може якась Лідина родичка.

— Ви до Ліди Максимівни?— запитала вона розгублено одвідувача.— Так вона ще мабуть спить.

— Ну, якщо спить,— пробурмотів Єхтихій і хотів завертати голоблі, але дівчина його затримала.

— То чого ж ви? Вам же мабуть щось треба від Ліди Максимівни, то ви заходьте. Ідіть сюди, почекаєте, а то скажіть, що вам треба. Може вона прокинулась, так я спитаю. Заходьте, я зачиню двері, бо холод, аж у носі злипає...

Євтихій, все ще зніяковілий від незручності свого стану— вломився чим світ, як же, дуже тут потрібний — увійшов у передню.

— Скажіть, що прийшов Шукайвода, з Добровиці. Тільки не будіть, а якщо встала.

Дівчина ввела його в велику кімнату і вийшла, а Євтихій відразу накинувся розглядати картини, що прикрашували високі стіни. Це були копії з відомих картин Левітана, Васнецова, Айвазовського й інших художників — багато з них Євтихій зустрічав у підручниках, але намальовані в фарбах, вони виглядали зовсім інакше, прекрасні, як чарівна казка. Придивившись пильніше, він помітив сліди грубої роботи копіювальника, проте спотворений ведмідь у Шишкіна або надто товсті щогли рибальського судна на копії з Айвазовського не псували загального враження. І почуття високої радості з того, що й він причетний до таємниці яскравого відображення життя, охопили Євтихія.

Поруч копій на стінах висіли оригінальні картини, очевидно Лідині, бо портрет голої дівчини, намальований в одному тоні з ними, дуже скидався рисами обличчя на худорляву домробітницю, що відчиняла двері.

Портрет неприємно вразив його неприхованим підкресленням слаборозвинених персів і голого живота дівчини, що випирали з полотна великим планом, ніби художниця ради них починала картину.

До того ж не говорив на користь портрета химерний добір фарб, здебільшого брудносірих і темнокоричневих, вони надавали тілу дівчини мертвенної блідості й якоїсь несвіжості, як на древніх іконах, писаних по дереву. „Дайте мені трохи бруду, і я напишу тіло женщини" — розповідала колись йому Ліда про висловлювання французького художника Делакруа. Здавалося, що цей портрет саме й намальовано брудом.

На інших картинах теж переважали голі постаті жінок і чоловіків. Ось пляж, мабуть містечковий, бо можна впізнати дерев'яний міст, що видніється вдалині. Тече голуба річка, ясно світить сонце, але не обмиває вода тіл на картині, не засмажує їх пекуче проміння сонця, як і на портреті дівчини, сіріють вони, глизяві й огидні, з еротично підкресленими грудьми, животами, позами. Поруч — невеличке полотно, на якому голий парубок витягає утоплену. Він пливе голічерва і поверх себе тримає зовсім юне мертве дівча з досить нецнотливо закоченою мокрою сорочкою. Проте дбайливо виписана натуралістична деталь не вражає так, як одверто похотливий погляд голого парубка...

Далі ще виднілися якісь полотна й акварелі з голими тілами на жовтавому тлі осені, в кутку на триногах стояла велика картина, закутана напиналом, але розглянути їх Євтихій не встиг. У кімнату, одягнута в широкий рожевий халатик, увійшла Ліда.

— Нарешті, — кинулася вона до нього, міцно стискуючи обидві руки. — Скільки літ, скільки зим. Ану, який він? Ач,

таки збрив вусики!.. Просто Аполлон, справжній Аполлон. Та роздягайтеся, чого ж ви так у кожусі? Дунько став самовар.

Вона метушилася, дзвінко сміялася і щебетала, то розмотуючи башлик, то стягаючи кожуха, а Євтихій стояв, як бовдур, мовчки повертаючись то сюди то туди з розгубленою посмішкою на вустах. Він все ще був під гнітючим враженням химерних Лідиних писань, він відчував їх як щось живе в цій кімнаті, і навіть дух несвіжості бив йому в ніс...

— Ви вже пробачте, — нарешті спохопився він. — Пробачте, що я так рано... Пізніше, думаю, не буде часу...

— Нічого, нічого, — сміялася художниця. — Вам я рада й серед глупої півночі. Коли хочете, тоді й заходьте. Я ж казала... Та я вже не спала, так тільки вставати не хотілося, малювати холодно, в школу рано. Адже тут таки добре холодно, в цій майстерні. Ну, ходімо до мене, там тепліше. Дунько, ти вже прибрала?

— Уже, — долучав відкілясь здалеку голос дівчини. — Самовар ставлю...

— То ходімо, бо мене аж трусить починає.

Вона взяла його за руки і потягла в суміжну кімнату.

— О, який ви хороший, що приїхали. Ну, сідайте, я хоч на вас подивлюся. Просто не впізнати без вусиків. Їй - богу. Цілком аристократичне лице. І в очах новий вираз, розумний і глибокий.

— А тоді я дурень був чи що? — не зрозумів Євтихій ніяковіючи.

— Ні, не так. Ото який ви, невже ображаєтеся? Це недобре, ви на мене, цокотуху, не зважайте. Я хотіла сказати, що у ваших очах інтелект світиться, але ви думаю, не збагнете. Ну, киньте, я перепрошаю.

— Та я не образився, — посміхнувся Євтихій. — Таке й вигадаєте.

— Ну, от і добре. Сідайте ось сюди на тахту. Ой, який ви великий, як ведмідь. Бу - у! Я аж боюся.

— Чого боятися я — плохий.

— Плохий, плохий, а якби тоді коло озера не дружина...

Та схопившись, що згадка про Оксану не з приємних, Ліда враз змінила тему.

— Ну, що ви нового намалювали, крім того, про що я читала в газеті?

— Та нічого такого ... Що там я, — прибіднювався Євтихій. — Ось ви розкажіть і покажіть ... Ач, скільки у вас понамальовано!

Євтихій обвів очима стіни кімнати, що, як і перша, була рясно прикрашена малюнками, але тут переважали акварелі й малюнки олівцем, тоді як у майстерні здебільша висіли полотна.

— Намальовано багато, але хто зна, чи до пуття, — скромно запишалася Ліда. — Знаєте, якби малював, що хочеш ... Хочете, покажу деякі дрібнички?

І забувши про свої недокінчені розпити, вона кокетливо звела Євтихія з тахти, показуючи на малюнки...

— Ну, оце осінь, символ, так би мовити. Через те в жінки груди може трохи більші, ніж треба. — І ворона ото, — співці всі полетіли. Та хоч жінка ніби й гладка, але скоро вмре, видно по всьому... ну, слаба. Це осінь життя.

— А оце, — потягла вона Євтихія від неприємної осені, — це народження. На перший погляд воно ніби надто натуралістичне, але малюнок треба розуміти умовно... Гляньте на вираз обличчя жінки. Їй боляче, вона проклинає світ, долю, життя, але почуває, що ось-ось їй стане легше і вона засяє щасливою посмішкою.

— Не знаю, що вона відчуватиме згодом, а зараз дивитися противно, — хотів сказати Євтихій, але стримався, похмуро розглядаючи решту малюнків, що темою і виконанням були не кращі за попередні.

— Ну от і все, — сказала Ліда, грайливо, як дівчина, падаючи з ногами на тахту. — В майстерні покажу після сніданку, нехай там Дунька раніше натопить.

— Я вже трохи бачив, — сказав Євтихій і, сівши на стілець, пильно глянув на Ліду. — Звідки в неї береться стільки гиді, аж дивно. Жінка, а таке малює, що чуб підіймається. Їй-бо, як на заборах...

В його простому мозкові ніяк не вкладалося те, що ця жінка і ці огидні картинки мають між собою щось спільне. І головне, вона не соромиться, навпаки, пишається цим брудом, ніби воно справді чогось варте. Невже це є те ж мистецтво, як Шишкін, Ренуар, Васнецов, Айвазовський, що он поруч висять...

— Що ви задумались? — помітила Ліда. — Не подобаються мої роботи?

Вона лежала на тахті в своєму строкатому халатику, пацала ногами об килим і крізь пасма золотих закрутів волосся лукаво дивилася на Євтихія.

— Ну да, не подобаються?

Євтихій дивився на неї, щось думаючи, і враз яскраво уявив собі художницю, як продовження її потворної фантазії на папері й на полотнах. Картина вийшла не менш огидною, він здригнувся і встав на рівні ноги.

— Ні, не те, що не подобається, — з натугою згадав він, про що питала Ліда. — А от чого так багато у вас голих?..

— Он що! — підвелася Ліда на лікті. — Так, це повинно було вас здивувати...

Закінчення буде

Олександр Корж

ПУШКІН

ВСТУП ДО ПОЕМИ

Мої дванадцять, ви живі на спаді,
Не струхло те, чим у житті був рад:
Я не забуду книги в позолоті,—
(За успіхи її одержав брат).

Це Пушкін був. Над томиком розкритим
Я поникав, як зело серед нив.
То не рядки,— котились хвилі житом,
По сторінках кудись я плив і плив...

Єсть у бджоли улюблена квітина,—
І знає птах у полі водопій...
Мене ж в полон вела одна картина,—
О, я — митець, не тільки грамотій!

... Кімната. Стіл. Біля дверей бабуся
Сидить, плете на дротиках чулок,
І двоє їх у радісному дусі...
Читання дружнє... Книги... Коминок [1]...

Скопіювати — це для мене мало,
Прекрасне щось яснілося відтіль! —
Загарбавши собі права деталі,
Йшов у картину і сідав за стіл!

Я відчував у цій картині зиму,
Ба, навіть дух ішов од коминка.
Повірите — я був укупі з ними,
І що читалось — слухав із кутка.

Чи може й так: був він у нашій хаті,
Цей кучерявий — з світлом і теплом...

[1] Картина Н. Н. Ге: „А. С. Пушкин в с. Михайловском".

Поля. Ліси. Я став недоумляти:
Михайловське? А чи моє село?

Минули роки. І в житті свойому
Знаходжу я цятинки голубі.
І хто із нас по клаптику живому
Не носить змалку Пушкіна в собі?

О, Пушкін! Друг! Як те дитинство — ніжний!
Тобою красний життьовий мій шлях!
Хто віхою мені маячив втішно
У снігових зав'южених полях!

Було, вдивлюся: в полі мчаться сани,
І в них сидить вольнолюбивий сам!
І я кричу тоді від щастя п'яний!
— Мільйон! Мільйон! О, любий Александр![1]

Звичайно, скрізь за ним не поспівати...
Розходились, бувало, ми під час.
Картяр. Зальотник. Дуелянт завзятий!
Він брав усе, чим жив дворянський клас.

Розходились. Та зустрічались знову.
І завжди свій він, завжди побратим:
— А я, оце, в Михайловську діброву
Спішу до няні, осені і рим...

Він балакучий. Скаже анекдота —
А сміх який в цього жартівника![2]
Та раптом тінню набіжить турбота,
І крик з грудей почуєте: — тоска!

Цей крик, як осінь, як дощі — знайомий,
І скрізь, мов відгук: глушина і мла!
Він тріпотів під стріхами в соломі,
Ним квилила віки сама земля...

Я бідував. Не сьорбав навіть юшки,
Ані добра не ждав, ані путтня,
І тільки мисль, і тільки згадка: Пушкін! —
Мене щораз вертали до життя.

---

[1] —„Александр Сергеевич, Александр Сергеевич, я единица, единица, а посмотрю на вас, и мне кажется, что я миллион. Вот вы кто!“ — так, за свідченням М. П. Погодіна, вигукнув одного разу В. Оболенський. Всі присутні підхопили: „Миллион! миллион!“

[2] Художник К. Брюлов, як подае в своїй „Автобиографии“ А. О. Смірнова - Россеті, говорив: „Когда Пушкин смеется, у него даже кишки видны“.

О, ні, землі цієї не покину,
Де він живе, де я дружив із ним!
Я не спірит. І знаюсь я не з тінню —
А з кучерявим, справдешнім, живим.

Його я всюди відчуваю поруч,
І голос чую в пісні завірюх.
Він пережив тоски і мли епоху,
І — з нами він! Сучасник наш і друг!

І поміж нас, між плем'я молодого —
Він наймолодший може з молодих.
Сто сніжних зим мели його дороги,
А колокольчик слова не затих...

Заслухалась уся сім'я братерська —
Башкір, калмик, татарин і мордвин.
В просторах вільних, радуючи серце,
Дзвенітиме він вік ще не один.

Привіт! Привіт! Від вільного народу.
Мільйон! Мільйон! — хвилюються поля:
— Ти оспівав в жорстокий вік Свободу —
Благословенне будь твоє ім'я!

1934 - 1935 рр.

Яков Кальницький

ГРОМАДЯНИН РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Ніч була диявольськи темна. В очеретах шумів вітер. Нічого не видно було, нічого не можна було почути. Десь тут котився могутній Дністер. Здавалось, тіні пливуть у темряві... Прикордонник Ігнатюк міцніше стискав гвинтівку.

Раптом збоку... кашлянув хтось... Кашлянув чи кішка мавкає? Шарудить мітелками сухий очерет... Стіною перед очима стоїть мла... Ігнатюк поповз у бік дивного шуму.

Якраз у цей час ізза хмари показався краєчок місяця... Ось очерети вклоняються, ось простягає гілля, мов лапи, знайома стара верба над річкою... Що це чорніє під вербою?

Ігнатюк підповз ближче, придивився... Потім звівся на ноги й протяг:

— Чу-де-са... Людина...

Він узяв звиток і вернувся на варту. На лиці в нього блукала добра посмішка. Але згадавши про обов'язок, він нахмурився й дав сигнал. Незабаром з туману виринула кремезна фігура.

— Пригода, товаришу командир,— доповів караульному начальникові стрілець,— темно було, хоч око виколи, а тут дитину підкинули... Ось...

— Так... Дитина... Нікуди не годиться, стрілець Ігнатюк. Здасте варту й доповісте начальникові застави! Зрозуміли?

— Єсть! Здати варту й доповісти начальникові застави!

Через п'ять хвилин Ігнатюка змінили. Він пішов до застави з гвинтівкою в одній руці, з дитиною в другій.

Немовля лежало на столі і злякано жмурилось від різкого світла. Пелюшки його сушились тут же, над плитою. Червоноармійці обступили стіл, і кожний широко посміхався... чи то до дитини, чи то своїм мислям.

— Історія...— казав загальний улюбленець — веселун Федя Брикін.— Був би більший, можна було б усиновити заставою... А так... одна дорога, в дитячий захисток.

Лейтенант Проценко, начальник застави, в цей час порпався з листом, знайденим при дитині в пелюшках. Аркуші

були мокрі, кривулі, виведені хемічним олівцем, розпливались. З великими труднощами йому вдалося розібрати:

...Товариші! Хлопчика звуть Мишею, Михайлом. Йому шість днів од народження... Я б і сама лишилася на радянському боці, але на руках у мене четверо старших... Всі хворі, а їсти нічого... І груди в мене висохли, нічим немовля годувати... Виросте він у вас щасливий і не взнає мого горя. Дуже я прошу вас, товариші, щоб, як почне розуміти, пояснили йому обережненько, щоб не засмутився, як мати його глухої ночі життя своє через ріку несла, щоб дати йому щастя... Прощай, сину мій... Іду назад за кордон. Олена Маноль.

Лейтенант Проценко замислився, схиливши над столом голову. Потім устав, вийшов у загальну кімнату, підійшов до дитини й ласкаво мовив:

— Так... Будеш, значить, молодий товариш Маноль, громадянин Радянського Союзу!.. Стрілець Ігнатюк! Доставити дитину в дитячий захисток і з'явитись до мене для серйозної розмови!

— Єсть, товаришу лейтенант! Доставити дитину в дитячий захисток і... з'явитись для серйозної розмови.

Потім усі червоноармійці старанно закутували немовля в пелюшки, і стрілець Ігнатюк, напучуваний мало не всією заставою, поніс його у містечко.

З російської переклав
Микита Шумило.

Олесь Юренко

ОЙ ЖИТА, ЖИТА В КОЛГОСПІ...

ПІСНЯ

Ой жита, жита в колгоспі,
Як та рута — стоять поспіль ...

Як та рута зелененька —
Це того, що ми раненько

І сіяли, і орали,
Не лінилися — вставали;

Обробляли гарно ниви
Чесним дружним колективом.

Ой жита, жита в колгоспі,
Як та рута — стоять поспіль ...

Як та рута, ще й густая,—
Хліб так буйно виростає.

Трактори міцні, залізні
Нам орали рано й пізно.

І сіяли й волочили,
Щоб ми швидше сів кінчили.

Ой жита, жита в колгоспі,
Як та рута — стоять поспіль ...

Як та рута, ще й висока —
Налилися свіжим соком.

Будем, будем з урожаєм,
Ми щораз ростем, зростаєм.

Ллється хвиль прибій привітний
— Ми — фортеці непохитні.

Ой жита, жита в колгоспі,
Як та рута — стоять поспіль ...

Жан Февіль

РОМЕН РОЛЛАН

Дві книжки, які нещодавно видав Ромен Роллан, будуть сприйняті з вдячним ентузіазмом і радісною гордістю трудящими (Ромен Роллан, „П'ятнадцять років боротьби“[1], Рідер, 65 фр., Ромен Роллан, „Через Революцію — до миру“[2], „Інтернаціональне видавництво“, 7,5 фр.).

Відомий письменник уміщує в них свої політичні твори, починаючи від кінця війни 1914 — 1918 років. 15 років боротьби проти націоналізму, проти імперіалізму, проти огидних наслідків останньої різанини, проти готування до різанини майбутньої. Світлий силует Ромен Роллана, непорушний і вірний, п'ятнадцять років виділяється на фоні Европи — Европи з її фашизмом і білим терором, з її конкуренцією озброєнь та жахливими намаганнями, з її дикунським знищенням робітників, з її переслідуванням всякого вияву вільної думки, цебто думки, зв'язаної з боротьбою пролетаріату за своє визволення.

Історія, яка забуде або згадає з огидою стількох міністрів і халіфів на годину, буде пам'ятати слова і дії Ромен Роллана. Вона скаже, чому ця людина, яка втілює в собі гуманізм, яка продовжує гуманізм великих мислителів висхідної буржуазії—Еразма, Монтеня, Дідро — через логіку фактів переконалась у необхідності захисту найдорожчих їй цінностей: людського братерства, взаємної солідарності та порозуміння, будучини культури; вона переконалась, скажемо ми, в необхідності віддати свій геній на службу революції.

Бо в наші дні Ромен Роллан ясно визнає, що тільки пролетарська революція, пролетарська диктатура, соціалізм несуть у собі всю надії людства, його шанси на врятування, його перспективи на розвиток.

Проти батьківщини пролетаріату мобілізується обскурантистська буржуазія, зв'язана з усіма силами реакції, з мілітаризмом, з церквою; вона нацьковує на революційний пролетаріат свої банди гітлерівських убивць та фашистів, своїх насильників, своїх інквізиторів та паліїв книжок.

Буржуазія царює огидною господаркою на спустошеній, безплідній землі, яку вона піддала вогневі та мечу своїх солдафонів, з якої вона вигнала все, що колись було величчю цієї землі.

В одному з листів від лютого 1931 р., адресованому до Гладкова і Сельвінського, Ромен Роллан пригадує сцену з „Антонія і Клеопатри“ Шекспіра, де увечері перед боєм, який мав розв'язати долю світу, чутно в нічному повітрі навколо табору Антонія чудесну музику: флейту та співи. „Це

[1] „Quinze ans de la lutte“.

[2] „Chez la paix à travers de Revolution“, Edition Internationale

невідомий кортеж Діоніса, це боги старого людства," „людяність", вільний дух", які залишають табір Антонія. Подібно до цього найкращі серед мислителів і письменників, яких шанувала буржуазія, залишають її і проклинають її справу. Вони йдуть до революції своїм шляхом, плутаними манівцями індивідуалізму, через численні етапи, через численні повороти, стежачи за переміщенням духовних цінностей, захисниками яких вони були.

І, звичайно, тому що ці духовні цінності, за які боролась у минулому буржуазна гуманістична інтелігенція, були потоптані продажною кривавою буржуазією імперіалістичної доби, тому що їм немає більше місця в державі свастики та лікторських в'язок, бо один соціалізм зберіг для них прекрасні можливості розвитку,— саме тому Ромен Роллан та Андре Жід, ці борці за вільне і об'єднане людство, мусили обов'язково приєднатись до революційного пролетаріату.

„Суворим шляхом, повним перешкод, часто боляче спотикаючись, іноді падаючи і блукаючи, підводячись і вперто продовжуючи свою путь, прийшов я до нового світу". Простежимо за шляхом, який привів Ромен Роллана до непримиренної оборони СРСР та справи соціалізму.

Хай цей високий приклад захопить і поведе тих чесних інтелігентів, які хочуть бути вільними чи претендують на це.

В цьому переході Ромен Роллана з одного світу до іншого ми вітаємо одну з кращих перемог нашої справи, доказ її величності, запоруку її успішного вивершення.

Яка була позиція Р. Роллана після війни, що її він ганьбив і плямував один серед зграї оскаженілих інтелігентів, покірних імперіалізмові, в своїй хоробрій книжці „Над бійкою"?

„На початку 1919 року ми прийшли до цього рішення: соціальна революція здалась нам необхідною. Але ця необхідність вимагала великих жертв. Вона реалізувалась у Росії в стражданні і крові". Душа інтелігентів — борців за мир під час війни, що створили те кредо, перші настановлення якого вимагали поваги до людського життя та волі індивідуального сумління, відступила була перед новим Сфінксом, який палив сучасність, щоб урятувати майбутнє.

„Я не можу відкинути моїх богів, якими я жив: бога „Людяність", бога „Воля", щоб слугувати тільки богові „Революція". Кола Бреньйон каже: „бог один, я його визнаю, але мені цього не досить". Я хочу принести до табору революції ті великі вічні цінності, які нас врятували від безумства національної війни".

Р. Роллан у своїй боротьбі проти імперіалістичної війни проголошував духовну незалежність. Але тоді ж він демаскував фальшивість тих інтелігентів, які використовували удавану незалежність духу, як зручне алібі для своєї підлоти, для свого зрадництва.

Ні, ці не протестували проти блокади, яка мусіла голодом розчавити російську революцію, проти блокади, складеної коаліцією капіталістичних країн Европи, країн антантівських, німецьких та нейтральних.

Але й Ромен Роллан, який в ім'я незалежності духу боровся проти диктатури буржуазії, поберігся одразу сприйняти без застережень пролетарську революцію. Він гадав, що кожен вид роботи, кожна група працівників має своє власне окреме завдання і що завдання інтелігенції було саме зберігати незалежність духу, не підкорятися расовому чи класовому патріотизмові, диктатурі національній чи соціальній. Р. Роллан гадав, що „Клерамбо", „Один проти всіх", „врятує всесвітню цінність — людяність, яка може зруйнуватись у завзятості боротьби".

У блискучому диспуті 1922 року між Р. Ролланом та товаришем Барбюсом ідеалізм Р. Роллана виявився дуже ясно: „Ми саме належимо до тих нечисленних, що мають цей привілей — бути революціонерами, але залишатись вільнодумцями". Він пропагує гандістське гасло „неспівробітництва", бачачи в ньому особливу цінність. Увесь час перед ним все та ж сама дилема, яка цікавить його найбільше: в чому актуальний обов'язок інтелігента: чи в тому, щоб тілом і душею приєднатись до армії Революції, чи слугувати їй і справі людства, зберігаючи незалежність вільної думки? — Буде це проти Революції? Зрозуміє вона це прагнення до волі?

Його часто захоплює план протиставлення світової спілки культурних людей всіх країн спільному ворогові, націоналістичному варварству, яке розповзається по землі.

Вся ця доба (1922 — 1927) є доба невпевненості й гарячого вивчення життя. За ці роки в творчості Р. Роллана домінує вплив Ганді, про якого він створює книгу, хоч перспективи російської революції ні на момент не виходять з його уваги.

В 1927 році, у небезпечний момент, коли Англія рве стосунки з СРСР, коли вже намічається антирадянська коаліція, Ромен Роллан підкреслено прокламує свою відданість Радянському Союзові, свою віру в історичну необхідність його існування, свою жваву симпатію до цього „міцного авангарду людського суспільства".

Його позиція не змінилась і пізніш. Він не перестає енергійно зміцнювати її голосними маніфестами, постійною діяльністю на користь Революції. Чи слід відзначати участь, яку брав Р. Роллан у світовому інтернаціональному антивоєнному конгресі, що відбувся 1932 р. в Амстердамі, чи слід згадувати нищівні удари Р. Роллана, скеровані проти фашизму, гітлеризму, білої диктатури?

Де б не піднялись робітничі маси— у Відні чи в Астурії — Р. Роллан завжди був на їхньому боці. Він вітав їхню визвольну боротьбу, він плямував їхніх катів.

Минулого 1935 року в Парижі відбувся інтернаціональний конгрес письменників — захисників культури. Привітання Ромен Роллана цьому з'їздові — найповніший коментар до нашої статті.

Р. Роллан бачить тепер тільки один вихід для розуму, який мучиться, пригнічений, переслідуваний, кинутий в тюрму фашистами, потоптаний буржуазією, яка заперечує все краще, що створили думка й культура в минулому. Р. Роллан визнає в революційному пролетаріаті єдиного прямого спадкоємця найкращих надбань цієї культури.

Ромен Роллан вітає у пролетарській революції реалізацію своїх гуманістичних мрій. Він проголошує кінець старого рабства: хай дух волі стане основою, яка з'єднає вільні народи у всесвітню соціалістичну республіку— тільки цей Союз створить мир на світі.

З французької переклав А. Біре.

ВСЕНАРОДНЕ ОБГОВОРЕННЯ ПРОЕКТУ КОНСТИТУЦІЇ СОЮЗУ РСР

ТАКОЇ КОНСТИТУЦІЇ НЕ БУЛО Й НЕМАЄ НІДЕ В СВІТІ

Ініціатор всенародного стахановського руху орденоносець Олексій Стаханов так відгукнувся на проект нової Конституції:

— Я був радісно схвильований, коли прочитав проект нової сталінської Конституції СРСР. Перед моїми очима постали картини великого соціалістичного будівництва: величезні фабрики, заводи й шахти, згуртовані колгоспи, армія стахановців. І передо мною постала прекрасна Москва — столиця Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У всьому цьому я побачив основу нової Конституції. Я згадав прекрасну зустріч з товаришем Сталіним, з його соратниками, керівниками партії та уряду нашої країни. Які це прості й щирі люди! Яким зворушливим було єднання вождя з народом. Такий уряд може бути впевнений у своєму народі так само, як народ глибоко впевнений і відданий своїй партії та своєму урядові.

Нова Конституція буде близькою й рідною кожному трудящому тому, що вона охороняє інтереси трудящих. „Хто не працює, той не їсть" — що може бути краще цього принципу. За проводом партії остаточно ліквідовано в нашій країні клас дармоїдів, які не працювали, але зате набивали свою утробу за рахунок експлуатації інших. „Від кожного по його здібностях, кожному по його праці". Це в нас уже здійснюється. Правильна справа і робітникам вона подобається.

Мені здається, що і стахановський рух у значній мірі залежить від цього принципу. Я знаю по собі. Я старався для партії, батьківщини. Так народився мій рекорд, який поклав початок великій справі. Але всі ми, стахановці, хіба не почали одержувати по праці? Почали по-стахановському працювати, почали по-стахановському заробляти. З'явилися у нас серед робітників тисячники і навіть двотисячники. З'являється на шахті трамвай, нова школа, поліклініка, будинок фізкультури, тротуари, нові квартири й інші матеріальні та культурні блага.

Кожний громадянин нової батьківщини має право на працю, на відпочинок, на освіту,— сказано в Конституції,— кожний може обирати й бути обраним до найвищих радянських органів незалежно від того, робітник він чи колгоспник, інженер чи службовець, незалежно від того, чоловік це чи жінка, незалежно від національності.

Такої Конституції не було й немає ніде в світі. Така справді народна Конституція може народитися тільки в нашій прекрасній країні, якою керує вождь народів товариш Сталін. І недивно, що за цю Конституцію, за нашу батьківщину кожний громадянин готовий віддати все, навіть своє життя, до останньої краплини крові.

Коли опублікували проект Конституції, вона підняла всіх трудящих на голову вище. Ми нею пишаємося перед робітниками й трудящими всього світу й говоримо їм: — „Ось шлях усіх пригноблених та експлуатованих. Завойовуйте й собі право на таку Конституцію".

Ми зобов'язані тепер ще краще працювати. З такою Конституцією не можна відставати по вугіллю, з такою Конституцією треба виконати п'ятирічку Донбаса за 4 роки. Хочеться вигукнути на весь світ:

Хай живе наша соціалістична батьківщина, хай живе її керманич, великий, любимий Йосиф Віссаріонович Сталін!

Олексій Стаханов.

ВЕЛИКЕ КОЛГОСПНЕ СПАСИБІ, ДОРОГИЙ І ЛЮБИМИЙ СТАЛІН!

Нема зараз такої трудящої людини в нашій країні, яка б з почуттям величезної радості й гордості не перечитувала по декілька разів, від слова до слова, проект нової Конституції СРСР. Кожен трудящий соціалістичної країни сповнений найглибшої любові, щирої і безмежної відданості тобі, наш рідний, великий Йосиф Віссаріонович Сталін. Кожен пункт проекту нової Конституції, кожне його слово пройняте твоєю сталінською мудрістю, теплотою, величезною любов'ю до трудящих.

Наші діди й прадіди, що віками були в кабалі, навряд чи могли собі у самих сміливих мріях уявити те, що маємо ми, щасливі громадяни самої найвільнішої у світі країни. Право на труд, на відпочинок, на освіту, забезпеченість у старості й при хворобі, рівноправність громадян незалежно від національності й раси, недоторканість особи і житла, рівноправність чоловіка і жінки — де ще, в якій країні є така Конституція?

А чого вартий той факт, що проект Конституції, основного закону країни, подано на широке всенародне обговорення? Коли ми обговорюємо законопроект, чи то на колгоспних зборах, чи то в полі, бригаді або дома, в своїй родині, ми знаємо, що партія й уряд, великий творець нового життя товариш Сталін уважно прислухаються до кожної нашої пропозиції.

Радісно квітне заможне життя колгоспників. У нашому орденоносному Лозівському районі ще в 1935 році зліквідували безкорівність. Ми зібрали гарний врожай зернових і буряків. Погляньте на наші лани!.. Не зважаючи на несприятливі кліматичні умови цього року, високі й буйні стоять хліба. Чудові бурякові плантації обіцяють гарний врожай. Ми певні, що своє зобов'язання — дати врожай не менше 20 цнтн. зернових з га і 300 цнтн. цукрових буряків — ми виконаємо з перевищенням.

В дружній сім'ї народів великого Радянського Союзу квітнуть національні колгоспи нашого району: німецькі, єврейські, російські. Колгоспники — німці, євреї, росіяни, українці — захоплено вітають пункт проекту Конституції, де просто і чітко сказано: „Усяка проповідь расової або національної виняткovості, або ненависті і зневаги караються законом".

Ми заявляємо тобі, наш рідний, палко любимий вождь: нехай тільки насмілиться будьчиє свиняче рило сунутися в наш радянський город! — як одна людина, станемо всі ми — чоловіки, жінки, старики і діти — на захист своєї великої батьківщини. Немає, не було й не буде в світі такої сили, яка б встояла проти могутності нашої неосяжної багатонаціональної країни!

За щасливе, радісне життя, за народну Конституцію — велике колгоспне спасибі, рідний наш товариш Сталін!

Колгоспники і колгоспниці орденоносного Лозівського району: орденоносці Бойко М. Ф., Ткаченко А. С., Нос П. А., Рева А. М., Левченко Л. Я. Тисячниці Пилипенко М. Ф., Костриця Ф. І., Карась П. І. Семисотенниця Іщенко. Шестисотенниця Манухіна. П'ятисотенниці Спорінова, Братниченко, Кононенко, Остапенко, Крупка. Воробйов, Ренгевич, Чередниченко, Відренко, Пеленей, Браун, Кнельс, Кац, Лінд, Мартин, Корнієнко, Літвін, Строєв і інші.

(Лист обговорено і ухвалено на зборах колгоспів Федорівської, Орільської, Полтавської, Царедарівської, Хлібної, Н.-Іванівської, Пестеліївської, Домашківської сільрад Лозівського району).

ДОКУМЕНТ, РІВНОГО ЯКОМУ НЕ ЗНАЛА ІСТОРІЯ

Нова Конституція СРСР знаменує в історії людства нову еру справжнього демократизму й гуманізму. Про проект Конституції можна і хотілося б сказати багато. Обмежусь тим, що мені сьогодні здається особливо знаменним. Нова радянська Конституція розв'язує всі ті питання — національні, економічні, культурні, які в буржуазних країнах є джерелом безконечних страждань мільйонів трудящих. Наша Конституція розв'язує ці питання таким способом, що створюються міцні умови для справді щасливого повноцінного життя членів безкласового соціалістичного суспільства.

Не можна недооцінювати колосального революційного значення Конституції для цілого світу. Ми ж, громадяни великого могутнього СРСР, вважаємо себе щасливими, що завоювали можливість будувати своє життя на основі цього історичного мудрого документу.

О. Богомолець,
президент Академії наук УСРР.

НА ЗБОРАХ ВАГОННИКІВ ЗАВОДУ „СЕРП І МОЛОТ“

Поволі зоповнюється великий затишний зал парткабінету Харківського заводу „Серп і Молот“. Токарі, слюсарі, ковалі, майстри, інструктори — їх тут багато вагонників „Серпа і Молота“. Їх тут десятки старих кадровиків, що багато років віддали заводові; поруч них молоді юнаки і дівчата, які тільки но закінчили фабзавуч і радісно працюють в оновлених цехах.

Вони прийшли на збори ще раз обговорити, ще раз висловити свої думки про документ, який схвилював серце кожного трудящого,— проект сталінської Конституції соціалізму.

Уважно слухають робітничі збори доповідача, занотовуючи окремі факти, окремі місця й пояснення. Тільки но закінчилася доповідь, як на трибуну виходять промовці.

На трибуні старий кадровик заводу тов. Трошутін. З любов'ю й радістю говорить він про нову Конституцію, про її натхненника й творця — любимого Сталіна.

У тов. Трошутіна є своя окрема думка з приводу пункту про права громадянина.

— Не згоджуюсь я,— каже він,— щоб голосували і мали виборчі права попи і інші служителі культів. Адже ж у нас мають виборчі права трудящі. У нас ради теж звуться радами трудящих. А які попи,— скажіть, будь ласка,— трудящі?.. Не можна аж ніяк дозволяти їм обирати до рад.

Не згоджується з Трошутіним молодий робітник тов. Гончаренко:

— Попи — не трудящі, це вірно. Але вони нам не страшні. Трудящих країни Рад не обдуриш. Ми знаємо, хто у нас найавторитетніший, ми знаємо, кого обирати до ради. Нас з шляху не зведеш, не оплутаєш.

Схвильована, палка промова старого робітника заводу „Серп і молот“ тов. Сокольського.

— Не раз вчитувались ми,— говорить він,— в повні простої мудрості рядки проекту Конституції. З цих рядків на нас дивилися мудрість і любов. Велика, безмежна любов партії і вождя до свого народу; любов до людини, до гордої людини країни Рад. Спасибі товаришеві Сталіну за веселе, радісне, повнокровне життя.

— Я згадую, коли ще батракував на селі, як проходили вибори старости,— говорить тов. Балашов.— Глитаї в ці дні ставали „м'якенькими і добренькими“, виставляли „могорич“, споювали бідноту, і ясно, хто міг бути старостою,— глитай, куркуль. А хіба в місті було краще? Раніше право обирати давалося за маєтковим станом. Мені пригадується, коли вивішували ці виборчі об'яви. Я якось не витримав і з лютtю зірвав цю об'яву, і мене кілька разів водили до поліції. Який контраст між тими виборами і нашими виборами. Які ми раді і щасливі, що дожили до цієї епохи, що присутні при народженні нової історичної Конституції.

— Нова Конституція — це дзеркало наших перемог. Але треба держати „ушки на макушке“. Ворог ще є, він не дрімає. І наше робітниче око повинно бути пильне. Ми повинні вміти розпізнавати ворогів,— говорить тов. Єлісеєв,— всіх троцькістів - зінов'євців і інших ворогів, які намагаються послабити наш робітничий колектив.

Говорять промовці. Вони висловлюють свої думки про нову радянську Конституцію. Вони говорять про вождя — творця Конституції товариша Сталіна.

Схвалюють проект нової Конституції робітники заводу. Її треба вивчати. Треба обговорити її серед дружин робітників.

Закінчились збори, але ще довго линуть розмови про кожний пункт мудрої, великої сталінської Конституції.

СВЯТО ТРУДЯЩИХ

„Слово Сталіна між нами.
Воля Сталіна між нас“.—

такими словами пісні Рильського можна схарактеризувати нову Конституцію Союзу Радянських Соціалістичних Республік, натхненником якої є товариш Сталін. Щоб ясніше зрозуміти все значення цього акту, не завадить пригадати хоч би недавнє минуле Росії, колишньої тюрми народів, колишнє становище України або дні громадянської війни. Білополяки спалили село Нову Греблю. Триста дворів. Кого ловили із зброєю,— тут же кидали у вогонь. А старого кравця спалили на вогні тільки за те, що він був єврей.

Тепер колгоспники села Нова Гребля з подивом озираються на нові хати, на безмежні лани за селом. На зелених луках пасеться їхня худоба, красуються жита, золотом наливається колос. На спогад про минуле у них зосталися тільки застарілі мозолі та рубці від гострих клинків. Зосталася ще гребля, на якій вони разом з шорсівськими орлятами полякам одрізали відступ.

Минуло тільки шістнадцять років, як бандити палили людей, як коні їх топтали поля, і вже руками трудящих за проводом комуністичної партії на чолі з великим Сталіним створено за цей час те, що в історії людства буде вимірюватися не роками, а століттями.

Здійснена повнотою мрія, за яку на протязі віків ішли на ешафот або на каторгу кращі сини народу.

Всі трудящі, незалежно ні від статі, ні від нації, мають право на гарантовану працю, на освіту, на відпочинок. Радісне дитинство і спокійна старість чекають громадян СРСР.

Як у дзеркалі, відбилася в Конституції вся велич соціалістичного будівництва і безмежні перспективи радянського демократизму. І СРСР постає перед очима людства, як нова зірка, яка що не день яскравіше випромінює своє сяйво. Під цією п'ятикутньою зіркою, під прапором Леніна - Сталіна і грузин, і татарин, руський, українець і єврей творять своє щасливе соціалістичне життя.

Нова Конституція — це велике свято не тільки радянських громадян, а й трудящих усього світу, які тепер ясно бачать мету визвольної боротьби.

Нехай же наливаються жита на колгоспних ланах, їх будуть жати щасливі й горді громадяни СРСР, що вже нікому не дозволять потолочити соціалістичний урожай!

Петро Панч.

ВЕЛИКІ ПРАВА — ПОЧЕСНІ ОБОВ'ЯЗКИ

Читаючи сталінську Конституцію, вже з перших рядків стає ясно, що вона є відображенням великих перемог нашої соціалістичної батьківщини. У вичерпно ясних сталінських словах Конституція оформлює те реальне співвідношення сил, яке склалося у нас в СРСР в наслідок двох п'ятирічок.

Неможливо знайти ще десь країну, в якій була б така хартія свободи. Чим більше вчитуєшся, тим яснішими, зрозумілішими стають обов'язки, які повинні лягти на нас в першу голову — на комуністів - господарників. З подвоєною, потроєною енергією повинні ми зараз працювати над розвитком стахановського руху, над зміцненням господарської моці нашої батьківщини, над зростанням обороноздатності нашої країни.

Я частенько бував за кордоном і мав змогу бути серед трудящих ряду європейських країн і Америки. Кожне слово про СРСР вони ловили з найжвавішою зацікавленістю, кожну нашу перемогу вони вітали, як свою власну перемогу. Для мене ясно, що як би не намагалися капіталісти приховати від трудящих своїх країн те, що відбувається в СРСР, нової нашої Конституції їм не приховати. Не важко собі уявити те піднесення, яке викличуть там — за нашими кордонами — ці прості і ясні сталінські слова про велику свободу трудящих. І в цьому — одна з сторін інтернаціональності цього історичного документу, його міжнародна революціонізуюча роль.

С. Я. Зак,
технічний директор ХЕМЗ.

РАДІСТЬ ТРУДЯЩОГО ЛЮДСТВА

В житті народів Радянського Союзу було багато історичних перемог. Соціалістична батьківщина трудящого людства — СРСР, за проводом більшовицької партії і великого вождя народів товариша Сталіна, росте з кожним днем, як чудо - богатир, що стоїть на сторожі людського щастя. Не перелічити днів радості, днів торжества, записаних в історію перемог пролетарської революції на шостій частині світу.

Але цей день, в який мільйони трудящих нашої вітчизни прочитали проект основного закону своєї держави, проект сталінської Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік,— залишиться днем найбільшого їх торжества.

Сталінська Конституція!

З глибини тисячоліт постала вона, як фортеця соціалізму, як велетенський маяк на історичних шляхах цілого людства. Сталінська Конституція — це гордість людини в віках! Це те, про що не могли навіть мріяти найблагородніші утопісти земної кулі. Це те, що завойовано великою партією Леніна — Сталіна й героїчним радянським народом на основі науки Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна.

Цей всесвітньоісторичний документ — свідоцтво незламної сили й могутності нашої великої соціалістичної батьківщини й свободи її кожного вірного сина — будуть знати малі діти й поважні діди, будуть носити в своєму серці, як полум'я надії, трудящі всієї планети, що рвуть свої кайдани й виходять на шлях, яким перша в світі соціалістична держава робітників і селян завоювала Конституцію людського життя!

Немає в світі демократичнішої конституції, як наша, сталінська Конституція. Тільки в наслідок поваления влади поміщиків та капіталістів і завоювання диктатури пролетаріату, в наслідок всесвітньоісторичних перемог соціалізму і знищення експлуатації людини людиною могла з'явитися наша Конституція, символ нашої могутності, незалежності, свободи і гордості народів великого Радянського Союзу.

„Рівноправність громадян СРСР, незалежно від їх національності і раси, в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько - політичного життя є непреложним законом"! (проект Конституції СРСР, стаття 123).

Хай знає цілий світ про торжество ленінсько - сталінських принципів великої дружби народів СРСР!

Хай знають найлютіші вороги людства, останні виродки капіталізму, фашисти всіх країн, що проповідують насильство одної раси над іншою, хай знають вони той вирок, який виносить їм передова частина людства, громадяни СРСР в своїй Конституції.

„Яке б то не було пряме, або посереднє обмеження прав, або, навпаки, встановлення прямих або посередніх переваг громадян залежно від їх расової і національної приналежності, так само, як усяка проповідь расової або національної винятковості, або ненависті і зневаги — карається законом".

Хай знають вороги Радянського Союзу, що озброєна і осяяна сталінською Конституцією наша соціалістична батьківщина стала сьогодні ще могутнішою, ніж була ще вчора! Немає тих сил на світі, що могли б перемогти країну соціалізму, озброєну сталінською Конституцією, що являє гордість всього трудящого людства.

Іван Микитенко,

НА СЛУЖБІ В НАРОДУ

Силу думок сколихнув у кожного громадянина проект нової Конституції. Не можна обійтися без порівнянь з минулим країни, з особистим життям. Конституція всіх охоплює, і кожний громадянин батьківщини трудящих, читаючи проект, відчуває на собі зворушливе сталінське піклування про людей, сталінську увагу й ласку.

Моя біографія — це 48 років на виробництві, з них 40 років на Червонопрапорному заводі в Києві.

Все довелося нам, робітникам, пережити — нелюдський визиск, знущання, що принижують гідність людини, страйки, збройну боротьбу проти царизму, капіталістів і поміщиків, бої з меншовиками й есерами, з контрреволюційними покидьками — троцькістами, зінов'євцями та іншою наволоччю. Які труднощі довелося переборювати, щоб відстояти завойоване в Жовтні. У проекті нової Конституції все завойоване міцно записано. Ось де справді можна сказати: „Що написано пером, не вирубаєш сокирою". А написане сталінським пером не можна вирубати не тільки сокирою, а й ніякою зброєю в світі.

Я член президії ЦВК УСРР. Я був членом уряду, працюючи в цеху біля верстата. Це природно в нашій найдемократичнішій з країн світу. Нещодавно я був висунутий на роботу в приймальній тов. Г. І. Петровського. Складні питання доводиться розглядати, але ми на службі народу і розв'язуємо кожне питання в інтересах трудящих нашої країни, в інтересах народу.

Про свою діяльність я думаю найближчими днями розповісти своїм виборцям, скласти звіт на Червонопрапорному заводі, звідки я вийшов, а потім і на інших підприємствах.

Мені довелося розмовляти з літніми робітниками нашого заводу. Всі вони з великою радістю сприймають проект нової Конституції.

— Держава дбає про своїх громадян,— говорять вони.— Спеціально сказано в проекті про старість, що тільки в нашій країні не є нещастям. Забезпечуючи право на працю і право на відпочинок, наша країна матеріально забезпечує також своїх громадян у старості.

Як не любити таку країну?

С. Й. Струтинський,
член президії ЦВК УСРР.

МИ ЩАСЛИВІ, ЩО МОЖЕМО ПРАЦЮВАТИ І ВЧИТИСЬ

Ми, хатні робітниці, учні 1 - ої районної школи 2 - го групкому хатніх робітниць м. Харкова, палко вітаємо проект нової Конституції.

Наші бабусі й матері жили тоді, коли жінка була під гнітом не тільки хазяїна, а й чоловіка. Батько не вважав за потрібне посилати дочок у школу. „Курка — не птиця, баба — не чоловік",— говорилося в прислів'ї того часу. Жінці було дуже важко жити, праця її оплачувалась погано.

У дитинстві ми не могли відвідувати школу і тепер дорослими ліквідуємо свою малописьменність.

На превеликий жаль, деякі хатні робітниці не розуміють значення школи, вони не відвідують її, роблять прогули. Сором і ганьба тим, хто не кори-

стується даним йому правом на освіту. Часто і наші наймачі не зовсім усвідомлюють те, що кожна хатня робітниця має право на учобу і у визначені дні та години повинна відвідувати свою школу.

Ми дуже хотіли б, щоб такі наймачі уважно прочитали 121, 122 і 130 статті Конституції. Ми хотіли б також, щоб правління житлокоопів, де містяться червоні кутки — наша школа, не виселяли б нас серед учбового року і не примушували нас займатися з перебоями.

Ми вчимось вперто, ми щасливі, що можемо працювати і вчитися, і даємо урочисту обіцянку бути гідними носити високе звання громадянок СРСР.

Хай живе сталінська Конституція!

Хатні робітниці, які вчаться в 1-й районній школі 2-го групкому м. Харкова: Парова, Обозна, Сидоренко, Гриценко, Тимченко, Макогін, Проскуріна, Коленова, Білоус, Шевченкова, Кошлін, Звягольська, Данко, Довгопол, Вітренко, Яворенко, Паськова, Яковлева, Барабаш, Бондарець, Кошельова, Гришко, Бабаніна, Ніщенко, Фролова, Кудренко, Голубова, Приходько, Чиркова, Полозюк, Боган, Штанько, Клименко, Ярославцева, Гуринова, Шинкарева, Гусакова, Бульбіна, Криворучко, Лавріненко, Солдатенко, Усенко, Кучмій, Круподер.

НОВИЙ ПРЕКРАСНИЙ СВІТ

Негритянська співачка Целестіна Коол заявила про проект нової Конституції таке:

— Вступивши на радянську землю, я зразу відчула себе новою людиною. Увага й піклування, як до рівного, були для мене настільки незвичайні, що здавалося, приїхала я в новий, прекрасний світ. За два з чимсь роки перебування в СРСР це почуття ще більше зміцнилося. У вас чудова країна: приналежність до тієї або іншої раси чи нації не є перешкодою для роботи й культурного розвитку людини.

У новій сталінській Конституції просто сказано, що обмеження прав громадян залежно від їх расової чи національної належності карається законом.

По той бік кордонів не так. Мимоволі згадується дитинство в місті Делассі штату Техас. Мій дід був рабом, батько — будівний робітник. Пам'ятаю, ще дівчинкою я відчула різницю між білою і чорною людиною. Мене повели тоді в спеціальну школу для негритянських дітей, при чому батько пояснив, що білі вчаться окремо.

Расову ненависть я відчувала навіть у трамваях. У вагоні не дозволяють сідати неграм. Для них відведено лише кілька місць. Навіть коли у вагоні немає людей, все ж негрові сідати заборонено.

Закон дозволяє нам учитися у спеціальних школах та університетах. Але, діставши вищу освіту, негр однаково лишається без роботи. Він повинен працювати чорноробом. Його притискують у всьому. Моєю мрією було співати в опері, але в нас — це доля білих дівчат, чорним же співачкам двері до опери закриті.

Я хочу розповісти один випадок з мого життя. У 1928 році в штаті Мічіган був оголошений конкурс співачок по радіо. Із 2.000 учасниць перша премія була присуджена мені. Який же був конфуз, коли члени жюрі, які судили про співи заочно по радіо, дізнались, що співачка, яка заслуговує першу премію,— негритянка.

У вашій країні вільно дихається. СРСР не знає й не розуміє різниці між білою і чорною людиною. Я глибоко переживала чудову картину „Цирк“, особливо момент, коли маленькому негритяткові, синові білої актриси, співали ніжної колискової пісні тисячі радянських людей. Цю пісню можна почути тільки у вашій прекрасній країні.

ЗА НАЙБІЛЬШІ В СВІТІ ВРОЖАЇ

Кожен рядок нової сталінської Конституції я читав з величезним хвилюванням і радістю. Сталінська Конституція є підсумок наших велетенських перемог. Вона є виявом безмежного піклування про найцінніший у нашій країні капітал — людей.

Кожна людина, незалежно від національності й статі, користується однаковими правами на працю, на навчання й відпочинок. Якою суцільно чорною плямою виступає на цьому фоні безробіття, нелюдський визиск і знущання з трудящих і їх безправ'я в капіталістичних країнах.

Я горджусь тим, що живу в країні Рад, де високо цініться праця кожного трудящого, де кожний по своїх силах робить вклад у будівництво соціалістичного суспільства.

Наша батьківщина повинна мати найвищий у світі врожай, і моя відповідь на проект сталінської Конституції одна — 200 пудів зернових і 500 центнерів буряків з га я будьщо доб'юся і цим виконаю вказівку нашого рідного, любимого Сталіна.

І. М. Гринчук,

бригадир - орденоносець Михалковецького колгоспу на Вінниччині.

Я ГОРДИЙ, ЩО ЖИВУ В ТАКІЙ ДЕРЖАВІ

Народжена в боях і вогнях, молода радянська країна ступила твердими ногами на шлях соціалізму. Твердими ногами — це перше слово, яке спадає на думку при читанні проекту Конституції Радянського Союзу. Тільки сильні, тільки могутні люди, впевнені в своїй силі, в своїй могутності, можуть говорити такою залізною, такою сталевою, такою сталінською мовою.

Цілий ряд проблем щодо прав і обов'язків громадянина, щодо взаємин національностей (а це ж було колись „прокляте питання“), щодо права на працю і на відпочинок, щодо реального втілення геніальних ідей Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна,— точно і ясно розв'язаний у проекті Конституції. „Хто не працює, той не їсть“, „від кожного за його здатностями, кожному за його працею“,— це ж не просто афоризми, а словесне виявлення найбільших у світі принципів.

Покласти ці принципи в основу Конституції змогла тільки одна держава вільної праці, держава, біля керма якої стоять трудящі. Я гордий, що живу в такій державі, я щасливий, що їй служу в міру своїх здібностей.

Максим Рильський.

СЛОВО ДІДА КОРНІЯ

Як тільки принесли газету з проектом нової Конституції, величезна радість охопила мене. Думаю — читав я розмову товариша Сталіна з Говардом, знаю дещо про нову Конституцію, а тепер ось уже й сама вона перед очима.

І став я читати кожне слово, кожний пункт і розділ. Як же не радіти, як не дякувати нашій партії й урядові за піклування про трудящих, коли я 50 років прожив у колишній царській Росії і не знав грамоти, а лише за радянської влади мені вдалося стати письменною людиною. І тепер я вільно читаю цей історичний документ.

Семидесятий рік мені. Не раз довелося мені бути на виборах старости, але яку я там силу мав! Куркулі підпоювали своїх прибічників, і вони голосували за багатіїв, а біднота була в стороні. Чи можна було добра чекати від такої влади?

Така була колишня „конституція“. Не те тепер. Тепер трудящим — свобода слова, свобода преси, мітингів, демонстрацій. Вибори прямі й рівні, таємне голосування. Це все є наслідок широкої народної демократії, якої не знав і не знає світ.

А як дбає наш рідний товариш Сталін про радянських громадян! Навчання, санаторії, допомога непрацездатним — все це для нас, трудящих. На збиральну кампанію мене призначили старшим скиртоправом. Я покажу всім, як уміє працювати дід Корній на нашій соціалістичній батьківщині.

К. М. Довганюк,
колгоспник артілі „Червоний партизан", Проскурівського району.

ЯК МИ ОБИРАЛИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ

Задовго до виборів у Думу нам було відомо про них. Ми потай збиралися по лісах та інших місцях, де можна було сховатися від жандармів та поліцаїв. На нелегальних зборах обмірковували, кого обрати до Думи, хоч обирали ми тільки виборців, які вже могли обирати депутатів. І наше рішення було — обрати більшовиків.

Чверть віку минуло відтоді, але нам і досі дуже пам'ятні ці напружені дні.

На заводі був посилений нагляд поліції, шпиків і чорносотенців. Чорносотенні мерзотники всілякими засобами намагалися підбити робітників голосувати за відомого негідника — голову „союзу руського народу" Образцова. Вони не спинялися ні перед чим, вдавалися до загроз, обіцяли грошові нагороди та ін.

Аж ось настав день передвиборних зборів. Увесь мостовий корпус був заповнений робітниками. Серед них наш улюблений товариш Г. І. Петровський і ще один невідомий. Як ми вже потім дізналися, це був Артем.

Брянський завод у той час являв фортецю, обложену патрулями жандармерії та поліцаїв. Не зважаючи на таку „вільну" обстанову, більшовики на чолі з Григорієм Івановичем виступали з запальними промовами. Їх робітники зустрічали з піднесенням.

Не наважуючись заарештувати Петровського, Артема та інших більшовиків на місці зборів, жандарми вирішили пропускати людей з заводу у вузеньку фіртку. При виході десятки шпиків вдивлялися в кожне обличчя. Ми вирішили перехитрити ворога. Григорія Івановича переодягли в інший одяг, Артем зав'язав свою бороду хусткою, і вони пішли в натовп робітників. Ми натиснули на ворота, виламали їх, а разом з людським потоком вирвалися і т. т. Петровський та Артем.

Через кілька днів почалися вибори. Переважна більшість брянців голосувала за список більшовиків.

Коли Григорій Іванович Петровський від'їжджав до Петрограда на засідання Думи, тисячі робітників прийшли проводити свого депутата. Біля вокзалу влаштували мітинг, та швидко прибули жандарми й нас розігнали, а „недоторкану" особу депутата Думи Петровського запросили до коменданта вокзалу.

У безповоротне минуле пішли ті часи. Ми живемо у вільній соціалістичній державі, не відчуваючи старості, бо на кожному кроці відчуваємо тепло сталінського піклування про людину, яке розгладжує зморшки на наших обличчях і молодить серце. І те, що викладено в новій сталінській Конституції, є найвищим піклуванням про щастя та радість 170-мільйонного народу нашої чудової батьківщини.

Робітники механічного цеху заводу ім. Петровського: Є. Ф. Пустовойтов, виробничий стаж 35 років. А. Н. Гладкий — 38 років. І. А. Вельчицький — 39 років, А. Ф. Надіонов — 42 роки, Т. А. Шишкін — 44 роки, Н. П. Савочкін — 38 років.

Я ЗНАЙШОВ ПРАВДУ ЖИТТЯ

Праця в СРСР є обов'язок кожного здатного до праці громадянина. А я здатний до праці, я хочу працювати. Я, колишній кістер кірхи, зможу тепер бути корисним своїй соціалістичній батьківщині. Вперше за своє життя я стану повноправним громадянином соціалістичної країни.

Мені 35 років. Я виріс у фанатично-релігійній родині. У 1918 році я став кістером. З того часу 16 років я допомагав попам дурманити народ. Я шукав істину і думав знайти її в релігії. Але що я бачив у церкві? Патер високопольської кірхи Лоран просто крав гроші. Патер Найгур — зельської кірхи — дер сім шкур з своїх парафіян. Я бачив його шахрайські махінації і намагався протестувати, а він тільки насміхався. Я бачив за стінами кірхи розпусту. З 1934 року я відмовився від свого сану.

У дитинстві я любив музику. Зрікшись кірхи, я почав учити молодь музиці і почав працювати рахівником у зельській школі. Два роки я працюю на корисній громадській роботі і чесно заробляю собі хліб, але я не повноправний громадянин радянської країни, бо й досі не маю виборчих пр в. Важко відчувати себе чужим у трудовій родині. Стаття 124 проекту Конституції СРСР дає свободу відправлення релігійного культу, але я не фанатик, я не вірю вже в релігію, бо я знайшов правду життя — то праця. Моє серце сповнюється гордістю. Я буду рівноправний громадянин СРСР. Від усієї душі я вітаю радянську владу, яка відкрила мені очі на справжню істину, на справжню правду життя.

Рохус Гейлфуст,
колишній кістер кірхи в селі Кандель, Зельського району, на Одещині.

ДОКАЗ НАШОЇ ЗРОСЛОЇ МОЦІ

Нова Конституція є яскравий доказ нашої зрослої моці, непереможної сили країни Рад. Опрацьована під керівництвом нашого великого і мудрого вождя Конституція СРСР являє собою впевнений крок до світлого й радісного комуністичного майбутнього. Водночас наша сталінська Конституція — найдемократичніша в світі. Вона забезпечує найкращий вияв волі трудящих мас.

Як громадянин великого СРСР я можу тільки сказати: хай живе великий вождь революції наш любимий Сталін, що твердою рукою впевнено веде нас від перемоги до перемоги у прийдешнє світле, радісне завтра!

Академік О. І. Лейпунський,
директор Українського фізико-технічного інституту.

ГОРДІСТЬ ГРОМАДЯНИНА СРСР

Я щасливий, що дожив до такої величезної події в історії нашої країни, як оголошення проекту нової Конституції.

Ще й досі я перебуваю під враженням від зустрічі з нашим великим мудрим вождем і мимоволі переношуся до щасливих хвилин у Кремлі. Проект Конституції здається мені таким же великим і одночасно простим, як великий і простий його натхненник і творець — товариш Сталін.

Конституція свідчить про те, що ми дійсно прийшли вже до безкласового суспільства. Кожний справжній громадянин з гордістю і честюноситиме ті права і обов'язки, які покладає на нього Конституція.

Громадянин СРСР — це зараз звучить особливо гордо і зобов'язує ставитись до себе суворо, вимогливо.

Цей чудовий проект є відбитком нашого прекрасного, радісного життя.

Така Конституція підносить кожного громадянина в його власних очах, окрилює його, надає натхнення для радісної, творчої праці.

Народний артист республіки орденоносець І. Паторжинський.

ЩЕ ТІСНІШЕ ЗВ'ЯЗАТИСЯ З МАСАМИ

Проект сталінської Конституції СРСР цілком відбиває політичний і економічний стан великого Радянського Союзу. Наша країна міцна, як ніколи. Партія та уряд користуються колосальним довір'ям усіх трудящих. Саме це покладає на нас, радянських працівників, величезне завдання: виправдати довір'я виборців. Це — наш головний і почесний обов'язок. У зв'язку з оголошенням проекту нової Конституції всі ми повинні ще більше зв'язатися з трудящими масами, чуйно прислухатися до їх голосу, вивчати їх потреби.

Ми добились того, що тепер президія нашого РВК кожну скаргу розглядає протягом 5 днів з обов'язковою участю скаржника. За останній час ми провели два виїзних засідання президії РВК у селах Вертіївка і Талаївка. На цих засіданнях ми розглядали скарги колгоспників, розглянули бюджети сільрад з участю голов і виборців.

Щоб поліпшити роботу сільрад, президія РВК дала вказівку обговорити передову „Комуніста" „Голова сільради" на пленумах сільрад.

Проект нової Конституції СРСР колгоспники сприймають як новий вияв сталінського піклування про трудящих і за це дуже дякують своєму найкращому другові, вчителеві й вождеві.

Аутман,
голова Ніжинського РВК.

ДОКУМЕНТ СТАЛІНСЬКОЇ ЕПОХИ

Проект нової Конституції СРСР є найграндіозніший документ сталінської епохи. У кожному розділі, у кожній статті проекту маємо не обіцянки, а запис завоювань диктатури пролетаріату, підсумки наших досягнень в побудові безкласового суспільства, новий доказ розквіту нашої країни.

Коли порівняємо проект Конституції СРСР з будьякою іншою конституцією, хай найдемократичнішої з буржуазних республік, то побачимо, що він є справді найдемократичнішою Конституцією в світі.

Жодна держава в світі не забезпечує своєму громадянинові таких прав, як нова Конституція СРСР. Ніде в жодній капіталістичній країні не може бути такої свободи, таких прав для громадянина, такого піклування про людей. І недаремно в ці дні всюди: на підприємствах, в установах, в квартирах і на вулиці — всі говорять про нову Конституцію. І недаремно наші серця сповнені безмежною любов'ю до її ініціатора і творця — великого Сталіна.

Нас, педробітників учительського інституту, радісно хвилює кожна стаття проекту. Ми пишаємося тим, що ми громадяни великої, вільної, щасливої країни.

В якій ще країні так дбають про освіту? В якій капіталістичній країні забезпечується, чи може бути будьколи забезпечене право на освіту? Даремно було б шукати в конституціях інших держав статтю, подібну до ст. 121 проекту Конституції СРСР. Це єдиний в світі приклад, коли право на всі ступені освіти забезпечується самою державою і в однаковій мірі для всіх громадян.

Нам, робітникам педагогічного вишу, партія і уряд довірили відповідальну ділянку роботи — підготовку вчителів середньої школи. Новий сталінський проект Конституції ще більш підвищує нашу відповідальність, він викликає в нас новий приплив енергії. Ми з радістю віддамо всі свої сили і знання на справу соціалістичного будівництва. На новий проект Конституції СРСР ми будемо відповідати ще більшим піднесенням у роботі, потрібним для того, щоб забезпечити підготовку якнайкращих майбутніх радянських учителів, які виховуватимуть нову людину — громадянина безкласового соціалістичного суспільства. Своєю роботою ми щодня доводитимемо, що ми гідні носити високе звання громадянина СРСР.

Зав. Кременчуцького учительського інституту Літвінов. Декан фізично-математ. факультету Панца. Декан природ. факультету Яровий. Зав. кафедри математики Міневич. Зав. кафедри фізики Копиця.

ХОЧЕТЬСЯ ЗРОБИТИ ЩОСЬ ВИНЯТКОВЕ

В кожному рядку, у кожній статті проекту Конституції відчувається сталінська мудрість, прозорливість і велике піклування про людину.

Проект Конституції виявляє грандіозні перемоги пролетарів і трудящих нашої країни, досягнуті під мудрим керівництвом ВКП(б) і сталінського ЦК. Ці перемоги не тільки радують, а й запалюють на боротьбу, на подвиг заради дальшого процвітання нашої великої батьківщини.

Читаючи проект Конституції, хочеться зробити щось незвичайне, виняткове, щоб цим довести, що ти гідний бути громадянином СРСР. Я особисто беру зобов'язання добитися найвищих показників у бойовій і політичній підготовці, не мати й далі жодної повітряної пригоди, бути постійно готовим мужньо стати на бій з ворогом.

Лейтенант І. Двойних,
льотчик, член ЦВК УСРР.

СМІЛИВІСТЬ І ГЛИБИНА

Ні з чим незрівняне почуття гордості, захоплення і впевненості опановує кожного, хто прочитає цей справді величезний акт державної мудрості — сталінську Конституцію. Якби сьогоднішня Конституція була лише програмою, вона б і то хвилювала серця сміливістю і глибиною свого геніального змісту. Але немає слова, немає рядка в цій програмі великого Сталіна, які б уже не стали дійсністю, не стали непохитним здобутком керованої ним країни, яку він привів до соціалізму.

У цьому епохальному документі здійснилося те, про що стільки віків мріяло, за що боролося людство.

Іван Кочерга.

КОНСТИТУЦІЯ РАДОСТІ ТА ЩАСТЯ

Мені вже 56 років. З них 37 я працюю на фабриці. Мені було тільки 7 років, коли я з чотирма дітьми (братами і сестрою) залишилась круглою сиротою. Не тільки про учбу, а й про будьякий притулок годі було думати. У голоді і холоді під плотом тинялася. Все, що вдень збирала в „добрих" людей, увечері забирали у мене п'яні брати. Потім з великими муками влаштувалася на фабриці. І працювала я з раннього ранку до пізньої ночі, не знаючи відпочинку. Хоч руки терпли, очі змикались, проте я все намагалася бути покірною, щоб, „борони боже", не звільнили мене, бо багато бездомних мені заздрило.

Тепер я стахановка, маю свою власну мебльовану квартиру, люди мене поважають. Я така ж шановна товаришка, як і всі щасливі громадяни нашої батьківщини. Навчилася на старість грамоти. Бачачи, як ростуть наші щасливі діти, мимоволі згадую свої дитячі молоді роки. Так, тепер я щаслива, і це щастя дав мені і тисячам таких, як я, наш любимий вождь і батько товариш Сталін.

Тепер, коли оголошено проект нової радянської Конституції — Конституції радості та щастя — народи земної кулі ще раз впевняться, що ніколи в світі так не піклувалися за людину, як у нашій щасливій країні.

Монтофілова Н.,
стахановка фабрики ім. Смірнова (Київ).

ДОКУМЕНТ НЕПЕРЕМОЖНОЇ СИЛИ

Проект нової Конституції, опрацьований з ініціативи й під безпосереднім керівництвом генія народу, його вождя товариша Сталіна, являє собою документ непереможної сили.

Прості слова, сказані мовою Сталіна, мовою епохи соціалізму, відбивають величезні досягнення нашої батьківщини в побудові безкласового суспільства, матеріальне й культурне зростання народу і кожного громадянина Союзу.

Тоді, як у країнах капіталізму знищуються рештки буржуазної демократії, наша Конституція забезпечує рівноправність, свободу слова, друку, демонстрацій. Кожна трудяща людина, кожна національність, народ в цілому підносяться на новий ступінь у розвиненні своїх здібностей, своєї культури. Звання радянського громадянина — найпочесніше звання в світі.

Значно зростають наші завдання, завдання архітекторів — зодчих соціалістичної країни. Відбити в нашій творчості, в архітектурі житлових будинків, театрів, палаців культури, палаців рад тощо, в побудові вулиць, майданів, парків радість нашого життя і роботи, велич нашої доби — доби Сталіна — таке наше завдання.

Ми схвильовані цим історичним документом. Ми готові до великих завдань.

Хай живе вождь народів товариш Сталін!

Академік Бекетов, інженер Новіков, професори: Ейнгорн, Жуков, Молокін, Колесніков, архітектори Яновицький, Приймак, Підгорний, Мовшович, Троценко, Хазановський, Торубаров, Альзаков.

ЗДІЙСНИЛИСЬ НАШІ МРІЇ

Пам'ятаю революцію 1905 року, коли ми боролись на барикадах. Тоді ми виставляли скромні наші вимоги: восьмигодинний робочий день, свободи зборів та інш. Але у відповідь від царського уряду ми одержали нагайки, тюрми, шибеницю.

Тепер наші мрії перетворені в дійсність. У безповоротне минуле пішли колишні часи. Ми живемо у великій соціалістичній країні, не відчуваючи старості, бо на кожному кроці бачимо тепле сталінське піклування про людину. І те, що викладено в сталінській Конституції, є найвищим піклуванням про щастя та радощі всього нашого народу, нашої чудової батьківщини.

Ткачук,
кадровик інструментального цеху ХТГЗ.

КОНСТИТУЦІЯ, ЗА ЯКУ БОРОТИМУТЬСЯ ТРУДЯЩІ ВСЬОГО СВІТУ

Конституція Канади, на американський зразок, урочисто проголошує: „Всі громадяни перед правом рівні“... Але в наскрізь прогнилому ладі капіталізму цей величний принцип, звичайно, лишається лише на папері. Досить сказати, що мільйонні маси безробітних, які не мають з чого платити податки, позбавляються і права на вибори. Та й самі канадські вибори — брехлива фікція. Вони найменшою мірою не відбивають вимог і волі народу. Вірна зброя буржуазії — церква, преса, радіо, кіно — під час виборів задурманюють свідомість мас усякою нісенітницею, зводячи всю виборну комедію до таких, приміром, питань, як дозвіл чи заборона продажу горілки. Обрані депутати ніколи не звітують перед виборцями і не зважають на їхні інтереси.

Цими днями я одвідав свою сім'ю, яка перебуває на дачі в Коломаку. Я бачив розкішні колгоспні жита й прекрасні бурякові плантації. Я бачив справді щасливе й заможне життя колгоспників і згадував свою роботу у фермера. Ще ясніше стала мені різниця між двома світами: капіталізму й соціалізму, світом рабства та визиску і світом, де панує радісна, вільна праця.

Нова Конституція чітко й виразно формулює всю велич досягнень Радянського Союзу. Вона знайде живий і радісний відгук у серцях трудящих усього світу. Прочитавши її, кожен трудящий капіталістичних країн скаже: „Ось документ, за який повинні боротися, покласти своє життя трудящі всього світу“.

М. Ф. Книш,
канадський підданець, інженер Тракторного заводу.

ДЕНЬ НАЙБІЛЬШОЇ ГОРДОСТІ

Днем найбільшої радості, найбільшого щастя, найбільшої гордості і торжества трудящих СРСР є день опублікування проекту нової Конституції. Сталінська Конституція, ця найдемократичніша в світі Конституція, є наслідок всесвітньоісторичних перемог соціалізму в країні Рад, наслідок знищення експлуатації людини людиною, є свідоцтво могутності нашої великої соціалістичної батьківщини та незалежності й свободи всіх її народів.

Найбільша гордість — бути громадянином великого СРСР, де право на працю є закон, де забезпечено щасливе, радісне життя, де створено всі умови для розгортання всіх здібностей і творчих сил вільних громадян, де інтелігенція є цілком рівноправною частиною трудящих СРСР, що займає почесне місце в соціалістичній будові.

Ми, вчені Радянської України, горді й щасливі бути громадянами непереможної країни соціалізму — вільної братерської спілки трудящих, озброєної сталінською Конституцією.

Заслужений діяч науки академік О. В Палладін.

МИ, НІМЦІ - КОЛГОСПНИКИ, ЗНАЙШЛИ БАТЬКІВЩИНУ В СРСР

20 тис. колгоспників, робітників і службовців німецького Молочанського району, обговоривши проект Конституції, звернулися до всіх колгоспників і колгоспниць Дніпропетровщини з листом, в якому пишуть:

„Широке обговорення проекту нової Конституції супроводиться новим могутнім піднесенням активності, трудового ентузіазму широких мас робітників і колгоспників нашого району. Ми, німці - колгоспники, що знайшли свою справжню батьківщину в країні соціалізму, висловлюємо великому Сталіну свою глибоку подяку за батьківське піклування, за створення щасливого життя в колгоспах. Усі ми добре знаємо, що робиться у фашистській Німеччині. Про це нам пишуть родичі, друзі, знайомі. Там — голод, безробіття, фашистський терор, трудящі приречені на загибель. Тут в СРСР — бурхливе піднесення і розквіт промисловості та сільського господарства. Наші перспективи — величезні!“

Молочанці звертаються з закликом до всіх колгоспників і колгоспниць, до всіх трудящих Дніпропетровщини розгорнути наполегливу боротьбу за право написати рапорт VIII Всесоюзному З'їздові Рад, який має затвердити нову Конституцію. Самі молочанці зобов'язуються зразково провести збиральну, до 15 серпня закінчити хлібопоставки, провести за 8 днів осінню сівбу виключно чистосортним насінням, достроково виконати фінансовий план свого району, до 15 серпня закінчити річну молокопоставку і до 1 вересня — річну м'ясопоставку. Молочанці зобов'язуються також зразково налагодити роботу депутатських груп і секцій сільрад.

ДРУЖБА НАРОДІВ СОЮЗУ

Коли читаєш чудову Конституцію, мимоволі згадується прокляте старе. Пам'ятаю, коли я був дитиною, ми жили в Кривому Розі на колишньому талківському руднику.

Тоді в одній казармі жили виключно білоруси, в другій — українці. Царські посіпаки сіяли ворожнечу між робітниками цих двох національностей. Часто - густо починалася поножовщина, казарма наступала на казарму. А урядові це було тільки на - руку.

Велика пролетарська революція, яка скинула гніт експлуататорів, згуртувала всі народи нашої країни в одну дружну сім'ю. Нова Конституція ще більше закріплює недоторканість, гідність громадянина кожної національності радянської країни.

Нова Конституція — це радісне, щасливе життя.

С. Бабкін.

м. Київ.

МАЮ БАТЬКІВЩИНУ

„Рівноправність громадян СРСР, незалежно від їх національності й раси, в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько - політичного життя є непорушним законом."

Так записано в 123 статті проекту нової сталінської Конституції. Великі, чудові слова, які цілком здійснені вже в нашій чудовій країні.

Яка була колись доля єврейського юнака з бідної сім'ї? Жив він у неймовірних злиднях. У майбутньому — ніяких перспектив. Найвищим щастям для такого юнака було стати, приміром, фармацевтом. Але й це вдавалося не всім. Стати інженером? Командиром в армії? Просто майстром на заводі? Про це і мріяти не доводилось. Правда, діти євреїв - багатіїв були винятком. Для експлуататора, навіть еврея, двері в життя були відчинені широко. Але євреї — трудящі? Крім злиднів для них була лише межа осілості. І погроми — дикі, нещадні, криваві погроми. І сіонізм, цей дурман, яким багатії отрували свідомість трудящих мас.

І от — зовсім інше життя тепер. Жити стало добре, жити стало весело. І це — для всіх без винятку трудящих, які населюють великий Союз, до якої б національності не належали вони.

Візьму хоча б самого себе. Я, трудящий єврей, маю свою батьківщину. Вона дала мені добре життя, дала мені освіту, кваліфікацію. І тепер вона надала мені найвищу честь — разом з трудящими інших національностей стояти на варті завоювань Жовтня. Я боєць першої в світі робітничо-селянської Червоної армії.

Велике щастя бути в Червоній армії. Хоч яку велику школу я пройшов на заводі, але тут, в армії, я проходжу ще кращу, ще вищу. Мене виховують мужнім, освіченим, стійким громадянином, вірним сином своєї країни. І тим то особливу любов я відчуваю до того, кому найбільше зобов'язаний, до нашого великого вождя й учителя Йосифа Віссаріоновича Сталіна.

Хай тільки зазіхне на нашу батьківщину ворог! За першим таки закликом любимого Сталіна я разом з усіма трудящими Союзу вийду обороняти її. І, якщо буде потрібно, не шкодуючи, віддам життя.

Каплан,
червоноармієць.

Фото Кейстон (Париж)

Загін робітничої міліції на вулицях Мадріда. Серед добровольців - міліціонерів багато жінок.

Союзфото

Загін іспанської робітничої міліції у кулемета

БРАТЕРСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ З ІСПАНСЬКИМ НАРОДОМ

ПАЛКИЙ ПРИВІТ БОРЦЯМ ПРОТИ ФАШИЗМУ!

МІТИНГИ СОЛІДАРНОСТІ ТРУДЯЩИХ СРСР

Робітничий клас і народні маси всесвіту з хвилюванням, тривогою і захватом стежать за героїчною боротьбою іспанських трудящих з бандами фашистських генералів, що хочуть у морі крові потопити революційні здобутки, повернути безправ'я, сваволля, злидні, в яких перебував іспанський народ і з яких він поволі почав визволятися.

Голоси солідарності з іспанськими трудящими чуються з усіх кінців світу. Через моря, океани, земні простори несеться:

— Руки геть від іспанського народу, який бореться за свою волю!

До цих закликів приєднався могутній голос трудящих багатомільйонного СРСР. Народові країни Рад особливо близькі інтереси іспанських братів. Не раз бо він перед остаточною перемогою пересвідчувався, що визначає хоч би й тимчасова перемога фашистських генералів, прототипами яких були у нас колчаки, денікіни, юденичі, врангелі.

З винятковим піднесенням пройшов народний мітинг солідарності в Москві. 120 тисяч трудящих вийшли на Красну площу продемонструвати свою солідарність з іспанськими бійцями проти фашизму, проголосити їм слова підтримки і любові.

Шквалом оплесків зустріли демонстранти заклик секретаря ВЦРПС тов. Шверніка активно допомогти й підтримувати бійців об'єднаного народного фронту.

З ентузіазмом вітали вони виступи робітника - орденоносця Макарова, робітниці Бистрової, письменника О. Фадєєва, академіка Ферсмана. Лісом рук голосували текст звернення мітингу до гр - на Асанья і гр - на Хіраль. 120 тисяч учасників мітингу цим ще раз сказали, що вони всіма думками, всім серцем з іспанськими братами по класу.

Такі ж мітинги солідарності відбулися й по всій Україні, по містах, на підприємствах, фабриках, шахтах Донбаса.

Впевненість в перемозі об'єднаного фронту трудящих, незмірна віра в правоту їх справи, бажання всіма силами допомогти іспанському народові, братерська солідарність звучали в полум'яних виступах представників тисяч учасників цих мітингів. Разом з усім культурним світом вони від імені трудящих країни Рад заявили:

— Геть брудні руки фашистських мерзотників від іспанського народу!

ПРЕЗИДЕНТОВІ ІСПАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ гр-ну АСАНЬЯ, ГОЛОВІ РАДИ МІНІСТРІВ ІСПАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ гр-ну ХІРАЛЬ

Трудящі столиці Радянського Союзу, міста Москви, які зібралися на мітингу в кількості 120 тис. чол., висловлюють свою братерську солідарність з іспанським народом, який героїчно обороняє демократичну республіку і незалежність своєї батьківщини проти заколоту фашистських генералів, найзліших ворогів іспанського народу, агентів італійського та німецького фашизму.

Трудящі Москви висловлюють тверду впевненість, що при міцності єдиного народного фронту іспанський народ вийде повним переможцем у своїй благородній героїчній боротьбі проти фашистських катів і їх іноземних заступників.

Трудящі Москви звертаються до трудящих Радянського Союзу з закликом організувати збір коштів до фонду допомоги бійцям Іспанії, які із зброєю в руках обороняють іспанську демократичну республіку.

Хай живе воля й незалежність Іспанії!

Хай живе демократична республіка Іспанії!

Геть кривавий фашизм!

Голова мітингу Микола Швернік.
(Всесоюзна центральна рада професійних спілок СРСР).
Члени президії мітингу: Петро Макаров (завод „Серп и молот").
Емілія Бистрова (фабрика „Новая Заря"), Олександр Фадєєв (Спілка радянських письменників СРСР), Олександр Ферсман (Академія наук Союзу РСР).

МІТИНГ СОЛІДАРНОСТІ ТРУДЯЩИХ СТОЛИЦІ УКРАЇНИ

Людські потоки лилися до центра Києва з усіх кінців міста. Ішли колони демонстрантів,—робітники, службовці, інтелігенція, ішли цілі сім'ї. На сотнях транспарантів — слова гніву і пересторги на адресу фашистських бандитів. На лісі червоних прапорів — палкі лозунги підтримки революційної боротьби трудящих Іспанії!

Гримлять бойові марші, крокують тисячі людей. Стадіон „Динамо" швидко заповнюється. Уздовж майдану простяглися довгі полотнища.

— Хай живе єдиний народний фронт Іспанії!

— Геть фашистських провокаторів!

30 тисяч трудящих столиці України Києва зібралися на загальноміський мітинг.

Вступною промовою представник Обласної ради професійних спілок Київщини тов. Трипольський відкриває мітинг. Він говорить про той величезний інтерес до подій в Іспанії, який виявляють трудящі України і всього СРСР.

— Ми вітаємо героїчну боротьбу іспанського народу за волю, за незалежність, проти фашистських варварів.

— Ми з вами, відважні революціонери Іспанії. Ми допоможемо вам морально і матеріально.— Останні слова промовця зливаються з гарячими оплесками.

Для ведення мітингу учасники його одноголосно обирають президію.

З великою увагою вислухують присутні промову тов. Попова про події в Іспанії, про героїчну революційну боротьбу проти фашистських білобандитів.

Над стадіоном у цей вечір десятки разів зривалися оплески. Виступали з запальними промовами робітники київських підприємств, юнаки, академіки, письменники, артисти. Вони передавали палкі слова привіту від своїх підприємств, заводів, організацій іспанському народові, який відважно бореться проти фашистської реакції.

Наприкінці мітингу учасники його одностайно приймають звернення до керівників уряду народного фронту Іспанії.

Підноситься вгору ліс рук. Під звуки „Інтернаціоналу" мітинг оголошується закритим.

ПРЕЗИДЕНТОВІ ІСПАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ гр-ну АСАНЬЯ,

ГОЛОВІ РАДИ МІНІСТРІВ ІСПАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ гр-ну ХІРАЛЬ

Трудящі столиці Радянської України — м. Києва, зібравшись на загальноміський мітинг в кількості 30 тис. чоловік, шлють палкий братерський привіт героїчному іспанському народові, який мужньо захищає незалежність своєї батьківщини і свою демократичну республіку від нападу фашистських заколотників, заклятих ворогів іспанського народу, агентів італійського та німецького фашизму.

Ми підносимо голос протесту та обурення проти підлоти німецьких та італійських фашистів — цих зарекомендованих паліїв і вбивць, гнобителів усякої культури й свободи, які поспішають на допомогу іспанським фашистам, щоб потопити в крові славний іспанський народ, його незалежну демократичну республіку і розпалити нову світову війну.

Трудящі Києва висловлюють свою братерську солідарність з іспанським народом і твердо впевнені в тому, що, об'єднавши всі свої сили в єдиному міцному народному фронті, іспанський народ розіб'є наголову фашистських заколотників і вийде переможцем у своїй героїчній боротьбі проти найлютіших ворогів народу і культури — фашистських катів і їх італійських та німецьких натхненників.

Ми звернулись з закликом до всіх трудящих України про збір коштів на допомогу бійцям народного фронту Іспанії, що ведуть героїчну боротьбу проти фашистських заколотників.

Трудящі столиці Радянської України разом з озброєним іспанським народом проголошують:

Смерть кривавому фашизмові, найзлішому ворогові людства й культур!
Хай живе іспанський народ і його незалежність!
Хай живе демократична республіка Іспанії!

Президія мітингу:

Мирошниченко (Рада професійних спілок України), Кулішов, Трипольський (Обласна рада профспілок), Ізраїлевський, Шумов (Червонопрапорний завод) Марін, Перковський (завод „Більшовик"), Шевелев („Ленкузня"), Фонарьова (8 взуттєва фабрика), Івженко (Судноремонтний завод ім. Сталіна), Богомолець (президент Академії наук УСРР), Микитенко (Спілка радянських письменників України), Меєрхольд (народний артист республіки), Федченко (Книжкова фабрика), Шумський (заслужений діяч мистецтва), Яковчук (від молоді), Собко (агроном).

5 серпня 1936 року

ДОПОМОЖЕМО НАШИМ ІСПАНСЬКИМ БРАТАМ

4 серпня ввечері в міському саду ім. Постишева відбувся багатотисячний мітинг трудящих Харкова, присвячений іспанським подіям.

Академік Соколовський, проф. Супруненко, робітник ХПЗ Кудінов, „Серп і молота" — Ємельяненко, „Світло шахтаря" — Кайчук, Велозаводу — Фрейденберг та інші палко вітали героїчних іспанських робітників і закликали трудящі маси Харкова подати цим мужнім борцям економічну допомогу.

Найяскравішою була промова старого робітника ХПЗ Кудінова. Ось її зміст:

Ми живемо в щасливі часи і справедливо пишаємось тим, що наша держава завоювала найбільшу свободу в світі, але ми не можемо залишатись спокійними. Тривожні звістки приходять до нас зза кордону. Нашого брата — робітника, трудящого Іспанії, в місцевостях, захоплених фашистами, розстрілюють, вішають, а на допомогу місцевим розбійникам фашистські Німеччина й Італія надсилають свої війська, свої судна, свої літаки. Світова контрреволюція зловтішається, вона сподівається тут успіхів, але бреше проклята.

Згадаймо свій багатий досвід. Ми, старі кадровики, в напружених боях вигнали геть банди всіх Краснових, Денікіних, і нам у боротьбі з старим світом допомагали наші брати зза кордону. Допомагали вони не тільки в роки громадянської війни. Коли 1905 — 12 рр. пролетарі паровозного заводу довгими місяцями страйкували, голодуючи, позбавляючи себе найпотрібнішого, боролись за свої права, вони одержували грошову допомогу зза кордону від робітників Англії, Франції. Ці гроші давали нам не тільки хліб, а й натхнення, волю до перемоги.

Так ми повинні діяти й сьогодні, допомагаючи іспанським братам по класу. Адже вони, захищаючи свою справу, борються проти паліїв світової війни. Фашистська наволоч вперто точить зуби, готуючись наскочити на нас, стерти великий СРСР з лиця землі.

— Про це не можна забувати ні на хвилину,— каже наприкінці своєї промови т. Кудінов.— Ми міцні, як ніколи. Наша партія, великий рідний Сталін ведуть нас широким шляхом, і коли треба буде, ми всі, старі й молоді, скажемо: Йосифе Віссаріоновичу, дай нам гвинтівку, гостру зброю, і ми битимемо ворога, впертого фашистського ворога на смерть.

Хай живе наш дорогий великий Сталін!

ПРЕЗИДЕНТОВІ ІСПАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ — АСАНЬЯ, ГОЛОВІ РАДИ МІНІСТРІВ — ХІРАЛЬ

Трудящі м. Харкова, зібравшись на свій міський мітинг, шлють палкий привіт іспанському народові, що героїчно обороняє свою свободу від фашистів — паліїв війни.

Ми вітаємо уряд народного фронту, який правильно зрозумів, що врятування незалежності батьківщини — в озброєнні всього народу, в об'єднанні всіх демократичних сил країни для боротьби з фашизмом.

Ми певні, що іспанський народ вийде переможцем із тої боротьби, яку він провадить, відстоюючи справу свободи і миру.

Привіт мужньому іспанському народові!

Привіт урядові народного фронту!

Президія мітингу.

Ухвалено на загальноміському мітингу трудящих Харкова 4 серпня 1936 року.

МІТИНГ ПИСЬМЕННИКІВ ХАРКІВЩИНИ

3 серпня при Харківському обласному правлінні СРПУ відбувся мітинг письменників Харківщини, присвячений останнім подіям в Іспанії.

У резолюції, ухваленій на мітингу, письменники заявляють, що вони приєднуються до голосу трудящих мас Радянського Союзу й протягують руку братерської допомоги героїчному, відважному народові Іспанії. Після мітингу відбулося збирання коштів.

Письменники висунули ініціативу про організацію в харківських газетах літературних сторінок, присвячених революційній боротьбі іспанського народу проти фашизму.

ПИСЬМЕННИКАМ ГЕРОЇЧНОГО ІСПАНСЬКОГО НАРОДУ

Письменники Радянського Союзу шлють палкий бойовий привіт письменникам героїчного іспанського народу, який із зброєю в руках б'ється проти фашистських заколотників і вбивць. Іспанські революційні письменники самовіддано боролися пером проти попівщини, мракобісся, фашистського варварства. Коли темні сили реакції виступили для того, щоб поневолити

народи Іспанії, літератори змінили перо на гвинтівку,— вони показують приклад того, як треба обороняти народ і культуру.

Хай живуть озброєні іспанські робітники й селяни!

Хай живуть їх мужні сини, революційні письменники!

Хай прийде їх близька славна перемога!

З доручення правління Спілки радянських письменників СРСР:

Гасем Лагуті
Всеволод Іванов
Володимир Ставський

СПІВЦЯМ ІСПАНСЬКОГО НАРОДУ

Письменники квітучої України висловлюють братерську солідарність з героїчним народом Іспанії, що мужньо захищає свою волю й незалежність своєї батьківщини від фашистських катів — агентів німецького й італійського імперіалізму, і шлють палкий привіт славним співцям іспанського народу — письменникам, які змінили перо на гвинтівку й стали грудьми проти чорної навали фашистських генералів.

Висловлюємо тверду певність у тому, що іспанський народ швидко вийде переможцем у своїй справедливій боротьбі.

Гордимося мужністю, відвагою й відданістю своєму народові братів по перу — іспанських революційних письменників.

Правління Спілки Радянських
Письменників України.

Мітинг в саду ім. Постишева (Харків), присвячений іспанським подіям.

Р. не зуб.

ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ

РАДЯНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ УКРАЇНИ У СЕКРЕТАРЯ ЦК КП(б)У тов. М. М. ПОПОВА

В останніх днях липня секретар ЦК КП(б)У тов. М. М. Попов прийняв групу радянських письменників України. На прийомі були присутні тт. Ан. Сенченко, Павло Тичина, Іван Микитенко, Петро Панч, Іван Кириленко, Андрій Головко, Іван Кочерга, Іцик Фефер, Леонід Первомайський, Максим Рильський, Олександр Копиленко, Микола Бажан, Хаім Гільдін, М. Тардов, Павло Усенко, Іван Ле, Анатоль Патяк, Аркадій Любченко, Яков Городской, Ніколай Ушаков, Давід Гофштейн, Самійло Щупак, Сава Голованівський, Микола Терещенко, Віталій Чигирин, Микола Булатович, Іван Гончаренко.

У своєму вступному слові М. М. Попов розгорнув перед присутніми картину досягнень соціалістичного будівництва в цілому Радянському Союзі і зокрема на Україні. Розкривши ті умови й процеси, які ведуть до дальшого зростання заможності трудящих нашої батьківщини, тов. Попов розповів про величезне підвищення культурного рівня всіх народів Радянського Союзу і поставив перед радянськими письменниками важливі завдання.

Тов. М. М. Попов цікавився, що роблять письменники до XX роковин Жовтня, які проблеми збираються вони розв'язати в своїх наступних творах, як посувається їхня робота, що перешкоджає їм працювати. Відзначивши очевидні досягнення української радянської літератури, правильно оцінені ЦО партії „Правдою", тов. Попов одночасно рішуче застерігав радянських письменників від самозаспокоєння та спочивання на лаврах.

Треба звернути особливу увагу українських письменників на висвітлення в художніх творах історії боротьби українського народу за своє соціальне й національне визволення.

Недостатньо ще відбита в творах радянських письменників і героїка громадянської війни на Україні, зокрема боротьби проти німецької та польської окупації.

Наша країна рясніє героїчними ділами, їх творять наші робітники, стахановці заводів і колгоспних ланів. Показати героїв соціалістичного будівництва, в художніх образах відбити зростання нової людини — це теж одне з основних завдань радянських письменників.

Тов. Іван Ле розповів, як він працює над історичною трилогією „Україна", і звертає увагу на потребу більшої колективності в роботі письменників.

Тов. Іван Кириленко розповів про нові процеси, які відбуваються в літературі, зокрема вказав на підвищений інтерес серед письменників до історичної тематики та до тем про громадянську війну. Наш читач виріс, вимоги його чимдалі підвищуються, а ми іноді в своїх творах припускаємо вирази й окремі слова, які залишилися нам у спадщину від поміщицької та буржуазної літератури, забуваючи про те, що це знижує гідність соціалістичної людини.

Тов. Олександр Копиленко розповів про свої враження від подорожі по колгоспах, про квітучих дітей

нашої країни та про свій намір написати до XX-річчя роман про творчий неспокій людини нашої країни. Копиленко радив своїм товаришам письменникам не засиджуватися в квартирах, а частіше бувати в колгоспах, на заводах, у школах, вивчати й відтворювати славетних людей нашої країни.

Тт. Рильський, Любченко, Бажан та Головко розповіли про добрі умови, які партія створила для радянських письменників України. У наш час,— каже тов. Рильський,— писати і легко й тяжко. Легко тому, що жодна країна в світі не дає такої творчої наснаги, не створює таких прекрасних умов для письменників, які маємо ми в Радянському Союзі, а тяжко тому, що кожний відчуває величезну відповідальність за свою роботу перед мільйонами читачів, перед партією, які пильно, повсякденно піклуються про наших письменників.

Тов. Петро Панч та М. Тардов розповідали про свою роботу над показом громадянської війни на Україні. Тов. Панч поставив питання про стильові шукання в українській літературі, про творчі дерзання письменника.

Тт. Фефер і Гільдін розповіли про творчу роботу єврейських письменників на Україні, про незадовільний стан критики єврейської літератури та про недостатню увагу до виховання молодих кадрів.

Наприкінці обговорення виступив голова правління СРПУ А. Г. Сенченко, який підсумував обговорення і поставив ряд питань, які треба розв'язати, щоб підготовка до XX-річчя Жовтня проходила ще успішніше. Тов. Сенченко, зокрема, поставив питання про те, щоб наші театри збільшили увагу до сучасних радянських драматургів.

Траплялися випадки, коли театр брав п'єсу драматурга, готував її до постави і, не довівши роботу над п'єсою до кінця, відмовлявся її ставити.

У прикінцевому слові тов. Попов, відповідаючи на запитання, з задоволенням відмітив дружню, товариську атмосферу, яка відбилась у виступах на нараді. Це свідчить про значний крок вперед у справі консолідації наших письменників. Тов. Попов також відмітив значне поліпшення умов для творчої роботи письменників. Центральний Комітет зробить усе, що в його силах, для того, щоб надалі конкретно допомогти письменникам у їх творчій роботі, і висловив впевненість, що українська радянська література справиться з тими величезними завданнями, що перед нею стоять.

Відвідання Києва Гасемом Лагуті і Клімковичем. В першій половині серпня столицю України відвідали відомий поет — відповідальний секретар правління Спілки радянських письменників СРСР — орденоносець т. Гасем Лагуті та голова Спілки радянських письменників Білорусі т. Клімкович.

На вокзалі гостей зустрічали голова правління Спілки радянських письменників України Антон Сенченко і член правління Петро Панч.

Гості пробули в Києві близько десяти днів. Мета приїзду — ознайомлення з готуванням українських письменників до двадцятиріччя Радянської влади і з їхньою роботою над створенням монументального збірника „Дві п'ятирічки".

Видання українського фольклора. ЦК КП(б)У доручив Державному літературному видавництву розпочати роботу над виданням українського фольклору. До цього видання за постановою ЦК мають ввійти: українські народні пісні, думи, казки, прислів'я, приповідки, загадки, народне образотворче мистецтво — вишивки, килими, розписи на стінах, кераміка, різьбярство. Видання розраховано на 10—12 томів. Для укладання і редагування цього видання ЦК КП(б)У виділив редакційну комісію в складі тт. Затонського, Дзеніса, Хвилі, Топчієва, Дитюка, Червоного і Чередник.

Зустріч письменників з учителями. В актовому залі Київського державного університету відбулася зустріч радянських письменників тт. Аркадія Любченка, Миколи Терещенка, Зінаїди Тулуб, Віталія Чигирина та Анатоля Патяка з слухачами курсів підвищення кваліфікації викладачів—учителями середніх шкіл України.

Після короткого слова заступника директора курсів письменник Аркадій Любченко ознайомив присутніх з творчими планами письменників до XX-річчя Жовтневої революції. Особливий наголос промовець зробив на важливості тісного зв'язку майстрів слова з учителями та закликав їх допомогти радянським письменникам у збиранні фольклору.

Тепло зустріли присутні тт. Миколу Терещенка, Анатоля Патяка, Віталія Чигирина та Зінаїду Тулуб, що читали свої твори.

Творчий вечір Петра Панча в Лубнах. В Лубнах відбувся творчий вечір — диспут Петра Панча, влаштований районною центральною бібліотекою з приводу роману „Облога ночі". На диспут був запрошений автор, який і взяв участь у ньому. Районна газета „Червона Лубенщина" присвятила розглядові творчості Петра Панча спеціальну сторінку. Диспут притяг численний актив міста (студенти педтехнікуму, учні шкіл, робітники з підприємств). Передові читачі взяли активну участь в обговоренні роману. В їхніх виступах були досить цікаві вказівки для автора з приводу характеристики героїв, виведених в романі. Крім того, з докладним критичним розбором виступив т. Є. Адельгейм, що також прибув на диспут з Києва.

Літературні дні в колгоспних таборах. Масовим явищем стало на селі колективне читання художніх творів по бібліотеках, колбудах, бригадах, таборах і на квартирах стахановців соціалістичних ланів. За останні місяці по селах Вовчанського району проведено понад 400 колективних читань художніх творів. Опрацьовано „Підняту цілину" М. Шолохова, „В массы" М. Горького, „Аванпости" Ів. Кириленка, „З минулого" П. Постишева. В колгоспі села Волохівки один з літературних вечорів був присвячений обговоренню твору Миколи Островського „Як гартувалася сталь". Велику доповідь про життєвий шлях письменника-орденоносця зачитав учитель Довбиш.

З ініціативи комсомолу в ряді районів Харківщини тепер широко практикують літературні дні в таборах. Такі дні вже відбулися в колгоспах Чернухівського, Красноградського. Миргородського, Чутівського, Краснокутського, Тростянецького районів. Обговорюють твори класиків і радянських письменників. У Чернухівському районі, після літературних днів, відбулася районна конференція колгоспних читачів. На ній детально обговорювали оповідання П. Постишева „Талка" і „Горе Марфи". В Лозівському та Миргородському районах готуються до Шевченківської колгоспної конференції. Миргородська комсомольська організація провела Шевченківську конференцію в сусідньому В.-Багачанському районі, в селі Мар'янівці, де один час жив і писав Шевченко.

Нова п'єса О. Корнійчука. Олександр Корнійчук закінчує нову п'єсу „Банкір". П'єсу ставитиме Московський художній академічний театр ім. М. Горького. В театрі були вже прочитані перші акти. Дальша робота над п'єсою проходить у тісному контакті між драматургом і театром. По закінченні цієї п'єси О. Корнійчук почне роботу над новою п'єсою до 20-річчя Жовтня.

Збірка творів Карпенка-Карого. Накладом Держлітвидаву незабаром вийде збірка творів українського драматурга-класика Ів. Карпенка-Карого. В збірці п'єси: „Бурлака", „Мартин Боруля", „Не так пани, як підпанки", „Хазяїн", „Суєта". До п'єс додані примітки.

Пушкінський вечір у Кривому Розі. В паркові культури та відпочинку імени „Правды" Криворізький МК ЛКСМ організував і провів літературний вечір, присвячений славетному російському поетові Пушкіну. Доповідь про творчість поета прочитав доцент Криворізького педагогічного інституту т. Аврамов.

Пушкінський вечір у колбуді. В Олевську, в районному будинку колективіста відбувся великий вечір, присвячений життю і творчості А. С. Пушкіна. Лекція про великого поета супроводилася художнім читанням уривків із кращих творів його. У районній бібліотеці організована виставка творів Пушкіна.

Пушкінська виставка. В Миколаєві відкрито Пушкінську виставку. Виставку організовано літера-

турною кафедрою педагогічного інституту. Мета виставки — ознайомити широкі кола міста й району з літературною діяльністю та життям великого поета Александра Пушкіна.

Виставка має цікаві відділи: епоха Пушкіна та його літературне оточення, вплив Пушкіна на поезію XIX та XX століть тощо. На виставці добре налагоджено консультаційну роботу. Члени літературної кафедри читають спеціальні лекції, подають відповіді на запитання екскурсантів.

Виставка користується значним успіхом.

Переклади творів Пушкіна українською мовою. Понад двадцять поетів і письменників Радянської України працюють над перекладами творів А. С. Пушкіна на українську мову. Видання їх в основному зосереджено в Державному літературному видавництві, яке має до пушкінського ювілею випустити ряд книг з прози та лірики поета. Проте справа з перекладами посувається надто повільно, і в портфелі видавництва ще немає всіх перекладів творів, які були заплановані до видання. В зв'язку з цим пушкінський комітет надіслав до всіх письменників, що працюють над перекладами А. С. Пушкіна, листа за підписом тов. Затонського, в якому накреслюються заходи до прискорення справи з перекладами.

Стан з перекладами на сьогодні такий. Поет Максим Рильський закінчив переклад творів А. С. Пушкіна: „Початок казки", „Казка про Балду", „Бенкет під час чуми". Переклад М. Рильського „Мідний вершник", Держлітвидав випустив окремою книжкою. М. Рильський вже переклав „Євгенія Онєгіна". Тепер М. Рильський перекладає „Моцарт і Сальєрі" та ряд поезій. Поему „Полтава" перекладає С. Голованівський, „Цигани" і Кавказького бранця" В. Сосюра, „Бориса Годунова" Петрушевський. Напередодні закінчення поема „Руслан і Людмила" (перекладає М. Терещенко), Є. Фомін переклав „Бахчисарайський фонтан", Свідзінський „Русалку", Петрушевський „Казку про царя Салтана" і „Казку про мертву царівну".

Лірику А. С. Пушкіна перекладають поети П. Тичина, Л. Первомайський, М. Йогансен, Т. Масенко, Ст. Крижанівський, М. Булатович, Михайлюк, Малишко, Є. Фомін та ін.

Держлітвидав здав до друку казки Пушкіна в перекладах М. Рильського і Петрушевського. Протягом року вийдуть дві три книги лірики Пушкіна. Окремими книгами будуть випущені „Капітанська дочка", „Дубровський" і „Повісті Бєлкіна" в перекладах Бориса Ткаченка.

Дитвидав України намітив видати до ювілею ряд перекладів з А. С. Пушкіна для дитячого читача. Для дітей молодшого віку видавництво випустить казки Пушкіна в перекладах М. Рильського, Петрушевського та М. Терещенка, для ребят старшого шкільного віку окремі твори А. С. Пушкіна вийдуть російською мовою за редакцією проф. О. Білецького.

Ряд видань дає видавництво „Молодий більшовик".

Державне видавництво Молдавської АСРР та державне грецьке видавництво „Комуніст" (Маріуполь) видають переклади А. С. Пушкіна молдавською і грецькою мовами. Чимало перекладів єврейською, польською і болгарською мовами випускає Нацменвидав.

Пушкінський комітет УСРР під головуванням наркома освіти УСРР тов. В. П. Затонського, який керує підготовкою пушкінського ювілею на Україні, доручив Інститутові літературознавства Академії наук УСРР провести спеціальні наукові дослідження про Пушкіна і вплив його творчості на розвиток української літератури.

Святкування пушкінського ювілею намічено широко провести по всіх театрах, кіно, музеях, мистецьких закладах, вишах, школах, бібліотеках, клубах, парках культури й відпочинку тощо.

По бібліотеках України організуються виставки, присвячені життю й творчості поета. Всі місця на Україні, де колись проживав А. С. Пушкін, відзначаються прикріпленням відповідних меморіальних таблиць. Пушкінський комітет УСРР поставив перед Київською міською радою питання про найкраще впорядкування пушкінського парку в Києві.

На батьківщині Т. Г. Шевченка. Заходами Київського обласного відділу народної освіти реконструйовано садиби, де народився і жив Т. Г. Шевченко — в селах Моринцях і Шевченкове (кол. село Кирилівка), Вільшанського району.

Обидві садиби огороджено стильним парканом, розбито клумби, газони, квітники, доріжки й алеї. Біля входів— мармурові меморіальні дошки: в с. Моринцях з написом „В цій садибі 9 березня (25 лютого за старим стилем) 1814 року народився в родині кріпака великий український поет революціонер - демократ Тарас Григорович Шевченко"; в с. Шевченкове з таким написом—„В цій садибі прожив біля 14 років свого кріпацького дитинства великий український поет революціонер - демократ Тарас Григорович Шевченко".

В селі Шевченкове мають збудувати будинок - музей, де буде експоновано кріпацьке село часів Шевченка, сучасне соціалістичне село і матеріали про роль літературної спадщини поета - революціонера у розвиткові української соціалістичної культури.

В будинку - музеї буде влаштовано лекційний зал, бібліотеку, читальню. Пам'ятник Шевченкові в цьому селі реставровано. Льох, який зберігся з часів Шевченка, відбудовано.

В селі Моринцях організовано стаціонарну виставку, присвячену життю і творчості великого поета.

ТЕАТР

Українські театри на гастролях. Ряд українських театрів провів гастролі за межами УСРР, одвідавши братні республіки СРСР. В Москві гастролював Харківський театр юного глядача, запорізький театр ім. Заньковецької, в Ленінграді — дніпропетровський театр ім. Шевченка, у Вітебську і Мінську — харківський театр ім. Шевченка і Тбілісі — театр ім. Франка. Скрізь гастролі пройшли з великим успіхом. Преса дала найпозитивнішу оцінку роботі українських театрів.

Харківський театр ім. Шевченка готується зараз до виступу на міжнародному театральному фестивалі, що відбудеться у вересні цього року. На фестивалі театр покаже „Загибель ескадри", „Платон Кречет" і прем'єру — п'єсу Кропивницького „Дай серцю волю — заведе в неволю".

Нарада працівників драматичних театрів України. Директори, мистецькі керівники, драматурги, актори, художники, композитори, працівники театрів і театральної ділянки столиці та периферії — такий склад учасників української творчої театральної наради, що відбулася в Києві.

В своєму вступному слові начальник Українського управління мистецтв тов. Андрій Хвиля говорив про її завдання.

— Тут зібралися командири театрального фронту. Кілька років тому на театральній нараді в Харкові в основному точилася боротьба між справжніми представниками радянського театру і націоналістом Курбасом та його камарильєю. На сьогодні перед нами стали нові завдання. Фронт націоналістів розгромлено, вони зазнали поразки, український радянський театр творчо зріс, і тепер прийшов час обговорити його дальші шляхи, як і шляхи театрів національних меншостей в УСРР, визначити мистецьку діяльність театральних закладів у нових умовах, відповідно до тих вимог, які до них ставляться.

Спинившись на підсумках минулого сезону, тов. Хвиля підкреслює, що значна частина театрів складала свій репертуарний план похапцем, майже на початку сезону. Не приділялось уваги п'єсам світової класики, недостатньо використовувалась українська класична спадщина.

Довше зупинився тов. Хвиля на визначенні розуміння народного мистецтва в театрі. Він ставить перед театральними працівниками практичні вимоги про глибше вивчення матеріалу, над яким вони працюють, піднесення якості театральної продукції, боротьбу за художнє лице театру, використання української класичної спадщини, фольклору.

Промовець закликав працівників театру висловитись конкретно про наступну роботу, порядком критики й самокритики визначити хиби театрального фронту та сміливо ставити

найпекучіші проблеми театрального сьогодні.

Заступник начальника Українського управління мистецтв тов. Соболев зробив доповідь про перспективи наступного театрального сезону.

У дебатах по доповідях виступили: художній керівник театру ім. Франка народний артист республіки Гнат Юра, художній керівник столичного театру російської драми тов. Вершилов, засл. артист республіки тов. Мар'яненко, народна артистка республіки Борисоглібська (театр ім. Франка), художній керівник театру ім. Заньковецької засл, арт. республіки т. Романицький, тов. Булгаков (Дніпропетровщина), Деєва (художній керівник столичного ТЮГ), тов. Шраменко (директор столичного драматичного інституту), т. Дубровський (харківський театр Революції), Є. Лойтер (художній керівник одеського єврейського театру), т.Сумароков(художній керівник польського державного театру), т. Лішанський (театр Червоної армії) і т. Шостацький (одеський театр Революції).

Промовці ділилися досвідом роботи, зупиняючися на вузлових питаннях роботи театрів (репертуар, готування кадрів, піднесення якості вистав, використання української драматургічної спадщини і народного фольклору).

В перший день наради перед закінченням ранкового засідання з глибокою змістовною промовою виступив голова драматургічної секції СРПУ тов. Іван Микитенко. Він говорив про підвалини радянського мистецтва, пройнятого оптимістичною філософією пролетаріату, про великі нині вимоги до драматурга, режисера і актора, загалом до усього мистецтва театру, про організацію глибокого зв'язку драматурга з режисером і театром.

До виступу драматурга Івана Микитенка учасники наради більше звітували про роботу своїх театрів, інформували про наступну діяльність, обмежувались констатацією ряду ненормальностей в театральному житті. Після ж виступу т. Микитенка, який поставив ряд проблем драматургії і театру сьогоднішнього дня, промовці почали висувати творчі питання, ставлячи їх по-новому. В своїх виступах тт. Іскандер, Копелевич, Іваненко, Ткаченко, Борщагівський, Грудина, засл. арт. Бучма, Бортник, Воловик, засл. арт. І. Юхименко та інші загострили увагу наради на найпекучіших питаннях творчого життя театру.

Говорячи про досвід минулої роботи, вони одностайно в центр уваги ставили такі питання, як добір, готування і організація репертуару, готування кадрів, піднесення якості театральних вистав, використання української драматургічної спадщини, народного фольклору тощо. Найактуальнішими питаннями були—проблема кадрів і виховання молоді та піднесення якості мистецької роботи, театральної культури. Про це говорили майже всі промовці, подаючи конкретні приклади відставання театральної ділянки роботи.

Поруч питань творчого порядку, зачіпалися й справи правильної організації театрального господарства.

На нараді з великою промовою виступив зав. відділу культури ЦК КП(б)У тов. Червоний.

В прикінцевому слові начальник Українського управління в справах мистецтв при РНК УСРР тов. А. Хвиля підсумував чотириденну роботу наради, закликавши її учасників розгорнути роботу на місцях над піднесенням мистецтва українського радянського театру і творення найвищих мистецьких якостей, щоб прийти до роковин Жовтневої революції з новими досягненнями в театрі, гідними досягнень в інших галузях соціалістичного будівництва.

Нарада надіслала привітання секретарям ЦК КП(б)У тт. С. В. Косіору і П. П. Постишеву, голові ЦВК УСРР т. Г. І. Петровському, голові РНК УСРР т. П. П. Любченку, французькому письменникові Андре Жіду з нагоди його приїзду на Україну і народному артистові-орденоносцю П. К. Саксаганському.

Літній театральний сезон у Харкові. Цього року харківський глядач протягом літнього театрального сезону ознайомився з роботою театрів Москви і Ленінграда. Гастролі московського музичного театру ім. Неміровіча-Данченка і ленінградського театру під керівництвом Радлова були визначною подією в культурному житті міста. Глядач індустріального міста Харкова бачив кращі оперні постави червоної столиці СРСР: „Тихий Дон", „Травіату", а у виконанні ленінградців—безсмертні твори Шекспіра „Отелло" і „Ромео і Джульєтта".

Цікавими були також і гастролі московського театру під керівництвом Сімонова, який показав інсценізацію „Піднятої цілини" за романом Шолохова.

В серпні в Харкові гастролював державний московський циганський театр „Ромен". Театр показав такі п'єси: „Цигани", „Кармен", „Життя на колесах", „Табір у степу" і інші.

Колгоспні театри київської області готуються до осінньо-зимового сезону. Підбираються нові кадри, посилюється керівництво театрами. На головного режисера першого колгоспного театру запрошено т. Вонтера; керівництво п'ятим колгоспним театром естради й опери доручено режисерові Сичевському.

Театри готують до нового сезону великий репертуар сучасних і класичних п'єс. Перший театр покаже в колгоспах Київщини „Далеке" Афіногенова, „На світавку" Суходольського, „Наталку-Полтавку", „Запорожець за Дунаєм". Другий колгоспний театр готує „Лес" Островського, „Сорочинський ярмарок"; третій драматичний театр включив до свого репертуару „Ревизор" Гоголя, „Аристократи" Погодіна, „Хлопчик" Даніеля. Четвертий театр поставить в новому сезоні „Платон Кречет" Корнійчука, „Коварство й любов" Шіллера, „На дне" Горького.

КІНО

Новий історичний фільм. В Білій-Церкві закінчено кінознімання ряду кадрів великого художнього історичного фільму „Соловей" (назва умовна). Сценарій фільму написаний за повістю відомого білоруського письменника Бядулі. Це буде велике кінополотно про селянські революційні заворушення, які відбулись у Білорусі на початку XIX століття.

Основна тема фільму—повстання білоруських селян-кріпаків проти польських магнатів. Паралельна тема — показати експлуатацію духовних цінностей народу, народні таланти, які загибали, не розквітаючи, в країні царських сатрапів і держиморд. (Головний герой фільму надзвичайно талановитий співак).

Сценарій фільму написаний автором повісті — письменником Бядулею та сценаристом Таубе. Режисер фільму— Аршанський, головний оператор — Іванов.

У головних ролях знімаються видатні кіноактори. Пана Вашемирського грає народний артист республіки В. Гардін, пана Валдиевського—засл. арт. Кострічкін, в ролі панни Ядвіги арт. Стрєлкова (відома нам по картині „Веселі ребята"). Солов'я грає актор Ленінградського театру юного глядача Кадочніков, в ролі кріпацької актриси Ганки — артистка Московського малого театру, комсомолка Арді.

Чому обрано для знімання саме Білу-Церкву?

Тому, що такого парку, як „Александрія" в Білій-Церкві, немає ніде більше ні в Білорусі, ні на Україні. Цей парк, що знаходиться в колишньому маєтку графів Броницьких, є один з найцікавіших парків польських магнатів початку XIX століття. У парку проведено знімання масових сцен. Крім того, під Білою-Церквою надзвичайно мальовнича річка Рось та її береги.

Кіноекспедиція зняла кадри повернення Солов'я на батьківщину із заслання, сцени розгрому селянами-кріпаками маєтків польських магнатів та ін. До речі, у дворі білоцерківського райвиконкому збереглась стайня графині Броницької, де жорстока поміщиця катувала своїх кріпаків. Ця стайня, майже не перебудована, фігурує у фільмі.

Цікавою буде сцена придушення повстання військами Олександра I (у фільмі яскраво підкреслюється ця історична цікава деталь, що повстання білоруських кріпаків проти польських магнатів придушували війська російського царя).

В масових сценах, заснятих експедицією, брало участь до 1000 колгоспників околишніх колгоспів.

З 11 серпня експедиція продовжувала знімання фільму в Києві, в Голосіївському лісі. Тут також знята масові сцени: бій кріпаків з царським

військом, проїзд панни Ядвіги до своїх маєтків, магната Вашемирського тощо. Зокрема фасад великого палацу-замку спеціально збудовано недалеко Київської кінофабрики.

Кіноекспедиція „Білдержкіно" пробула в столиці України до 1 вересня, після цього виїхала до Ленінграда для проведення павільйонних знімань.

На екрани цей фільм вийде на початку 1937 року.

Керівники кіноекспедиції відзначають велику допомогу, надану їм з боку райпарткому, райвиконкому та місцевих колгоспів. Творчий звіт режисера про створення цього історичного фільму був заслуханий на пленумі райвиконкому.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

ПРО НАДАННЯ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНИКОВІ МИКОЛІ ГРИГОРОВИЧУ БУРАЧЕКУ ЗВАННЯ ЗАСЛУЖЕНОГО ХУДОЖНИКА УСРР

Постанова ЦВК і РНК УСРР

Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УСРР постановляють:

1. Відзначаючи багаторічну високохудожню працю видатного українського художника Миколи Григоровича Бурачека — надати йому звання заслуженого художника УСРР.
2. Видати премію тов. Бурачекові в розмірі 5.000 крб.

Голова Центрального Виконавчого Комітету УСРР Г. Петровський

Голова Ради Народних Комісарів УСРР П. Любченко

Секретар Центрального Виконавчого Комітету УСРР М. Зіненко

Київ, 25 липня 1936 року.

Виставка образотворчого мистецтва України. В серпні в Харкові в приміщенні Української картинної галереї відкрито виставку, образотворчого мистецтва України. Серед експонатів — кращі твори українських художників, графіків, скульпторів. Після Харкова виставка буде показана в Москві.

На Паризьку виставку. Кустарно-промислові артілі Харківщини активно готуються до участі в міжнародній виставці „Мистецтво і техніка сучасного життя", що відбудеться в наступному році в Парижі. Серед експонатів—оригінальні глечики, миски, блюдця, сорочки, рушники, килими, гобелени, меблі. Незабаром ці експонати будуть виставлені для огляду в Харкові, після чого їх надішлють до Москви для добору на Паризьку виставку.

Мозаїка XI століття. Київський Софіївський собор — видатний пам'ятник архітектури і мистецтва XI століття. Його збудував київський князь Ярослав Володимирович 1017—1037 рр.

За художнім обробленням Софіївського собору можна простежити побут і характер панівної верхівки початку XI століття. Мозаїка, яка тут збереглася, являє собою винятковий інтерес, бо мозаїки XI століття ніде в світі не збереглося.

Тепер ці фрески відкривають спід пізніше зроблених олією малюнків. Протягом 1935—1936 рр. професор Юкін відкрив чудові зразки церковного й світського живопису.

Найбільший інтерес становлять для нас сюжети світського живопису: портрети сім'ї князя Ярослава, сценки полювання на звірів, птахів, коней, циркові вистави та ін. Надзвичайно цікава тодішня техніка фрескового живопису. Ця техніка зовсім відмінна від сучасної. Майстри XI століття вміли так писати фрески, що вони збереглися аж до наших днів. Перевага ж її полягає в тому, що штукатурка на стіну не набивається, як це роблять тепер, а накладається в „накат". Цей спосіб зберігає художній твір на довгі віки.

Недавно в соборі відкрито виключної краси фрески. Сила художньої передачі і сміливість пензля тут просто вражають. При надзвичайній бідності палітри (щось близької 8 тонів фарб) дана виключна гама кольорів і відтінків.

Особливий інтерес щодо сюжету являють фрески, на яких зображено циркову виставу. На цій фресці відображено музичні інструменти — ріжки, флейту, лютню, а також танцорів, клоунів і скоморохів. Цікавий також часто повторюваний сюжет — прислужування панам. Характерна деталь: на релігійних сюжетах господарі зображені з німбами святих на голові, а прислужники — без німбів.

Софіївський собор відомий усьому світові. Ним цікавляться художники, вчені, архітектори, туристи й дослідники стародавнього візантійського живопису всіх країн.

НАУКА

Про організацію в Академії наук УСРР відділу суспільних наук. Рада народних комісарів УСРР задовольнила клопотання призидії Академії наук УСРР про організацію відділу суспільних наук. У зв'язку з організацією цього відділу вирішено ліквідувати УАМЛІН і передати його інститути й кадри до складу Академії наук.

На базі інститутів УАМЛІН утворюється при Академії наук УСРР інститут історії і інститут українського фольклору.

На базі інституту економіки УАМЛІН та інституту сільгоспекономіки Наркомзему утворюється агро-економічний інститут при Академії наук УСРР.

На базі літературної комісії УАМЛІН та інституту ім. Шевченка Наркомосвіти утворюється інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка при Академії наук УСРР.

Інститути УАМЛІН: філософії, права і радбудівництва—ліквідуються.

З архіву М. М. Коцюбинського. Серед неопублікованих матеріалів архіву М. М. Коцюбинського в чернігівському музеї знайдений дуже цікавий уривок з реферату Коцюбинського про Франка. М. М. Коцюбинський пише: „Під впливом Куліша й української школи козаколюбства в літературі галицькій розвивається щось подібне до російського „квасного патріотизму". Козаки, гайдамаки, „славна минувшина", „народні святощі" — от чим займається красне письменство. В галицьких журналах та газетах містилось всяке сміття, бліді безбарвні повісті, тоді як переклад „Мертвих душ" Гоголя не міг знайти там собі місця і його мусили видати окремою книжкою".

Знайдений уривок доповнює матеріали, які характеризують негативне ставлення Коцюбинського до українських буржуазних націоналістів.

Історичні документи про Герцена. В Дніпропетровському обласному історичному архіві знайдені нові документи про літературну і політичну діяльність Герцена. Документи відносяться до 1857 року. Серед них справа катеринославського губернатора про суворий нагляд за революційними творами, які видавав Герцен, що довозили зза кордону. В справі є листування між новоросійським і бесарабським генерал-губернатором графом Строгановим і катеринославським віце-губернатором Большовим про заходи для припинення розповсюдження творів Герцена.

Старовинні книги. У херсонській театральній бібліотеці є багато старовинних книг, видання яких відноситься до XVI—XVIII ст. ст.,—Овідія, Ціцерона, Лукреція і Арістотеля, збірка російських старовинних п'єс в багатьох томах (1760—1794 рр.).

Книжкові фонди Харківської бібліотеки ім. Короленка. Книжкові фонди Державної

харківської наукової бібліотеки ім. Короленка, однієї з найкрупніших бібліотек у Радянському Союзі, нараховують велику кількість найцінніших стародруків і видань з художньої літератури і історії. Багато з цих видань становлять собою бібліографічні рідкощі.

Так, 1935 року в фондах бібліотеки виявлено 3 палеотипи видань з 1500 по 1550 рр.: видання венеціанського типографа Альда Мануція — „Твори Ямвліха" (1516 р.); збірка творів Петрарки (1538 р.) і Маккіавелі (1550 р.).

З книг XVI століття найбільш цікавими є монументальні твори Арістотеля (1590 р.) і Острозька біблія, видана першопечатником Іваном Федоровим 1581 року.

Серед книг XVI століття є „Псалтирь рифмотворная" Симеона Полоцького (1686 р.), історія Кромвеля (1691 р.) тощо.

Колекція стародруків видань XVI століття складає більш як 2000 книг. Тут зібрано видання Вольтера (1768-72 рр.), Мольєра (1779), Бокаччо (1779 р.), Бюргера (1796 р.), Флоріана (1788 р.), Лафонтена (1778 р.), Расіна (1796), кілька російських книг епохи 1725—1760 років і т. д.

Досить повно представлені й книги першої половини XIX століття. З 2000 томів, що тут зібрано, є перші видання творів Пушкіна, Гоголя, Грібоєдова, Шевченка, Крилова, Батюшкова і інших.

1935 року бібліотека склала цінну колекцію в 24 томи з альманахів і збірок 20—40-х років минулого століття, виявила низку дорогих художніх видань і альбомів російської і української книги другої половини XIX століття і першого десятиріччя XX віку.

ВІД КОМІСІЇ ПРИЙМАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ І ЛИСТУВАННЯ М. ГОРЬКОГО

Створена постановою ЦК ВКП(б) і радою Народних Комісарів СРСР від 18 червня 1936 року комісія приймання літературної спадщини і листування М. Горького звертається до всіх установ і приватних осіб, які мають листи, рукописи з правками М. Горького, передати їх до комісії.

В усіх справах і питаннях збирання й передачі матеріалів до комісії звертатися особисто або листом на адресу: Москва, Малая Никитская, 6, Комісія приймання літературної спадщини і листування М. Горького, секретаріат комісії.

Комісія приймання літературної спадщини і листування М. Горького.

Редакція — Іван Кириленко (відповідальний редактор), Ол. Копиленко, І. Кулик, Юрій Смолич (заст. редактора), Юрій Яновський

Видає Державне Літературне Видавництво

Редактор І. Кириленко. Зав. редакції П. Ходченко.
Секретар редакції М. Гільов. Техкер С. Білокінь.
Коректор М. Оглоблін.

Друкарня ім. Фрунзе. Харків, Донець-Захарж., 6. Уповноважений Головліту 2942. Замовл. 496. Тираж 4.250. 10 друк. арк. Пап. ф. 62×94—38 кг. 5 пап. арк. В 1 пап. арк. 122512 літ. Здано в роботу 25-VІІ-36 р. Підписано до друку 19-VIII-36 р.

Ціна 1 крб. 50 коп.